

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EVA CANCIK -
KIRSCHBAUM

ASSUR

LU

Tarih, Toplum, Kültür

LAR

ASSURLULAR

EVA CANKIK-KIRSCHBAUM (1965)

1965 yılında Almanya, Tübingen’de doğdu. Berlin Özgür Üniversitesinde Assuroloji (Antik Yakınoğu Dilleri ve Tarihi) profesörüdür. Tübingen’de Eberhard Karls-Üniversitesi, İtalya’da Pontificio Istituto Biblico Università la Gregoriana, Roma’da Università La Sapienza’da ve Berlin Özgür Üniversitesinde Assuroji, sami diller, klasik arkeoloji, Yakınoğu arkeolojisi üzerinde okudu. Filolog olarak çivi yazısı metnlerinin basımıyla düzenli olarak ilgilendi, kazı projelerinde epigrafist olarak çalıştı. Temel araştırma konuları Antik Mezopotamya’nın ekonomik, sosyal ve siyasi tarihi, erken toplumlarda zaman ve tarih bilinci ve Antik Yakınoğu uygarlıklarının bilim tarihidir. Eva Cancik-Kirschbaum, Berlin-Brandenburg Bilimler ve Beşeri Bilimler Akademisi ve Alman Araştırma Vakfı senatosu üyesidir.

FIRUZAN GÜRBÜZ GERHOLD

Milliyet ve *Van* gazetelerinde çalıştı, çeşitli aylık dergilerde yazdı. Otuza yakın çocuk kitabından bazıları yabancı dillere çevrildi, edebiyatın her dalında Almancadan Türkçeye yüze yakın kitap çevirdi.

Assurlular: Tarih, Toplum, Kültür

© 2016, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Die Assyrer: Geschichte, Gesellschaft, Kultur

© 2015, Verlag C.H.Beck oHG, München

Kitabın Türkçe yayın hakları Anatolialit Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Kitap Editörü Merve Akıncı Almaz

Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-625-449-049-1

1. Basım: Aralık 2020

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika No: 43949

EVA CANCIK -
KIRSCHBAUM

ASSUR

LU

Tarih, Toplum, Kültür

LAR

Çeviren: Firuzan Gürbüz Gerhold

ALFA

Hildegard, Lucas ve Valerie için

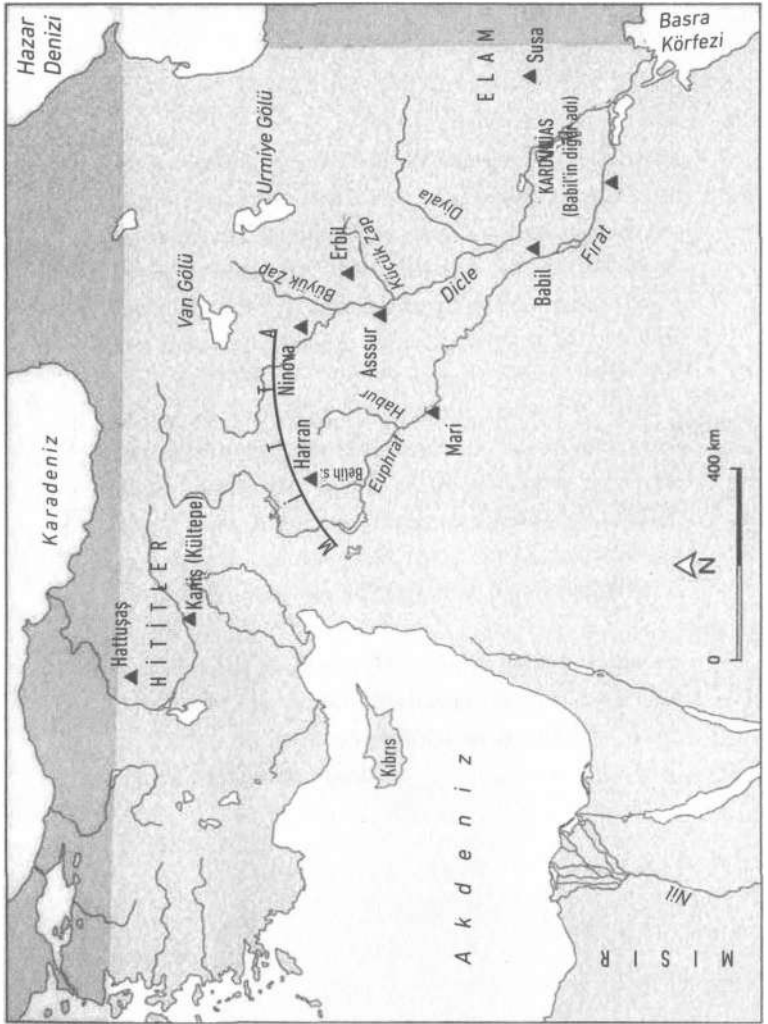
İçindekiler

Önsöz, 13

1 Ülke Coğrafyası ve Kaynaklar	17
Coğrafya ve Çevre	17
Halk Grupları	19
Aktarımların Biçimleri	21
Assur Tarihinde Diller ve Yazılar	24
Kronoloji	27
Yorum Olanakları ve Sınırları	29
2. Assur-Yeniden Keşfin Aşamaları	31
Başlangıçlar	31
Çiviyazısının Deşifresi	36
Genişleyen Araştırmalar	37
3 Özerklik ve Yabancı Hâkimiyeti Arasında:	
2. Binyılın Ortalarına Kadar Assur	41
Erken Dönem	41
2. Binyılın Başlangıcı: Ticaret Metropolü Assur	45
I. Şamşi-Adad Hükümdarlığında Assur	52
Yeni Bir İmparatorluk: Mittani	55
4. “Assur Ülkesi” Assur Bölgesel	
Devletlerinin Oluşumu	57
Assur’un Siyasi Yükselişi	57
Devam Eden Genişleme	59
Bölgesel Güç Olma Yolundaki Assur	63

I. Tukulti-Ninurta: Bir Assur Hükümdarının	
Tipografisi	70
I. Tukulti-Ninurta'nın Ölümü ve Sonuçları	73
5 MÖ 12. Yüzyılın Sonundan 8. Yüzyılın	
Ortalarına Kadar Assurlular: Gerileme,	
Bütünleşme ve Genişlemenin Çeşitli	
Aşamaları	77
Aramiler	77
I. Tiglat-Pileser	79
I. Binyılın Başlangıcı	80
Kalhu: Yeni Bir Başkentin Kuruluşu	82
Assur ve Babil	85
MÖ 8. Yüzyılın İlk Yarı: İktidarın Yeni Biçimleri	86
6 Assur İmparatorluğunun	
Oluşum Başlangıcı	89
III. Tiglat-Pileser: İktidar Aracı Olarak Tehcir	
Politikası	89
Assurlu II. Sargon	92
Urartu	93
Babil	97
Dur-Şarukin: "Sargon Kalesi"	98
7 Assur Hâkimiyeti	101
Sanherib	101
Babil'in Yıkılışı	105
Sanherib'in Din Siyaseti	107
Haleflik Düzenlemesi	109
Esarhaddon	112
Babil'in Yeniden İnşası	113
Haleflik Düzenlemesi	115
Kralın Bilginleri	117
Assurbanipal	119

Assurbanipal'ın Dış Siyasetteki Başarıları	121
Kardeş Savaşı	123
8 Finis Imperii	127
Assurbanipal'ın Halefi	127
Assur Devletinin Sonu	128
Assur Devletinin Yıkılışının Ardından	131
9 Hükümdarlık ve Toplum	135
Tebaalar	136
Kral	138
Saray	140
Kralın Kadınları	141
Saray: Kurumsal Bir Yapı	143
Din ve Hükümdarlık	147
Kral Öldü: Yaşasın Kral!	152
Ekonomik Yaşamın Temel Özellikleri	156
Yasa Sistemiyle İlgili Açıklamalar	159
Zamanı Ölçme ve Hesaplama	160
Tanrısal Görev Olarak Siyasi İktidar	161
Alıntı Resimler	162
Zaman Çizelgesi I	163
Zaman Çizelgesi 2	164
Kaynakça	167

HARİTA 1: Mezopotamya ve ikinci binyıldaki sınır bölgeleri (Metinde yer alan önemli yerler ve halklar)

“Duvarlardan geniş ovaya baktığımda, önümde Fırat’ın batısına doğru sisli ufuklarda kaybolan bir manzara uzanıyordu. Her tarafta eski şehirlerin ve köylerin harabeleri yükseliyordu. Güneş batarken karanlık, uzun gölgeleri ovanın üzerine vuran yüzden fazla tepe saydım. Bunlar Assur uygarlığından geriye kalanlardı...” İngiliz Austen Henry Layard bir zamanlar antik dönemin büyük gücünü oluşturan topraklarla ilgili ilk izlenimini 19. yüzyıl ortalarında bu cümlelerle tanımlar. Güncel bilgiler sunan bu küçük kitap Assur uygarlığının yeniden keşfedilmesine ilişkin kısa bir genel bakış sunar, Assurluların öyküsünü anlatır ve kültürlerinin temel özelliklerini açıklar.

Assurluların tarihi ve kültürüyle ilgili yayınlarıyla ünlü yazar *Eva Cancik-Kirschbaum*, Berlin Özgür Üniversitesinde* antik yakındoğu araştırmaları konusunda ders vermektedir.

* Orijinal adı Freie Uni olan üniversite 1948 yılında siyasi görüşleri nedeniyle adı daha önce Berlin Friedrich Wilhelms Üniversitesi olan Berlin Humboldt Üniversitesinden sürülen öğrenciler tarafından kuruldu. 1968 yılında Paris, Londra ve Berkeley’e paralel olarak solcu Alman öğrenci hareketinin merkezi oldu –çn.

ÖNSÖZ

Romalı tarihçi Aemilius Sura, İsa'nın doğumundan önceki 2. yüzyılın başlangıcında "Assurlular tüm halklar içinde hâkimiyet kuran ilk ulustur" (*Assyrii principes omnium gentium rerum potiti sunt*) diye yazar. Antik tarihçi için tarih, Assurluların imparatorluğuyla başlar. Bu dönemde son Assur Krallığı dört yüzyıldan fazla bir zaman önce çoktan geçmişte kalmış, Ön Asya'da güç başkalarının, yani önce Medlerin ve Perslerin, sonra Makedonyalıların, Seleikosların ve Partların eline geçmişti; son olarak Roma onları izleyecekti. Ama sadece Sura değil, diğer antik yazarlar da Assurlularda adeta büyüklükleri sayesinde bugüne kadar bilinenlerden farklı bir hükümdarlık biçiminin ilk temsilcilerini görmüşlerdi.

Böyle bir değerlendirmenin nedenleri neydi? "Assurlular" kimlerdi? Antik aktarımlara ait Latince ve Yunanca metinlerde yapılan araştırmalar çok az ipucu verir: bunlar bazı şehir adlarıyla ilgili birkaç ayrıntılı bilgi, kralların ve kraliçelerin isimleri, hak-

larında anlatılan hikâyeler, çeşit çeşit tuhaf şeyler, örf ve âdetlerdir. “Assur” ve “Assurlular” hakkındaki bilgiler değişkendir ve kısmen çelişkilidir; çoğu, anlatımlara ve kulaktan dolma bilgilere dayanır. Bu pek şaşırtıcı değildir, çünkü bu kaynakların en eskisi bile son büyük Assur İmparatorluğunun sona ermesinden sonraki zamana dayanır. Bir grup başka metin ise Assur ve Assurlular hakkında çok daha doğrudan bilgi verir. İbranice Tevrat’ta İsrail/Yahuda ve Assur hükümdarları arasındaki tarihi karşılaşmaları açıkça ya da üstü kapalı ifade eden çok sayıda bölüm vardır. Bu nedenle tarihsel açıdan desteklenebilir Assur kaynakları aslında tükenmiştir; Assur ve Assurlular hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Yine ortaçağın kapsamlı Arapça kaynakları ve birkaç Doğu seyyahının yazdıkları –yer isimleri ve yerel efsaneler dışında– pek verimli değildir.

MS 19. yüzyılda Mezopotamya’daki kazıların başlamasıyla birlikte yeni bilgi kaynakları açıldı. Assur İmparatorluğunun eski başkentinin keşfi kral sarayları, evler, iç bölümleriyle birlikte tapınaklar, şehirler, günlük kullanım eşyaları, bunun yanı sıra her çeşit lüks eşya, kütüphaneler, çok sayıda metnin yer aldığı arşivler gibi dikkat çekici buluntular sağladı. Çiviyazısının çözülmesi ve Antik Ön Asya’nın arkeolojik olarak sistematik biçimde araştırılmasıyla birlikte o güne dek sadece ikinci ağızlardan tanıdığımız bu kültüre ve hiç bilmediğimiz başka birçok uygarlığa ait kanıtlar ortaya çıkmaya başladı. Bu kültürleri araştırmak metodolojik açıdan fazla çaba gerektirir. Muhtemelen en zoru,

her zaman kültürel ve zamansal mesafenin bilincinde olma çabasıdır.

Assurluların tarihine bakış neredeyse bin beş yüz yıllık bir zaman dilimini kapsar. Muazzam zenginlik ve çeşitlilik içeren bir aktarıma karşın kaynak yoğunluğu ve niteliği son derece farklıdır. Sık sık kaynağı kısıtlı olan ya da hiçbir kaynak içermeyen “karanlık” dönemlere rastlarız. Ardından yine kişilerin kaderlerini, kurumların işlevlerini ayrıntılarıyla izlemeye olanak veren gruplaşmalar karşımıza çıkar. Hepsi kültür ve toplumun farklı alanlarına aittir ve kaynaklarda son derece farklı temsil edilir. Bu durum kuşkusuz kısmen rastlantıya dayalı buluntulardan ve aktarımlardan ya da kazılarda verilen önceliklerden kaynaklanmaktadır. Bu da zamanın koşullarıyla, örneğin yazının, nüfusun sadece çok küçük bir kısmı için erişilebilir olmasıyla ve sınırlı kullanımıyla belirlenir.

Bu kitabın ilgi alanı ilk aşamada siyasi tarihtir; konunun ana hatlarını oluşturur. Ama arka planda Assur’a antik imparatorluklar tarihinde öncelik tanıyan koşullar ve mekanizmalarla ilgili soru yatar. Bu arada “Assur”un hiçbir şekilde izole olmadığı, aksine çok daha büyük bir kültür alanının –yani Antik Ön Asya’nın– bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Assur tarihi, bu alanın mikro ve makro tarihçesine, kendine özgü koşullarına, kültürel gelişmelerine, özellikle etkili olduğu geçmişine dayanmaktadır.

Assur’un tarih ve kültür senteziyle ilgili buradaki girişim eksiktir, kısmen tezlere dayanır ve zaman zaman tek taraflıdır. Assur uygarlık tarihinin

önemli alanlarına sadece kısaca değinir, birçok şeyden söz etmez. Ancak bu çok az bilgi bile Antik Yakındoğu'daki siyasi iktidar yapılarının koşullarına, olanaklarına ve sınırlarına dair bir izlenim verebilir. Öneri ve eleştirileri için dostlarıma ve meslektaşlarıma, Beck Yayınevi çalışanlarına ve özellikle sabırla verdiği destek için Bay Stefan von der Lahr'a teşekkür ederim.

Ayrıca aşağıdaki notları eklemekte yarar var: Aksi belirtilmediği sürece metindeki tüm tarihsel rakamlar milattan önceye aittir. Metinde belirtilen Assur krallarının hükümdarlık süreleri ekteki zaman çizelgesinde yer almaktadır. Yer, halk, tanrı ve kişi adlarında fonetik işaretli uyarlamadan prensip olarak kaçınılmış, bunun yerine kelimeler Almanca da söylendiği gibi çevrilmiş ve örneğin Sin-ahe-eriba yerine Sanherib, Aşur yerine Assur gibi bazı isimler yaygın biçimleriyle kullanılmıştır. Alıntı yapılmış orijinal metinlerin içindeki (...) işareti metin içinde atlanan yerleri, () işareti anlamı tamamlayan eklemeleri ya da açıklamaları, [] işareti ise orijinal metinde yer alan kopuklukların tamamlandığı bölümleri gösterir.

Ülke Coğrafyası ve Kaynaklar

Coğrafya ve Çevre

Assur ülkesi modern dilde Antik Yakındoğu kültürleriyle, özellikle eski Mezopotamya'yla ilişkilendirilen tarihi-coğrafi bir kompleksi tanımlar. Mezopotamya olarak (kelime anlamıyla: “iki nehir arasındaki ülke”) aslında iki büyük nehir, Fırat ve Dicle tarafından sulanan toprakların sadece kuzey bölümü ifade edilmiştir. Bu isim MS 1. yüzyılda coğrafi olarak yaygınlaştı: O zamandan bu yana Mezopotamya'nın güney bölümlerini de Basra körfezine kadar içine alır. Kuzeyde Toros sıradağları doğal bir bariyer oluşturur; Mezopotamya'nın geniş alüvyon ovaları doğuda İran dağlarının etekleri, batıda ise Suriye-Arap çöl bölgeleriyle sınırlıdır. Bu “doğal” sınırlara karşın, Mezopotamya'nın sadece sınır komşularıyla değil, aynı zamanda çok daha uzak uygarlıklarla da sürekli ve yoğun ilişkileri olmuştur.

Assur ülkesi jeopolitik ve kültürel dildeki karşılığını Mezopotamya'nın güney bölümünde *Babillile-*

rin, kuzey bölümünde ise *Assur ülkesinin* yer alması nedeniyle *Babilliler*'de bulur. *Assur ülkesi*, daha dar bir tarihsel çerçevede, yüzyılın başlarında gerçek anlamda elde edilen coğrafi genişlemeden bağımsız olarak merkezi Dicle'nin batı ve doğusuna, örneğin Yukarı ve Aşağı Zab arasında uzanan bölgelere dayanır. Buna göre Assur ülkesinin Ninova, Erbil ve Assur şehirlerini içine alan merkez bölgesi bugünkü Kuzey Irak'a karşılık gelir (Bkz. 1. ve 2. haritalar).

“Assur ülkesi” isminin farklı kullanım biçimlerinin kökleri geçmiştir. Assur kelimesi Yunanca'dan türemiştir; Yunanlar, Akad özgün tanımı olan “Assur (Tanrı'nın) ülkesi” anlamındaki *mat Aşur*'u benimseyerek kendi dillerinin sistematiğine uydurmuşlardır. Bu özgün tanım ilk aşamada Assur'un güç alanına ait olan bir bölgeyi tanımlar. Klasik kullanımın işaret ettiğinden farklı olarak etnik ölçütler ön planda değildir. Assur Hükümdarlığına boyun eğen halklar Assur'un tebaasıydı gerçi, ama hiçbir şekilde hepsi Assurlu değildi. Yunanlar, daha sonra Latin yazarlar bile Assur ülkesi adını farklı biçimlerde kullandılar; öyle ki, bu şekilde Kuzey Mezopotamya'daki kaynaklarda iki nehir arasındaki topraklar, yine Suriye bölgesi de kastedilmiş olabilir. 609'da bir Assur kralı tarafından yönetilen son devletin yıkılmasından sonra bile Assur adı korunmuştur. Roma İmparatorluğuna kadar coğrafi kapsamı Assur ülkesinin merkezi alanıyla sadece kısmen aynı olan ve zamanla güçlü değişikliklere uğrayan çeşitli emperyal oluşumlar arasında her zaman bu isimde bir eyalet vardı.

Yukarı Dicle'deki bölge kısmen düz, kısmen dağlık bir arazidir; doğuda, İran'daki Zagros dağlarının etekleriyle sınırlıdır. Batı yönünde, Dicle ve Fırat arasında bugün Cezire (Ada) adını taşıyan bir bozkır arazi uzanır. Fırat'ın iki önemli kolu Habur ve Belih, Cezire'nin içinden akar ve antikçağlarda en azından tüm yıl su taşımışlardır. İklim koşulları bir zamanlar Yukarı Mezopotamya'nın kuzeyde kalan bölümlerinde yapay sulama olmadan yapılan bir tarıma olanak vermişti. Bugün tüm bölge daha kurak gibidir. Habur bölgesindeki su seviyesi düşmüştür, ancak özellikle modern barajların inşası sayesinde Yukarı Dicle toprakları yeterli suya sahiptir. Antik metinlerin, arkeolojik bulguların ve antikçağların çevresel koşullarına ilişkin bilimsel çalışmaların gösterdiği gibi, 4000 yıl önce bozkır alanlarda da nispeten yoğun ve kapsamlı bir bitki örtüsü vardı. Tepeler ve sırtlar ağaçlarla kaplıydı. Nehirler boyunca devam eden yoğun alüvyon ormanları ve zengin bitki örtüsü birçok hayvana yiyecek ve barınak sağlamıştı.

Halk Grupları

Kuzey Mezopotamya 3. ve 1. binyılda kültürel açıdan heterojen bir alandır. Fırat ve Dicle arasındaki tüm bölgede çoğunlukla Sami dili konuşan çeşitli halk grupları daima yerleşik olmuştur. Fırat'ın batı bölgelerinden bu topraklara sürekli yeni gruplar akın etti. Henüz 4. binyılın geç dönemlerinde özellikle Sümer kültürel ürünleri ticaret yolları

üzerinden Mezopotamya'nın kuzeyine ulaşmıştır. Ticaret merkezlerinden oluşan bir ağ güneydeki şehir devletlerini daha kuzeyde kalan bölgelerle bağlar. Her türlü ticari malın yanı sıra 3. binyılda yazı ve onunla birlikte Sümer dili ve yazı geleneği de kuzeye doğru nispeten erken ulaşmıştır. Sümerce, kökeni şimdiye dek bilinmeyen, bitişimli bir dildir. Başlıca yaygınlık alanı Uruk ya da Ur gibi büyük şehir devletleriyle birlikte "Sümer ülkesi" olarak da bilinen Güney Mezopotamya'dır. Sümercenin Kuzey Mezopotamya'da yazı kültürüne sahip kentsel merkezlerin dışında kullanımı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.

3. binyılın geç dönemlerinden itibaren Kuzey Mezopotamya'da, daha yeni metinlerdeki tanımlarına göre "Hurriler" olarak adlandırılan halk grupları ortaya çıkar. Kuzeydoğu Mezopotamya'daki dağlık bölgelerden ovalara göç ettikleri varsayılmaktadır. Dilleri olan Hurrice Antik Ön Asya bölgesinde bilinen diğer dillerle akraba değildir, aksine 1. binyılda Van gölü çevresindeki bölgede konuşulduğu kanıtlanan Urartu dili gibi, Kuzeydoğu Kafkas dilleriyle bir dizi benzerliğe işaret eder. Hurrilerin yerleşim bölgeleri önceleri Dicle'nin doğu tarafı ve Kuzey Suriye'deki Habur bölgesiydi. Arkeolojik bulguların yanı sıra metinler de küçük bölgesel prensliklerin varlığını kanıtlar. Hurrilerin 3. binyılın geç ve 2. binyılın erken dönemlerinde Mezopotamya'daki çeşitli bölgelerüstü krallık oluşumlarıyla nasıl bir ilgileri olduğu büyük ölçüde belirsizdir. 16. yüzyılda Yukarı Mezopotamya'nın geniş topraklarına hük-

meden, Mittani adında güçlü bir Hurri bölgesel devleti oluşmuştur. Hurri varlığı bu tarihten sonra “Bereketli Hilal”in’ tüm bölgelerinde ortaya çıkar. Yine Anadolu’da, aslen orada yaşayan yerli halkların yanı sıra Hint-Avrupa dillerini konuşan ve yaklaşık 2300 yılından beri dalgalar halinde Anadolu’ya göç etmiş olan halk grupları yerleşmiştir. İçlerinde en önemlileri yine 2. binyılın ortalarında etki alanlarını güneye kadar genişleten ve kendi dönemlerinin en büyük siyasi güçlerinden biri olan Hititlerdir. Assurluların tarihi de Dicle’nin yukarı membasındaki bu kültürler “potasında” başlar.

Aktarımların Biçimleri

Assurluların tarihini öğrenmek isteyenler, öncelikle kültür ve toplum hakkında bilgi sağlayabilecek aktarım biçimlerini kesinleştirmelidir. Bunlar yapılar, yerleşimler, ulaşım yollarının yanı sıra doğal kaynakların sömürülmesi, tarımsal kullanımın ya da su yollarının değişmesiyle ilgili izler gibi, insanın çevresine yönelik dolaylı ya da dolaysız etkisiyle oluşan geniş kapsamlı bulgulardır. Bu arkeolojik bulguların ve bunlara ait objelerin analizi, teknikler ve teknolojiler, kullanım biçimleri ve –sınırlı ölçüde de olsa– toplumsal yapılarla ilgili sonuçlar sağlar. Günlük ihtiyaca yönelik eşyaların biçimlerinden, yine özellikle bireyi yansıtan, bireysel prestije ya da ibadete hizmet eden objelerinden bu kültür alanına ait insanların algılama biçimleri, çevreleriyle giriştik-

* Mezopotamya’ya verilen ad –çn.

leri mücadeleler ve bunun sonucunda kazandıkları görüşler hakkında fikir edinebiliriz. Evde ve günlük yaşamda kullanılan eşyalar, seramikler, aletler, mezarlar mimarının yanı sıra en önemli arkeolojik buluntu grupları arasındadır. “Arkeolojik manzara”yla ilgili bölgesel ve bölgelerüstü düzeyde yerleşim analizleri ve gözlemler buna eklenir. Doğabilimsel araştırmalar çevre koşulları, üretim teknikleri ya da hammadde kaynaklarıyla ilgili veriler sağlar.

Yazılı kaynaklar arkeolojik bulguları ve buluntuları tamamlar ve genişletir. Ayrıca sadece arkeolojik analizlerle erişilemeyen alanları açarlar, bunun yanı sıra arkeolojik buluntular olmadan da yazılı aktarımların anlamları sınırlı kalır. Metinler sayesinde ekonomi ve yönetim, hukuk, dini görüşler, edebiyat, bilim ve daha pek çok konuda bilgi sahibi oluruz. Okul örgütlenmesini öğrenmenin yanı sıra bir miras kavgasındaki tartışmaya da tanık oluruz; ustaca oluşturulmuş mitler de tıpkı rica mektupları, kralın eylemleriyle ilgili ayrıntılı raporlar, tıbbi tanımlarla ilgili bilimsel eserler ya da cam yapımıyla ilgili formüller gibi korunmuştur.

Bu bilgileri borçlu olduğumuz çiviyazısının deşifre edilmesi, MS 19. yüzyılın ortalarından kısa bir süre sonra birkaç aşamada gerçekleşti. Çiviyazısı adı, bu yazı sisteminin karakteristik özelliğinden, yani yazı işaretlerinin çivi biçimindeki en küçük elementlerinden türemiştir. Çiviyazısı başlangıçta nemli kile kazınan ya da basılan, ağırlıklı olarak resimsel işaretlerden oluşturulmuştu. Bu en eski yazılı işaret sistemi, gittikçe daha karmaşık olan bir

ekonomik yönetim çerçevesinde, 4. binyılın ikinci yarısında Güney Irak'ta geliştirildi. Yazının yeni kültür tekniği çabucak yaygınlaştı ve ekonomiyle ilgisi olmayan başka alanlarda da genişledi. Yazı tekniğinin ve işaret repertuarının sürekli gelişmesi, sonunda bugün çiviyazısı olarak tanımladığımız işaret biçimlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Önceleri yazı yazmak için –tüm Mezopotamya'da bulunan bir malzeme olan– (nemli) balçıktan yapılmış tabletler kullanıldı, ancak çiviyazısı kısa süre sonra taş, metal, balmumu ya da ahşap üzerinde de kullanıldı.

Metinler muhtemelen yazı gelişiminin ilk aşamalarında, ancak kesinlikle 3. binyılın tamamında Güney Mezopotamya'nın baskın dili olan Sümer dilinde yazılmıştır. Hemen ardından başka bir tanesi, bir Sami dili olan Akadca ortaya çıktı. Çiviyazısı da hiçbir şekilde Mezopotamya'yla sınırlı kalmadı. Doğuda bulunan Elam'da özgün bir çiviyazısı geleneği çok önceden oluşmuştu. Çiviyazısı 3. binyılın ortalarında (Batı Suriye'deki) Ebla Krallığında kullanılıyordu, 2. binyılda Hititler bu sistemi kendi dilleri olan ve Hint-Avrupa dillerinden sayılan Hititçeye aktardılar. Hurriler de çiviyazısını kullanmıştı, yine Doğu Akdeniz kıyısında bir ticaret imparatorluğu olan Ugarit'te de çiviyazısının alfabetik bir biçimi geliştirilmişti. Sonunda 1. binyılda Doğu Anadolu'daki Urartular, daha sonra da Persler çiviyazısını kullanıp geliştirdiler. Mezopotamya'nın en yeni tarihlenmiş çiviyazısı metinleri İsa'dan sonraki 1. binyılın geç dönemlerine aittir; ama muhtemelen daha sonra da çiviyazısı bilgisine sahip olan gruplar var

olmuştur. Gerçi çiviyazıları gerçi günümüzde çoğunlukla deşifre edilmiş ve mevcut kaynakların kapsamı çerçevesinde sözlüksel olarak da araştırılmıştır. Bununla birlikte, farklı dillerin çokluğu, metinleri anlamayı ve çevirmeyi hâlâ zorlaştırmaktadır; özellikle olgusal problemlerden söz bile edilemez.

Assur Tarihinde Diller ve Yazılar

Assurluların yazılı aktarımı geniş kapsamlı, çok çeşitli ve çokdillidir. Güney Mezopotamya'da aktarılmış metin gelenekleriyle yakın bağlantılara işaret eder: Bu, efsaneler, destanlar, ilahiler, akademik edebiyat ve ibadet ritüellerinin bir bölümü gibi edebi metinler için geçerlidir. Öte yandan, kraliyetin *res gestae* alanında –hükümdarların eylemleriyle ilgili bilgilerimizi borçlu olduğumuz raporlar– özgün biçimler gelişmiştir. Kendilerini sadece içeriksel zenginlikle ve kronolojik anlatım biçimine olan eğilimle değil, aynı zamanda yazıda kullanılan materyallerle ilgili geniş bir yelpazeyle de belli ederler: Taşa kazınmış yazıtların ve basit, düz kil tabletlerin yanı sıra kil silindirlerin, kil prizmaların, kil kapların, değerli madenlerin ve taşların üzerindeki hükümdar yazıtlarını ayırt edebiliriz.

Assurluların yazılı geleneğinde ekonomik ve idari metinlerin, yasal belgelerin ve “günlük yazışmaların” payı önemlidir. Hükümdarların kişileştirilmiş ve genellikle anıtsal olan eylem raporlarının aksine bunlar, tarihi değerleri hemen anlaşılmayan, sağduyulu, amacına uygun belgelerdir. Ama –arkeolojik

buluntularla birlikte- insanların yaşam koşullarıyla ilgili en iyi bilgileri veren yine bu metinlerdir. Assurlular bu yazılı günlük yaşam kültüründe de yine kendi geleneklerini oluşturmuştur. Bu nedenle Assur yasal belgelerinin sözleşme biçimleri, aynı dönemde Babil’de kullanılan türlerden biçim ve içerik bakımından farklılık gösterir. Ekonomik ve idari metinlerin çoğu, yine birçok mektup Akadcanın Assurlularda yaygın olan biçiminde yazılmıştır. Araştırmalar dilbilimsel ve sözlüksel özellikleri nedeniyle daha yeni olan Akadcanın iki ana türünü ayırır ve Güney Mezopotamya’da konuşulan Akadca’yı Babilce, Assur bölgesinde konuşulan lehçeyi Assurca olarak tanımlar. Mezopotamya’da yazılı geleneğe yansıtılmamış birçok bölgesel ve yerel “lehçenin” bulunduğu kesin olarak kabul edilebilir. 3. binyılda Güney Mezopotamya’daki yerleşik halkın kullandığı dil olan Sümerce 3. binyıldan 2. binyıla geçişten itibaren gittikçe bilimsel bir dilin işlevine daha fazla geri itildi. Babilce, yazılı aktarım içinde öğrenilmiş gelenek ve anlatı edebiyatının dili olarak özel bir konuma sahiptir. Assur kralları resmi yazıtlarını neredeyse tutarlı biçimde Babil Akadcasıyla yazdırmışlardır, aynı durum ilahiler ve övgü şiirleri için de geçerlidir.

Aramice 1. binyıl boyunca Assur’da etkisini gittikçe artırdı. Bu gelişme sadece 2. binyıl sonundan itibaren Arami halk gruplarının doğuya ilerlemesiyle açıklanamaz. Daha çok Assur Krallığının genişlemesi bu süreci güçlendirmişti. Assur krallarının tehcir politikası nedeniyle Arami dili konuşan gruplar

krallığın diğer bölgelerine ulaştı. Aramice kelimeler Assur diline aktarıldı, böylece özellikle krallığın kuzeybatı bölümlerinde Aramice-Assurca, yani iki dilli bir evre başladı. Burada her biri Akadca ve Aramice yazılmış (iki dilli) metinler buluruz. En geç 8. yüzyılda Assur sarayında belgeler Arami dilinde de yazdırılmıştır. Aramiceyle bağlantılı olan yazı sisteminin iddiası, bu yazıyı uzun vadede çiviyazısından üstün kılan bir niteliğe dayanır: Bu, alfabetik harf yazısıdır. Aramice bu nedenle aza indirgenmiş hece ya da logogramlarla yazılmış her tür çiviyazısından çok daha az bir karakter aralığıyla yetinir. Fazlasıyla yuvarlak olan Arami harfleri çiviyazısından farklı olarak ıslak kil üzerine yazmak için pek uygun değildir; ancak ahşap, parşömen ve papirüs gibi diğer yazı materyalleri üzerinde harf yazısı oldukça avantajlıdır. Ayrıca –çiviyazısından farklı olarak– bu yazıyı öğrenmek yazıcı için mutlaka uzun süren bir eğitim gerektirmiyordu. Okumayı ve yazmayı öğrenmek nispeten daha kolaydı. Yani Assur kaynaklı çiviyazısı metinlerinin oranının Aramice yazılmış kayıtlardan çok daha yüksek olması örnek olarak görülmemelidir. Arami metinlerinin çoğu, kalıcı olmayan malzemeler üzerine yazılmıştı ve bu nedenle bugün büyük bölümü kayıptır.

* Yazı dilinde bir kelime ya da ifadeyi temsil eden yazılı karakter. Alfabe ve hece yazısı olan fonogramların aksine herhangi bir ses ya da hece yerine doğrudan bir ifadeyi anlatırlar –çn.

Kronoloji

Antik Ön Asya'nın kronolojisine erişim de zordur. Tüm büyük Antik Yakındoğu devletlerinin zamanı düzenlemek ve hesaplamak için kendi yöntemleri ve biçimleri vardı. Tarihlemeler, dönemler ve zaman dilimlerinin güvenilir hesaplaması karmaşık toplumlar için vazgeçilmezdir. Ancak bu "özgün sistemleri" modern zaman hesaplama sistemlerimize uydurmak her zaman mümkün değildir. Kronolojide, dolayısıyla olayların tarihsel akışında da hâlâ boşluklar ve tutarsızlıklar vardır: Söz konusu olan, kesin tarihleri, yani nümerik yıl sayımında modern takvimimizin miladiyla uyuşan tarihleri elde etmektir.

Antik Yakındoğu tarihinin Akdeniz bölgesinin tarihine bağlanabilmesini antik histografiye ve kronografiye borçluyuz; kesin bilgilerle birlikte 7. yüzyılın sonuna kadar uzanırlar. Böylece İskenderiye evrensel bilim insanı Claudius Ptolemy'nin eserindeki bir *kanonda*^{*} son Babil Hanedanına ait hükümdarların dizilimi yer alır; bunu Ahameniş (Pers) ve Helenistik kralların listesi izler. Buraya Assurlulara ait iki belgeleme, yani *Assur krallarının listesi* ve *Assur yıllık memurlarının*[†] *eponim*[‡] *kanonu*

* Kurallar bütünü –çn.

† Yeni Assur döneminde her yıl mart ayının ikinci yarısında kutlanan yeni yıl törenleri, o yıl için seçilen yüksek bir memur tarafından yönetilir ve o yıl, töreni yöneten bu memurun adıyla anılırdı. Yazıtlarda önemli bir olay anlatılırken "filanca kişinin limmu yılında" diye tarih düşülürdü. Bu memurların adları tabletlere arka arkaya yazılarak listeler oluşturulmuştur –çn.

‡ Eponim kavramı dilbilimde iki karşıt anlamda, yani özel isimden türemiş bir kelime için ya da etimolojik olarak böyle bir türetme-

eklenebilir. Bu listelerin yardımıyla Assur için göreceli olarak istikrarlı bir veri çerçevesi, 2. binyılın ortasına kadar oluşturulabilir. Diğer bölgesel tarihler, eşzamanlı bilgiler –yani aynı dönemde bilinen ve dolaylı olarak tarihlenen kişiler ya da olaylar– üzerinden birleştirilebilir. Bu nedenle Assur kral listeleri, bu dönem için Antik Yakındoğu kronolojisinin belkemiğini oluşturur. Ancak binyıl ortasının ötesinde, Assur krallarına ait mevcut listelerin farklı versiyonları arasındaki boşluklar ve tutarsızlıklar, yine farklı alanlara ait olağandışı tarihsel dizilimler kronolojik güvenilirliği etkilemektedir. Güneş tutulması gibi sıra dışı astronomik olaylara dayanarak hesaplanan kesin veriler bile, söz konusu dönemlerde bu tür doğal olaylar birçok kez yaşandığı için, sadece görünüşte güvenlidirler. Bu belirsizlikler 2. binyılın ilk yarısı için (ve dolayısıyla önceki dönemler için de) yapılan araştırmalarda farklı kronolojilerin kullanılmasına yol açmıştır. Bu nedenle tarihsel tasvirlerde kimi zaman binyıl ortasından önceki dönemler için son derece farklı olan kesin veriler bulunur. Olayların birbirleriyle göreceli ilişkisi, bu tarihleme problemlerinden etkilenmez. Buradaki sunumda yer alan tarihler, aynı şekilde yaygın olan “Kısa kronoloji”nin paralel tarihleri olan orta kronolojiye dayanır ve –gerekli yerlerde– parantez içine alınmıştır.

nin temelini oluşturan özel ismin kendisi için kullanılır. Gerçek ya da hayali bir kimsenin adının bir yere, ulusa, olaya, bulguya ya da hastalığa verilmesiyle ilgili bir terimdir. Elizabeth devri, Parkinson hastalığı, eponim örneklerdir –çn.

Antik Yakınoğu kronolojisinin bu spesifik sorunlarına karşı kombinasyonlarla “sağlama alınmış” tarihleri birleştirmek, kaynaklarda göreceli olarak tanımlanmış birçok olayla ilgili içeriklerin, zamanımızın mutlak verilerine “dönüştürülmesine” izin verir. Böylece örneğin II. Adad-nirari’nin yirmi yıl süren hükümdarlığı 911-891 yıllarına denk düşer; Assur metinlerinde kralın çıktığı, 8. hükümdarlık yılına tarihlenen bir sefer buna göre hesaplanabilir. Bu şekilde elde edilen verilerin görünürdeki doğruluğu, kaynakları zayıf olan evreler için hâlâ büyük bir belirsizlik olduğu gerçeğini kuşkusuz gizleyemez: Bazen münferit yılları ayrıntılı olarak yeniden yapılandırabiliriz; öte yandan neredeyse hiçbir şeyin bilinmediğı büyük zaman dilimleri vardır.

Yorum Olanakları ve Sınırları

Kültürel-tarihsel bir yorumla ilgili olanaklar ve sınırlar Antik Yakınoğu’nun tarih aktarımına ait özelliklerin bu kısıtlı kanıtları sayesinde açıklığa kavuşur. Kaynaklar, muazzam bolluklarına ve büyüleyici çeşitliliklerine karşı konunun sadece küçük bir bölümünü belgeler. Birçok alan özellikle, bizi o dönemin insanlarından ayıran ve anlayış olanaklarımızı daraltan sınırlar koyan zamansal ve kültürel mesafe nedeniyle bilişsel ilgimize ve çabalarımıza tamamen kapalı kalmaktadır. Assurluların tarihi, toplumu ve kültürüyle ilgili bu kitapçık da rastlan-

tısal aktarımlarla elimize geçen kaynaklar arasında zorunlu olarak öznel biçimde yapılmış seçimle tasarlanmış bir eskizden başka bir şey değildir.

Assur-Yeniden Keşfin Aşamaları

Başlangıçlar

Duvarlardan geniş ovaya baktığımda, önümde Fırat'ın batısına doğru sisli ufuklarda kaybolan bir manzara uzanıyordu. Her tarafta eski şehirlerin ve köylerin harabeleri yükseliyordu. Güneş batarken karanlık, uzun gölgeleri ovanın üzerine vuran yüzden fazla tepe saydım. Bunlar Assur uygarlığından geriye kalanlardı...

İngiliz Austen Henry Layard' bir zamanlar antik dönemin büyük gücünü oluşturan topraklarla ilgili ilk izlenimini 19. yüzyıl ortalarında bu cümlelerle tanımlar.

Antik Assur'u yeniden keşfetme yarışı bu dönemde çoktan başlamıştı. Ancak genel tablo ne kadar etkileyici olsa da, yakından gözlemlendiğinde antik Assur şehirlerinin harabeleri ilk bakışta dev çamur toprak ve moloz tepeleri olarak görünür. Gö-

' Austen Henry Layard (1817-1894) İngiliz gezgin, arkeolog, çivi-yazısı uzmanı, sanat tarihçisi, teknik ressam, koleksiyoncu, yazar ve diplomat -çn.

rüntüleri Peygamber Sefanya'nın kehanetini (2,13-15) akla getirir:

Sonra O, (Yahve) elini kuzeye doğru uzatacak ve Assur'u yıkacak, Ninova'yı çöl gibi kurak ve çorak edecek. Ve orta yerinde tarlanın her çeşit hayvanı sürüler halinde toplanacak; sütunları balıkçıların ve kirpilerin uğrak yeri olacak. Pencerelerinde baykuşlar, eşiklerinde kargalar ötecek. Tahtında böylesine güvenle oturmuş olan neşeli şehir budur, kalbinden şöyle der: Bu benim, başkası değil. Nasıl çöle döndü-tü, hayvanların barınağı oldu! Önünden geçenler onu yuhluyor ve elini sallıyor.

Avrupalıların Assur ülkesi ve Assurlularla ilgili bildikleri yüzyıllar boyunca Eski Ahit'in, Antik Yunan-Romalı tarihçilerin ve etnografların kıt bilgileri ve Doğu seyyahlarının kesin olmayan anlatılarıyla sınırlıydı. Bu durum ancak MS 19. yüzyılda değişti. Şehir harabelerinin daha ayrıntılı açıklamaları ve bunları çeşitli kaynaklardan bilinen şehir isimleriyle özdeşleştirme girişimleri büyük ilgi uyandırdı. Anıtsal buluntularla ilgili ilk haberler Avrupa'ya 19. yüzyılın ortalarından kısa bir süre önce ulaştı. Musul'daki Fransız konsolosu Paul (Paolo) Émile (Emilio) Bottà 1845 Nisanında şöyle yazar: *Ninova'nın gelişme dönemine ait olabilecek heykelleri ilk keşfeden kişi sanırım ben oldum.* Bottà 1842/3'te, yakında bulunan Ninova harabelerinde ilk sondajlarını yapmış ancak fazla başarı sağlayamadığı için hayal kırıklığı-

* Paul-Émile Bottà, (1802-1870) Musul'da konsolosluk yapan ve Antik Assur'un başkenti Dur-Sharrukin'in kalıntılarını keşfeden İtalyan kökenli Fransız bilim insanı -çn.

na uğrayarak Horsabad adlı bir başka büyük harabe alanına yönelmişti. Mektubunda, Ninova'yı bulduğuna dair hatalı varsayımında sözünü ettiği heykellere bu yörede rastladı. Gerçekten de Horsabad'da Assur Kralı II. Sargon'a ait bir saray keşfetmiş, bu yapının taş rölyeflerini ve heykel süslemelerini önce çizimlerle, kısa süre sonra orijinal haliyle sunarak kamuoyunu şaşırtmıştı. Çizer Paul Flandin'le birlikte 1849'da Assur saraylarının resimlerinin de yer aldığı etkileyici bir eser yayımladı. Eserin adı şöyleydi: "*Monuments de Ninova découvert et décrit par M. P. E. Bottà, mesuré et dessiné par M. E. Flandin. Ouvrage publié par ordre du gouvernement sous les auspices de M. 1e Ministre de l'Interieur et sous la direction d'une commission de l'Institut.*"[†] Bu şekilde ilk kez MS 19. yüzyıl ortalarında, daha önce sadece efsanelerden ve anlatılardan bilinen şehirler hakkında güvenilir bilgilere erişildi.

İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğunun bir üyesi olan Austen Henry Layard bu buluntulardan etkilenerek bir Assur şehirinde kazılara başladı. Layard Ön Asya'ya kapsamlı keşif gezileri yapmıştı. Birçok dil biliyordu ve ülkelerin âdetleriyle ilgili bilgi sahibiydi. MS 1845'te, *Bâb-ı Âli'deki İngiliz büyükelçisi aracılığıyla bir şehir harabesinde araştırmalarda bulunmak üzere*

* Jean-Baptiste Eugène Napoléon Flandin, (1809-1889) Fransız oryantalist, ressam, arkeolog ve politikacı –çn.

† Fr. Ninova'nın anıtları, Bay P. E. Botta tarafından keşfedilen ve tasvir edilen, ölçüm ve çizimleri Bay E. Flandin tarafından yapılan, içişleri bakanı denetiminde ve enstitü komisyonu başkanlığında hükümetin emriyle yayımlanan kitap –çn.

maddi olanak ve izin elde etti. Layard diğeri adı Nimrud olan ve yine eski Ninova şehrinin kalıntıları sandığı Antik Kalhu'yu seçti. Çalışmalar yerel makamlar tarafından genellikle kuşkuyla karşılanmıştı. Layard başarıya çok çabuk ulaştı, kazılara başladıktan hemen birkaç gün sonra üzerinde çiviyazılı kapsamlı yazıtların bulunduğu, muazzam rölyeflerle süslü taş plakalara rastladı. Daha sonra anlaşılabileceği üzere, bunlar Assur Kralı II. Assurnasirpal'e (883-859) ait sarayın duvar süslemelerinin parçalarıydı.

Bottà kazılarında çıkardığı dev heykellerden bir kaçını kestirip Paris'e naklettikten sonra, Layard da taştan yapılmış dev boyutlu boğalardan birini Londra'ya götürdü. Assur sanatı ve işçiliğinin bu etkileyici örneklerinin Paris ve Londra sergilerinde elde edilen başarısı kazı çalışmalarının yoğunlaşmasına neden oldu. Ancak modern çağın bilimsel bakış açısıyla bakıldığında o dönemin kazı tekniğini temel olarak tehlikeli çıkarlar belirliyordu: Kazıcılar olabildiğince fazla, olabildiğince etkileyici parçalar bulmak ve bunları ülkelerine götürmek istiyordu. Ama aramalar çoğu zaman moloz tabakalarıyla, yani daha yeni olan yapılarla engelleniyordu. Özellikle Musul yakınlarında bulunan Ninova'daki Assur sarayları üzerinde dev moloz dağları kümelenmişti, öyle ki kazıcılar peşinde oldukları parçalara erişebilmek için kerpiç tuğlaların içinde tünel açmak zorunda kalıyorlardı. Bu "kazı tekniği"nin sonucunda Layard'ın Ninova'daki meslektaşısı Hormuzd Rassam fırtınalı ve yağmurlu bir gecede yatağı ve çadırıyla birlikte aniden bu tünellerden birine göçmüştü.

Taş heykellerin yanı sıra en önemli ve kesinlikle en sonuç verici keşiflerden biri, Assur Krallığının son resmi başkenti olan Ninova'daki Assur Kralı Assurbanipal'e ait "Kütüphane"nin Layard ve Rassam sayesinde keşfedilmesiydi. Böylece o zamana dek ağırlıklı olarak bulunmuş olan sarayların anıtsal kraliyet yazıtlarına 25.000'den fazla kil tablet eklendi. Bunlar günümüze dek sadece kısmen araştırılmış olan Assur Krallığının muazzam mirasını oluştururlar. Bu tabletlerin büyük bölümü Assur Kralı Assurbanipal'in emriyle, kütüphanesi için derlenip hazırlanmış olan eski metinlerin kopyalarını içerir. Ancak muazzam sayı, bu kil tabletlerin sadece eski mevcudun bir bölümünü temsil ettiği gerçeğini gizlememelidir. Kütüphane katalogları ve ahşap tabletlerdeki notlar, bunlardan ne kadarının bir daha yerine konamaz biçimde yok olduğu hakkında bir fikir verir. Yüzyıllar öncesine uzanan gelenekleri koruyan bu tabletlere ek olarak, çağdaş devlet yönetimine ait metinler ortaya çıkmıştır: Bunlar kamu görevlileri, tebaalar ve elçiliklerle yazışmalar, ayrıca ekonomik yönetimle ve hukukla ilgili belgelerdir.

Son olarak bulunanlar, dinsel metinler ve her türde yazılmış edebi kompozisyonlardır. Assur kraliyet saraylarına ait bu metinler; Assurlu kralların anıtsal yazıtları, akademik literatür, yasal ve idari metinler bir kez okunur hale geldiklerinde çivi yazısı kültürünün gelişimine önemli ölçüde yardımcı oldular.

Çiviyazısının Deşifresi

Çiviyazısının deşifresi Danimarkalı Doğu gezgini Carsten Niebuhr MS 18. yüzyılın sonlarına doğru Persepolis'e ait çiviyazısı taş yazıtlarının kopyalarını yayımladığı zaman başladı. Metin resminden burada bir metnin açıkça üç farklı dilde çiviyazısıyla yazılmış olduğu belliydi. Kısa zamanda yazının yönünü ve cümleleri tanımlamak mümkün oldu. Başkalarının yanı sıra Göttingenli dil profesörü Georg August Grotefend de –üstelik bir bahis nedeniyle– (eski) Pers çiviyazısıyla ilgilenmeye başladı. Pers tarihi konusundaki (antik tarihçilerden edindiği) bilgisi ve kombinasyon yeteneği sayesinde birçok Pers kralının ismini ve –MS 1802'de– eski Pers çiviyazısı işaretlerinin üçte birini deşifre etmeyi başardı. Elde ettiği sonuçlar olumsuz koşullar nedeniyle çok daha sonra yayımlandı, böylece deşifre hikâyesindeki payı büyük ölçüde bilinmeden kaldı. Çiviyazısının deşifresinin başarısı sonraki dönemde çoğunlukla İngiliz ordusu subayı H. C. Rawlinson'a atfedildi.

Pers çiviyazısının deşifresi iki koşul tarafından desteklendi: Bu şekilde yazılmış olan dil bir Hint-Avrupa diliydi, işaretlerin sayısı ve kullanımları görece sınırlı kaldı. Daha sonra anlaşılacağı üzere biri Elamca, diğeri Akadca çiviyazısıyla yazılmış diğeri iki metin daha büyük zorluklara neden oldu. Antik Doğu hükümdarlarının övünme tutkularının ve Antik Doğu kültürlerinin deneyimlediği çokdilliliğin başlangıçta fazla yararı dokunmadı, çünkü bunlar –henüz bilinmeyen– diğeri dillere ait çok daha karma-

şık çiviyazılarıyla ilişkiliydi. Ancak Persepolis'e ait üç dilli yazıtlara yönelik çabalarda ilk başarılar elde edildikten sonra, Babilce-Assurca çiviyazısının deşifresinde de hızlı bir ilerleme kaydedildi. Heyecan uyandıran başarılardan biri de daha önce İncil'den bilinen bazı kral adlarının teşhis edilmesi idi: Assur krallarından Sargon, Esarhaddon ve Sanherib, ayrıca İsrail Kralı Yehu bulunmuştu. Rawlinson'ın yanı sıra özellikle Edward Hincks, W. H. Fox Talbot ve Jules Oppert, Babilce-Assurca çiviyazısının deşifresiyle ilgilendiler. Araştırmacılar arasında yaşanan kuşkular "Kraliyet Asya Derneği"nin MS 1857 yılında, deşifrede elde edilen başarının kanıtlanmasını şart koşan bir yarışma ilan etmesine neden oldu. Yarışmanın konusu Assur Kralı I. Tiglat-Pileser'in daha önce bilinmeyen bir yazıtının deşifresi ve tercümesiydi. Çeşitli tercümeler karşılaştırıldı; büyük ölçüde birbirleriyle uyuştukları için deşifre başarılı kabul edildi. Böylece çiviyazısıyla yazılmış diğer dillerin çalışılması için önemli bir temel oluşturuldu; bunların en önemlileri Sümerce, Hititçe, Elamca ve Hurricedir.

Genişleyen Araştırmalar

Artık diğer devletler de keşif yolculukları için hazırlıklar yapıyor ve Mezopotamya'nın eski kültürlerinin yeniden keşfine katılıyordu. Bilinenlerin hepsinden çok daha eski olan bu yabancı uygarlıklara duyulan merak ve hayranlık, İncil'de yazılı olanları doğrulama arzusu, sanat hazinelerine yönelik hır-

sın yanı sıra ekonomik ve siyasi çıkarlar arkeolojik girişimleri tetiklemişti. Sadece Antik Assur'da değil, Güney Mezopotamya'da da çok sayıda şehir harabesi ve revaçta olan heykellerin yanı sıra başka birçok obje araştırıldı.

Özellikle her biçim ve boyda çiviyazısı metinleri ortaya çıkarıldı. Bilim ve kamuoyu İncil metinlerin tamamlanmasına büyük ilgi duyuyordu; ancak bunu tarihsel-bilimsel bir meydan okumadan çok, *kutsal yazılara* bir tehdit olarak gören sesler de yükseliyordu. İncil'deki tufanla içeriksel anlamda sıkı bir paralellik oluşturan bir çiviyazısı metni ortaya konunca Antik Yakındoğu kültürleri ve dilleri üzerine yapılan çalışmalara yönelik uluslararası ilgi yeni bir besin kaynağı buldu. Çiviyazısı geleneği en geç bu dönemde, araştırılması ve geliştirilmesi metodik ve fiili olarak bağımsız bir bilimsel disiplin gerektiren tarihsel bir kaynak olduğunu nihai olarak kanıtladı. Üniversitelerde Antik Yakındoğu araştırma kürsüleri açıldı. Jena'da teoloji profesörü olarak ders veren Eberhard Schrader* MS 1875 yılında Berlin'deki Friedrich Wilhelm Üniversitesinde –Antik Doğu tarih, dil ve kültür bilimi olarak adlandırılan– ilk Assuroloji kürsüsüne atandı.

Diğer devletlerin Ön Asya'daki girişimleri Alman İmparatorluğunda o zamana dek daha çok uzaktan gözlemlenmişti. Ama Berlin'deki Assuroloji kürsüsünün kurulmasını birçok hamleden sonra MS

* Eberhard Schrader (1836-1908) Almanya'da Assuroloji bilim dalını kuran Eski Ahit uzmanı, Doğubilimci –çn.

1898'da Alman Doğu Cemiyetinin kurulması izledi. Cemiyet Antik Ön Asya'nın araştırılmasını ve çalışmaların geliştirilmesini destekledi ve kişisel bağışçıların yanı sıra İmparator II. Wilhelm'in hazinesine başvurarak diğerleri arasında Dicle'nin batı kıyısında bulunan Antik Assur kenti Kal'at Şergat *harabe* yerindeki kazıları finanse etti. Harabenin adı, 19. yüzyılda orada bulunan yazıtlardan biliniyordu. Ancak ilk sondajlar fazla heyecan uyandırmadığından İngilizler Assur'daki kazılarına devam etmediler (1821'de Assur'u "yeniden keşfeden" C. J. Rieh'ti). Mimar ve yapı uzmanı Walter Andrae 1903 yılının sonbaharında Şam'dan yeni çalışma yerine doğru oldukça zorlu bir yolculuğa çıktı: Şam'dan yolculuk o zamanlar mümkün olan tek yolla, yani kiralık atlarla, katır kervanları ve çadırlarla,

Palmira şehrinin muazzam büyüklükteki kalıntıları üzerinden, doğrudan Musul'a giden rotada yapılıyordu. Bu, gün boyu at üstünde kuyudan kuyuya yol alarak sağlanan, son derece can sıkıcı su tedarikiyle birlikte Fırat'a dek devam eden gerçek bir çöl yolculuğu. Bazen 70 metre derinlikte olabilen kuyulardan kükürtlü, tuzlu ya da acı su çıkıyor. Yanımızda buna uygun uzunlukta ip getirmemiz gerek, yoksa insan iki gün susuz kalır. (...) Eski ve derin kuyuları olan bu çöl yoluyla kıyaslandığında, Fırat'tan Cezire üzerinden Dicle'ye uzanan yol su bakımından zengin. Ancak su birikintileri ölü çekirgelerle kirlenmiş olabilir. Bugün bu yöreler ekili arazi ve işleniyor. Birçok küçük şehir harabesi eski zamanlarda da böyle olduğuna işaret ediyor. (...) Musul'da kervana yol verildi. Bizi akarsuyun üzerindeki bir yüzer kulübeye oturtular. Bu

kelek', Dicle üzerinde kullanılan ve sadece akıntı yönünde yol alan, yukarı doğru gidilemeyen, çok eski bir su taşıtı. Sessiz ve rahat yolculuk iki gün sürdü. Sonra ilk kez Assur şehrinin topraklarına ayak bastım! (s. 144-146).

Bu kazı yerinin seçimi tamamen tesadüf eseri olmuştu. (Keşif gezisinin ilk başkanı Robert Koldey kısa bir süre kaldıktan sonra Assur'dan ayrılmış, kazıyı Andrae üstlenmişti.) Gerçi Assur kendi boyutlarına göre diğer büyük Assur şehirleriyle yarışmazdı. Ama bu şehir merkezdi ve Assur ülkesinin kalbiydi: Assur şehri yüzyıllar boyunca Assur kültürünün kült ve manevi merkezi olmuştu.

Assurlular, diğer Antik Ön Asya uygarlıklarından farklı olarak hiçbir zaman tamamen unutulmadılar. Çeşitli aktarımlar, ağırlıklı olarak daha yeni olanlar bu kültürün anılarını farklı biçimlerde korudular. Böylece bugün kazılar sayesinde elde edilen bulgular ve materyaller temelinde incelenmesi ve gözden geçirilmesi gereken, önyargıların ve ideolojilerin biçim verdiği Assur tablosu oluştu.

* Şişirilmiş keçi ve koyun tulumlarının üzerine konmuş sırtklardan oluşan dört köşe sal. Kelekin tarihçesi 2500 yıl öncesine, Assurlular'a uzanır; Mezopotamya'da, özellikle Dicle'de kullanılmıştır –çn.

Özerklik ve Yabancı Hâkimiyeti Arasında: 2. Binyılın Ortalarına Kadar Assur

Erken Dönem

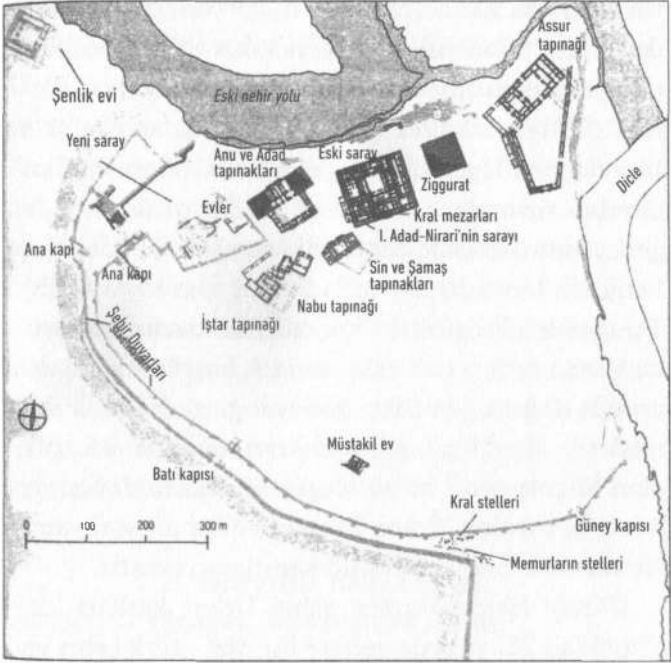
Daha sonraki Assur devletinin ilk siyasi merkezi, Dicle'nin batı yakasında, bugünkü Musul'un yaklaşık 100 kilometre güneyinde bulunan Assur şehriydi. Kuzeydeki eteklerinde Assur şehrinin yükseldiği dağ sırasına antikçağda Ebih denirdi (bugün Cebel Hamrin'in güneydoğusuna doğru devam eden Cebel Khanuka). Şehir doğu tarafında Dicle'yle korunmuştu, kuzeye doğru, ova üzerinde 15 metre yükseliyordu.

Eskiden Assur'un olması gereken yerde, tarihöncesi ya da erken dönemde bir yerleşim faaliyeti hakkında çok az şey bilinmektedir. Ama Dicle'nin doğu bölgesindeki 6. ve 5. binyıla ait seramik buluntuları bu alanda henüz tarihöncesi çağlarda yerleşimlerin bulunduğunu gösterir. Daha sonraki Assur'un bölgesel açıdan özel konumunun yakın ve geniş çevrede yaşayan insanlar için belirli bir öneme sahip olduğu

düşünülebilir. Bu nedenle bir yönelim ve buluşma noktası işlevine sahip olduğu ve dinsel amaçlara hizmet ettiği varsayılabilir. Daha sonra Assurlular için son derece önemli olan Tanrı Assur'un –Ebih dağıyla özdeşleştirilmiş– yerel bir dağ tanrısından türemiş olması mümkündür.

Assur şehrinin daha eski ve en eski tabakalarına erişmek daha yakın çağlardaki yapı faaliyetleri nedeniyle çok zordur, daha doğrusu bu tabakalar kısmen yıkılmıştır. Walter Andrae'nin ekibindeki kazıcılar şehir bölgesinin çeşitli yerlerinde genellikle şehrin “en eski evresi”ne atfetmek istedikleri heykellere rastladılar. Bölgede en geç 3. binyılın ortalarından beri muhtemelen sürekli yerleşimler olmuştu. Sadece Akad döneminden kalma (24-22. yüzyıllar) evlerin kalıntıları değil, ayrıca büyük bir kült yapının temelleri de buna işaret eder. Temelin içinde bulunan objelerden –küçük kil figürler, törenlerde kullanılan kaplar, değerli madenlerden yapılmış süsler– üzerinde yer alan daha yeni yapılar gibi, bunun da tüm Doğu kültürlerinin en önemli tanrıçası olan İştar'a adanmış olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre şehrin başka yerlerinde de –seramik buluntuların daha yeni araştırmaları bunu gösterir– daha eski yerleşim tabakalarının bulunduğunu varsayılmaktadır.

Assur şehrine ait en eski yazılı buluntular 23. yüzyıla tarihlenir. Diğer objelerin yanı sıra Akad hükümdarları Rimuş (2278-2270 civarı) ve *Maniştusu*'nun (2269-2255 civarı) adak yazılarının yer aldığı, taştan yapılmış birer topuz başı bulun-

RESİM 1: Çeşitli çağlara ait en önemli bina komplekslerinin yer aldığı Assur şehrinin planı

muştur. Yine bu dönemden kalma birkaç idari metin de vardır. Bu arada Assur şehrinin Akad dönemi başında nasıl bir konuma sahip olduğu –taşra şehri, bölgesel merkez ya da kült merkezi olup olmadığı– belirsizdir. Assur’un Akad Krallığına ait bölgenin bir parçası olduğu varsayılabilir. Ititi adında biri, bir savaş seferinden elde ettiği ganimetleri Assur’da İştar’a adanmıştır. Bir başka adak yazıtı, kendini Akad Kralı “Maniştusu’nun hizmetkârı” olarak adlandıran Azuzu’ya aittir. Akadların çok daha kuzeyde yer alan yerleşim merkezleri Tel Brak ve Tel Mozan’daki

varlıkları da kanıtlanmıştır. Assur yerleşiminin adı da ilk kez bu dönemde ortaya çıkar. Akad krallarının genişlemiş imparatorluğu bir buçuk yüzyıl sonra, 2200'de son buldu. Çiviyazısı kaynakları özellikle İran dağlık bölgelerinden gelen Elamları ve Kutileri bundan sorumlu tutar. Akad kralları Amorileri de geri püskürtmüştü; Sami dili konuşan bu kabileler henüz 3. binyıl ortalarında Sümer tanımıyla MAR.TU olarak biliniyordu; ilkönce Fırat kıvrımının batı tarafında ortaya çıkmışlar, ama 3. binyılın ikinci yarısında doğuya, özellikle güneydoğuya doğru ilerlemişlerdi. Akad Krallığı yıkıldıktan sonra daha küçük olan birçok siyasi birlik oluştu. Bu erken dönemde Assur'la batıdaki Erken Bronz Çağı'na ait yerleşimler arasında henüz bir ilişki kanıtlanmamıştır.

Güney Mezopotamya şehri Ur'un kralları 22. yüzyıldan 21. yüzyıla geçişte bir dizi özerk şehri ve prensliği kendi hâkimiyetleri altına almayı başarmıştı. Bu kralların hükümdarlığı altında III. Ur Hanedanı (III. Ur dönemi olarak da bilinir, 2112-2004 civarında Sümer aktarımı Ur'da daha eski olan iki hükümdarlık soyu tanır) Güney Mezopotamya'da Ur'a üstün bir konum kazandırdı. Böylece bölgesel olarak farklı idari birimlere bölünmüş bir bölge imparatorluğu oluştu. 21. yüzyılın başlangıcında görünüşe göre, Assur çevresindeki bölge de Ur krallarının eline geçmiş, Assur şehri krallığın çevresinde güvenli bir şekilde yerleşik olmasına karşın haraç ödemeye zorlanmıştı. Bölge Ur kralının valileri tarafından kontrol ediliyordu; ancak isim olarak Ur Hükümdarı Amar-Sin döneminde Assur'u geçici

olarak yöneten Zarrikum bilinmektedir. Bu bağlan-tının ne ölçüde sabit olduğu belirsizdir. Assur'un Ur Hükümdarlığının boyunduruğundan kurtulma-yı ne zaman ve hangi koşullar altında başardığı bi-linmemektedir, çünkü ne metinler ne de arkeolojik bulgular bu yönde bir açıklamaya izin verir. Ancak en geç, Ur Krallığının büyük askeri çatışmalar ve 3. binyılın sonunda yaşanan iç siyasi istikrarsızlıklar sonucu nihai olarak çöküşüyle birlikte Assur bağımsızlığını yeniden kazanmış olmalıdır. Bununla bir-likte Assur'a ait, o dönemde şehrin gerçek durumu hakkında daha doğru bilgi sağlayabilecek anlamlı kaynaklar hâlâ eksiktir.

2. Binyılın Başlangıcı: Ticaret Metropolu Assur

2. binyılın başlarının da Assur tarihinin karanlık dönemlerinden sayılmamasını mutlu bir tesadüfe borçluyuz. Bilgilerin kaynağı Mezopotamya değil, Orta Anadolu'dur. MS 19. yüzyılda bu bölgede, Kayseri şehrinin yakınlarında Kültepe harabe yeri keşfedildi ve o dönemden bu yana buradan 21.000'den fazla çiviyazısı tableti ortaya çıkarıldı. Bu metinlere, buluntu yeri olan antik yöre Kapadokya nedeniyle "Kapadokya tabletleri" adı verilmiştir. Zaman içinde bu metinlerin bir Anadolu dilinde değil, aksine Sami dilinde, yani açıkça Assurluların konuştuğu Akadcanın en eski biçiminde yazıldığı anlaşıldı. Kendi özgünlükleri nedeniyle bu dil seviyesine "Eski Assurca" adı verilir ve daha yeni dil seviyeleri olan 2.

binyılın 2. yarısına ait “Orta Assurca”dan ve 1. binyılın ilk yarısındaki “Yeni Assurca”dan ayrılır. Bu dil seviyeleri biçimsel ve hatalı olarak Assur’un kültürel ve siyasi tarihinin üç ana evresiyle bir tutulmuştur; öyle ki, örneğin bu noktada Yeni Assur rölyeflerinden ya da Orta Assur krallarından söz edilebilir.

Antik dönemde adı Kaneş olan Kültepe harabelerinin MÖ 3. binyılda, sınırlarında Assurlu tüccarların yerleşik olduğu bir merkez olarak kurulduğu kanıtlanmıştır. Bu ticaret şehrine ait eski Assur tabletleri vardır. Bu ticaret yerleşiminin –Akadca “(Ticaret) rıhtımı” anlamına gelen *Karum*– Dicle’deki Assur şehrinde bulunan küçük ve büyük ticaret yerlerinin 20. yüzyıldan itibaren tüm Anadolu’yu ve Kuzey Suriye’yi kapsayan geniş ağını oluşturan bir merkez olduğunu metinlerden biliyoruz. Bu merkezlerden birçoğu ismen bilinmektedir, bazılarının yeri kısmen tam olarak tespit edilebilir.

3. binyılda Assur ve Anadolu arasındaki ilişkinin kapsamı bugün henüz belirsizdir. Antik Assur metinleri Assur’un içinde de bugüne dek çok az bulunabildi; konutların bulunduğu bölgede bununla ilgili tabakalar henüz sistematik bir şekilde kazılmamıştır. Yani Assur’un Orta Anadolu’daki ticari faaliyetlerinin koşulları hakkında daha iyi bilgi sahibi olmamız sadece aktarımların tesadüfüne dayanır. Suriye’nin kuzey bölgeleri, özellikle Anadolu ticareti için transit bölgeler olduklarından, bu ticarete ve onun kurumlarına kuşkusuz dahil olmalıydılar. Yukarı Habur ve Belih bölgesinde yerel ticaret yerleşimlerine dair bulgular, örneğin Shekhna’daki (bu-

gün Tell Leilan) metinlerde yer alır. Sadece Assur'un değil, aynı zamanda farklı yerlerdeki diğer şehirlerin de benzer ticaret şubelerine sahip olduğu, bu metinlerde açıkça yazılıdır.

Assur tüccarlarının transit esasları ve ticari faaliyetleri Anadolu ve Kuzey Suriye'deki yerel prenslerle yapılan antlaşmalarla düzenleniyordu. Bu, dolaylı olarak tüccarların yazışmalarındaki ipuçlarından anlaşılır ve Shekhna şehrinin saray arşivlerinde bulunan bir antlaşmayla doğrulanmıştır. Her zaman yazılı olmamakla birlikte, başka yerlerle de benzer düzenlemelerin var olduğu tahmin edilebilir. Bu tür antlaşmaların amacı Assur'un ticaret tekeli naipilerin hükümdarlık tekeliyle idare etmektir. Bu tür akitlere yol açan biçimsel süreçler yeterince bilinmemektedir, ayrıca bölgesel ve zamansal olarak farklı olabilir. Elde bulunan tek antlaşma örneğinde Apum Hükümdarı Till-Abnû ve Assur şehri, antlaşmanın tarafları olarak görünür. Assur'dan çıkarak Habur bölgesi üzerinden Orta Anadolu'ya devam eden ticaret yolu Apum topraklarından geçiyordu. Sadece transit geçiş trafiği değil, aynı zamanda ticari şubelerin kurulması da yerel yöneticinin hoşgörüsüne ve katılımına bağlıydı. Bu yönetici transit geçişte ticaret kervanlarına koruma sağlıyor, kendi bölgesindeki yağmalara karşı –belli ölçüde– yardımcı oluyordu. Karşılığında Assur'dan gelen mallar vergilendiriliyor ve yerel yöneticilere fazladan ticaret ve tekel hakkı veriliyordu. Anlaşılan, nispeten katı koşullarına rağmen ticaret o kadar kazançlıydı ki, kuşaklar boyu devam etmişti.

Bu ağ üzerinden gerçekleştirilen takas ticaretinin en önemli nesneleri, Anadolu'da değerli metal sayılan kalay ve dokumaydı. Assur'da yerleşik olan tüccarlar orada İran dağlık bölgelerindeki madenlerden çıkarılarak ticaret yolları üzerinden Assur'a getirilen kalayın, yanı sıra kumaş, kısmen de Güney Mezopotamya'dan gelen hazır tekstil ürünleri satın alıyorlardı. Mallar eşeklerin çektiği kervanlarla Anadolu'ya götürülüyordu. Bu tür bir yolculuk iyi koşullarda yaklaşık altı hafta sürüyordu. Kış döneminde ilişkiler dağlardaki olumsuz hava koşulları nedeniyle kesintiye uğruyordu. Tüccarların kâr marjları çok yüksekti: Anadolu'da bronz imalatı için gerekli olan kalay için maliyetinin iki katı fiyat veriliyordu, tekstilde ise bu fiyat üç katına çıkıyordu. Assur tüccarları karşılığında altın, gümüş ve Anadolu dağlık bölgelerinde rağbet gören diğer malları takas ediyordu. Takas ticaretinin işlemleri katı kurallara tabiydi. İhlaller Assur ve Anadolu prenslikleri arasındaki hassas ilişkinin sürdürülmesi adına ilgili kurumlar tarafından ağır şekilde cezalandırılırdı. En önemli ticaret yolları boyunca yer alan daha büyük ve daha küçük aracı istasyonların yoğun ağı ve tüccarların ticaret topluluklarında birleşmesi bu tür girişimlerin yüksek risklerini azaltmıştı.

Assurlu tüccarların, o zamanki adı Karum Kaneş olan Kültepe'den yararlanmaları yaklaşık 20. yüzyılın ortalarında başlar. Karum'un evleri çoğunlukla bir ya da iki katlıydı ve atölye alanları, işyerleri, depoları ve avluları vardı. Biçim ve donanımları yerel yapı geleneklerine yönelikti. Tüccarlar değerli eşya-

ları, malları ve belgeleri özellikle güvenli yerlerde saklardı; hatta bunlar kısmen mühürlenirdi. Birçok evde tüccarların ticari kayıtlarının tutulduğu arşivler bulunmuştur; bazıları sadece birkaç tabletten oluşuyordu, diğerleri ise yüzlerce metin içeriyordu. İçlerinde Assurluların yanı sıra yerel ticaret ortaklarıyla yapılmış yazışmalar, ayrıca envanterler, hesaplar, protokoller ve antlaşmalar da vardır. Bu metinler, ticari girişimlerin sayısız ayrıntısıyla ilgili bilgi verir.

Assurlu tüccarlar yerel yargıya değil, Assur yargı sistemine tabiydi. Ticaret merkezi temelde Assur şehrindekilere denk gelen özerk, çok kademeli bir yönetime ve kurumlara sahipti. Karum'un idari organları yerel yöneticilerle pazarlık eder, onların karşısında Karum'un ve sakinlerinin çıkarlarını temsil ederlerdi. Bu yönetim ayrıca vergi ve harçlardan da sorumluydu ve Assur'la sürekli temas halindeydi. Karum'da çeşitli ticari şirketlerin merkez ofisleri bulunuyordu. Yönetici muhtemelen ağırlıklı olarak Assur'da ikamet ediyordu, daha genç olan iş ortakları ise –çoğunlukla aile üyeleri– seyahatleri ve buradaki ticareti üstlenmişti. Birçok şirket ortak iş yapmak üzere düzenli aralıklarla bir araya geliyordu. Bu ticari girişimlerin koşulları ve hisse dağılımları, bunun yanı sıra kazançlar ve kayıplar daima düzenli bir şekilde kaydedilirdi. Çok uzaktaki yerlerle kurulan ilişkiler, diğer belgeler arasında Karum Kaneş'in arşivlerinde de bulunduğu gibi, büyük ölçüde yazışmalarla sağlanıyordu.

Ticaret bazen karmaşık olabiliyordu, dolandırıcılık ve çıkar sağlama eksik değildi:

Liptanım'a, (...) Aşur-şad-ili böyle (diyor): 1 mina' başına her 1 ¼ şekele (haraç) iki adet gümüş mina geri ödendi. İli-bani'nin 9 şekeli var, senin onda bulunan kılıflı tabletinden (anlaşıldığına) göre bana borçlusun. İli-bani şimdi burada haraç (talebiyle) birlikte 2 mina gümüşün üzerinde hatalı bir tabletin ortaya (çıkması durumunda) mührümle birlikte (uygun) bir tablet teslim aldı. (...)

Assur, Anadolu ticaretinden yararlanıyordu; şehrin ticaret merkezi olarak stratejik açıdan elverişli konumu ona ana sermaye gibi görünmüş olmalıydı. Antik Assur Hükümdarı Illu-shuma'nın bir kararnamesi de buna işaret eder. Bir yazıttan öğrendiğimize göre bu hükümdar Güney Mezopotamya'da, aralarında Der, Nippur ve Ur'un da bulunduğu önemli şehir devletlerinin tebaalarına vergi ya da harç muafiyeti getirmişti. Bu hükümdarın geniş kapsamlı fetihleri hakkında hiçbir şey bilinmediğinden, ticari faaliyetin bu şekilde desteklenmesi gerektiği varsayılmalıdır. Halefi I. Erişum'un benzer bir kararnamesi, Assur şehrinin sakinlerine gümüş, altın, kurşun ve kalay gibi çeşitli ürünler için vergi muafiyeti getirmiştir. Böylece Assur'da yerleşik olan ticaret ofisleri takas mallarından alınan ülke içi vergilerin yükünden büyük ölçüde kurtulmuştu. Bu ayrıcalıkların ne kadar süreyle geçerli olduğuna dair bir bilgi yoktur.

* Antik Mezopotamya'da ağırlık birimi. 1 şekel 180 arpa tanesinin ağırlığı olan 11 grama eşitti. Altmış şekel "1 mina" ve altmış mina da "1 talent" adıyla ağırlık birimi olarak kullanılmıştır. Para olarak 1 şekel, 11 gram gümüşe eşitti -çn.

Bu dönemde Assur şehrinin yakın çevresi üzerindeki dolaysız siyasi etkisi sınırlı olabilir, yani Assur sınırlı bir taşraya sahip bir ticaret metropolü olmuştur. Ancak güvenilir bilgiler bugüne dek eksiktir. Assur'daki kazılar ortaya çok az materyal çıkarmış, o zamanki kazı stratejisine göre yakın çevrede sistematik araştırmalar yapılmamıştır. Kısa yazıtlar küçük ve büyük inşaat projeleri, yeni bina komplekslerinin (örneğin tapınakların) inşası ya da Assur şehir duvarı gibi harap binaların restorasyonu hakkında bilgiler verir. Bu çalışmalar hükümdarın emriyle şehrin gelirinden finanse ediliyordu; zaman zaman Anadolu'daki kolonilere katkıda bulunmaları için doğrudan çağrı yapılırdı. Çeşitli tanrılara yapılmış olan adaklar şehrin çoklu bir dinsel yaşamı olduğunu gösterir. Şehir Tanrısı Assur'un kültü daha o zamanda farklı bir ilgi görmüştü.

Şehrin siyasi yapılarına dair bilgilerde temel olarak Antik Assur yazışmalarındaki ipuçlarına bağlıyız. Ticaret şehrinin başında "Soylu" ya da "Efendi" gibi bir unvan taşıyan bir yönetici bulunuyordu. Bu kişi kendisini asıl (yüce) efendi olan Şehir Tanrısı Assur'un "vekili," daha doğrusu "yöneticisi" olarak görürdü. Bu yapı güneyin Sümer şehir devletlerinden iyi bilinmektedir. Assur yöneticisinin konumu şehrin çeşitli nüfuzlu aileleri arasında bir *primus inter pares*^{*} benzeridir. Yöneticinin belirlenmesi ve atanmasıyla ilgili yöntemler hakkında bilgi yoktur.

* Latince "eşitler arasında birinci" ya da "önde gelen" anlamında bir söz –çn.

Anadolu'daki Karum Kaneş 1830 (1770) yılı civarında bir felaketle, muhtemelen Anadolu'daki yerel prenslikler arasında yaşanan gerginlikler sonucu büyük ölçüde yıkılmış, şehrin sakinleri yerleşimlerini kaçarcasına terk ederken görünüşe göre yanlarına sadece gerekli ve değerli eşyaları almış, ev eşyalarını, ticari kayıtlarını bırakmışlardı. Ama Assurlular herhalde bir zaman sonra geniş kapsamlı olmasa da, ticaret faaliyetlerine yeniden başlamış olmalıydı. Kesintinin süresi araştırmalarda tartışmalıdır; günümüzde bir ya da birkaç yıldan, bir nesle (yaklaşık 30 yıl) kadar bir süre mümkün görülmektedir. Birçok şey ticari faaliyetlerin hızla başladığına işaret eder: birkaç semt yıkımdan korunmuş ve hemen tekrar oturulmaya başlanmıştı; ticaretin yeniden canlanması tüm sakinlerin çıkarına olmalıydı. Karum'un tarihindeki bu ikinci evre –daha eski durumuyla kıyaslandığında– iyi belgelenmemiştir ve toplamda en fazla 70 yıl sürmüş gibidir.

I. Şamşı-Adad Hükümdarlığında Assur

Yeni başlangıç girişimlerinin Yukarı Mezopotamya'daki, özellikle Assur'un kendisindeki değişikliklerle ilgili olup olmadığı hâlâ belirsizdir. Kuzey Mezopotamya'nın siyasi manzarası I. Şamşı-Adad'la kalıcı olarak değişmiştir. Bu hükümdar muhtemelen Assur'dan pek fazla uzakta bulunmayan ancak yeri henüz tam olarak tespit edilemeyen Ekallatum'daki Amori hükümdarlık hanedanından geliyordu. 1830 (1770) civarında Ekallatum tahtına çıkmış, ama

daha sonra bir zaman Babil’de kalmış olmalıdır. Ekallatum’a geri döndükten birkaç yıl sonra, 1808 (1748) yılında Assur’a ilerledi, şehri alarak tahta çıktı. Sonraki yıllarda Mari şehri de dahil olmak üzere Fırat’a kadar Mezopotamya’nın kuzey bölgesinin tamamını kontrolü altına almayı başardı. Diğer siyasi güçlerle oluşturduğu ittifaklar, krallığının sürekli büyümesini sağladı.

Şamşı-Adad coğrafi açıdan genişleyen hükümdarlık bölgelerini kontrol altında tutabilmek için sıra dışı bir yol izledi: İki oğlunu yardımcı naip olarak atadı. İşme-Dagan Ekallatum’daki sarayı ve doğudaki krallık topraklarını aldı, Yasmah-Adad ise Mari’de yerleşip Fırat bölgesini kontrol etti. Şamşı-Adad’ın kendisi, krallığın merkezinde bulunan Shekhna’yı ikamet yeri olarak seçti ve şehrin adını Şubat-Enlil olarak pekiştirdi (“Tanrı Enlil’in ikamet yeri.” Enlil Babil’de bulunan kadim şehir Nippur’un şehir tanrısıydı; Anu ve Ea’yla birlikte krallığın koruyucusu olarak Güney Mezopotamya panteonunun en yüce tanrısı sayılıyordu). I. Şamşı-Adad bu çözümle birlikte siyasi gücü yine aile içinde yoğunlaştırmaya devam etti; ama aynı zamanda kraliyet varlığı üçe katlandı. I. Şamşı-Adad’ın kendisi “Büyük Kral” unvanını taşıırken iki oğlu “Kral” unvanlarını almıştı.

Assur şehri, I. Şamşı-Adad Krallığının jeopolitik yapıları açısından konum itibarıyla en fazla ikinci derecede rol oynasa da Büyük Kral bu durumu dikkate almıştı. Assur’daki en önemli girişimlerinden biri, Şehir Tanrısı Assur için yapılmış tapınağı değiştirmek, daha doğrusu yenilemektir; bu yapı daha

sonrakiler için belirleyici olarak kalacaktı. Akad krallarına dayanarak kendine –eski Assur hükümdarlarından farklı olarak– “Bütünlüğün kralı” adını veren Assur’un yeni hükümdarı –sadece Assur’da değil, diğer şehirlerde de– başlattığı inşaat faaliyetleriyle hükümdarlık görevlerinin geleneği içinde kendini görünür kılmıştı. Mevcut yerel tanrılara saygı göstermesi ve tapması siyasi ileri görüşlülüğünden kaynaklanıyordu, ancak yine de bu şekilde dinsel anlamda motive olmuş bir muhalefeti provoke etmekten kaçındı.

Siyasi güç olarak akıllıca tasarlanmış yapıya karşın I. Şamşı-Adad’ın genişleyen krallığının ömrü uzun olmadı. Krallığı 1775 (1715)’teki ölümüyle birlikte dağıldı, boyun eğmiş devletler ve prenslikler tekrar özerkliklerini istediler ve sürgündeki hükümdarlık hanedanı gücü geri aldı. Yukarı Mezopotamya’nın siyasi parçalanması daima yeni koalisyonlara neden oluyordu; daha küçük “krallar” siyasi nüfuzu olan güçlerin çevresinde toplanıyordu. Bu durum Mari kralının bir diplomatının, efendisine yaptığı yazılı bildiride belirtilir: *Gerçek anlamda kendi adına güce sahip olan bir kral yok. On ila on beş kral, Babil Kralı Hammurabi’yi izliyor, yine birçokları Larsa Kralı Rim-Sin’i, yine birçokları Eşnunna Kralı Ibal-pi-El’i, yine birçokları Katna Kralı Amut-pi-El’i izliyor. Ama yirmi kral da Yamhad Kralı Yarim-Lim’i izliyor.*

I. Şamşı-Adad’ın oğlu İşme-Dagan da kendisinin ve çocuklarının en azından Ekallatum’daki gücünü korumak için ittifaklara bağımlı olmuştu. Assur aktarımlarının bilgilerine inanılacak olursa,

Ekallatum'un ötesinde, Assur tahtını da elinde tutabilmişti. Dış ve iç siyasetin neden olduğu bu zorlukların nasıl olduğu, I. Şamşı-Adad'ın ölümünden sonra Assur'un bu durumdan yararlanıp neden özerklik istemediği bilgimiz dışındadır. Kökleri eski olan Assurlu ailelerin I. Şamşı-Adad'ın Assur soyundan olmayanlara başkaldırması görünüşe göre çok daha sonra gerçekleşmiştir.

Yeni Bir İmparatorluk: Mittani

16. yüzyıl sürecinde, 3. binyılın sonlarından itibaren Yukarı Mezopotamya'da yerleşik olan çeşitli Hurri prenslikleri büyük bir kral altında yeniden oluşmaya başlamış gibidir. Ancak henüz gerçek bir tehlike oluşturmazlar, çünkü Hitit Kralı I. Murşili 1595 (1531)'te birçok Suriyeli şehir devletini ve küçük prenslikleri boyunduruğu altına alıp Fırat boyunca Babil'e doğru ilerlerken kayda değer bir direnişle karşılaşmamıştır. Ancak 15. yüzyılın başlangıcında Hurriiler Hititlerin geçici zayıflığından yararlanarak Kuzey Suriye'yi ele geçirirler. Kaynaklarda bundan sonra Mittani adı altında gerçek bir güç olarak ortaya çıkarlar. Kuzey Suriye böylece siyasi güç çıkarlarının ihtilaf konusu haline gelir: Mısır güneyden bastırır, Hititler kuzeyden, doğuda Mittani tehdit eder. Üç büyük güç bu bölgedeki etkilerini sağlamlaştırmak için birçok küçük krallıkla tekrar tekrar, kimi başarılı kimi başarısız ittifaklar oluştururlar.

Mittani'nin güç alanındaki coğrafi konumu nedeniyle, Assur şehri bu çatışmalardan doğrudan

etkilenmez. Ancak Mittani Krallığı içinde nasıl bir siyasi konuma sahip olduğu belirsizdir. *Assur kral listeleri* yabancı hükümdarlara ait işaretler içermez, aksine Assur krallarını kesintisiz bir sırayla gösterir. Bunun, o dönemin siyasi realitesini hangi ölçüde yansıttığı şimdilik belirsizdir. Assur kralları tarafından görünüşte bağımsız olan siyasi eylemlere dair işaretler vardır. Bu evreye ait arkeolojik bulgular şimdiye kadar genellikle mühürlü rulolar ve seramiklerle sınırlıdır.

“Assur Ülkesi”

Assur Bölgesel Devletlerinin Oluşumu

Assur’un Siyasi Yükselişi

Suriye’nin kuzeybatısındaki Mittani Mısır’la anlaşmazlıkların içine karıştığı sırada Assur’da hüküm süren Kral II. Puzur-Assur, o dönemde Karduniaş olarak bilinen Güney Mezopotamya’nın nüfuzlu hükümdarlarıyla iki taraflı bir antlaşma yapmıştı. Bu, sonraki yüzyıllarda Babil ve Assur arasında yapılacak olan pek çok anlaşmanın ilkidir. Senkronize tarih, Assur ve Babil arasındaki ilişkinin yüzyıllar boyunca kaydedildiği bir metin, bu ittifakların yanı sıra savaşa neden olan çatışmalardan da söz eder. Mısır’dan gönderilen 20 sikke altının Assur’un bu dış siyaset faaliyetleriyle bir ilgisi olup olmadığı henüz açıklığa kavuşmamıştır. Ama görünüşe göre Mittani’nin Dicle’deki şehirde gözü açıktı. Mittani Kralı Sauştatar muhtemelen 1421 yılında Assur’a ceza vermek üzere sefere çıkmış, şehri yağmalayarak –diğerlerinin arasında altın ve gümüş kaplı bir kapının da bulunduğu– ganimet-

leri Mittani devletinin o zamanki başkenti olan Waşukani'deki sarayına getirmiştir.

14. yüzyılın başlarında Mittani Hanedanı içinde taht kavgaları başladı. Kraliyet ailesinin rakip kolu ve bunların taraftarları birbirleriyle savaşıyordu, siyasi durum istikrarsızdı. Bu kavga komşu güçler tarafından ilgiyle izlendi ve kullanıldı. Hititler ve Assurlular her iki taraftan birini tuttu; eskinin büyük gücü Mittani böylece stratejik bir önem kazanmıştı. Assur naibi I. Assur-uballit Hititler tarafından korunan, öldürülmüş Kral Tuşratta'nın yasal halefine karşı Mittani'nin bir hanedan kolunu destekledi. Her iki desteğin bedeli yüksekti. Assurlular bunun karşılığında kraliyet hazinelerini elde ettiler, Mittani yüksek tabakasının bir kısmı rehine olarak Assur ülkesine götürüldü, Mittani merkez bölgeleri Assurlular tarafından işgal edildi. Gerçi Assurluların desteklediği hanedan kolu sonunda başarılı olamamıştı, çünkü Hititler tarafından askeri olarak desteklenen tahtın talibi eski krallığın bir bölümünü geri kazanmış ve Hititler'in desteğiyle tahta oturmuştu. Assur yine bu çarpıcı eylemiyle diğer büyük güçlerin, özellikle Hititlerin gözünde özerk bir siyasi güç olarak öne çıkmıştı. Hatti ve Mittani arasında yapılan bir sadakat antlaşması ve yeni kralın bir Hitit prensesiyle yaptığı evlilik, Mittani kralının –sadece görünüşte– belli bir özerkliğe sahip olduğunu belgeler. Ancak eski Mittani Krallığı fiilen bir Hitit kukla devleti, batıya doğru genişleyen Assur'a karşı bir tampon bölge haline gelmişti.

I. Assur-uballit muhtemelen Hititlere karşı güçlü bir partner kazanma umuduyla Assur ilişkilerini Mısır’daki firavunların sarayına yoğunlaştırmıştı. Firavuna yazdığı mektuplardan ikisi, Mısır’ın III. Amenhotep ve IV. Amenofis/Akhenaton dönemine ait uluslararası diplomatik yazışmalardan oluşan sayısız dosyasıyla birlikte Tel el-Amarna’da bulundu. Mektupların çoğu 14. yüzyılda kullanılan ortak dil olan Akadca yazılmıştır. Ancak sadece Mısır’la değil, özellikle sınır komşuları Babillilerle de bir geçim yolu bulmak gerekiyordu. I. Assur-uballit kızı Muballitat-Şerua’yı Babil Kralı Burna-Burias’la evlendirdi. O dönemde Assur ve Babil arasındaki ortak sınır konusunda antlaşmalar yapıldı.

Assur’un güç siyasetindeki etkisi coğrafi açıdan hâlâ sınırlı olsa da, gelecek yüzyıl boyunca bir Assur bölgesel krallığının oluşumuna yol açacak bir gelişme hemen burada kendini belli ediyordu. Bundan sonra “Assur(un) Ülkesi” tanımının “Assur ülkesinin kralı” unvanında görülmesi tipiktir. Küçük ölçekli bir şehir devletinden bir bölge devletine geçiş böylece dil düzeyinde tamamlanmıştı.

Devam Eden Genişleme

Assurlular bu arada 13. yüzyılın başlangıcında I. Adad-nirari hükümdarlığında Mittani Krallığının geri kalanına uyguladıkları askeri baskıyı artırmışlardı. Mittani Kralı Şattuaral bir mektupta duruma seyirci kalan Hitit hükümdarına sitem ediyordu:

Ama bir adamın iki muhalifi olduğunda, bir adam iddiasını savunup, ikinci adam iddiasını savunmadığında; o zaman Assur Kralı bir kehanet sorusu sordu ve Hava Tanrısı'na (O'nun yanıtına) göre davrandı.

Gerçekte Assur Kralı harekete geçerek Mittani'ye yürümüştü. Ayrıntılı bir eylem raporunda olayların gidişatını kendi görüşüyle özetler:

Ama Hanigalbat (Mittani'nin bir başka adı) ülkesinin kralı Şattuara bana düşman olup saldırganlaşınca, o zaman efendim, Tanrı Assur'un emri üzerine (...), onu yakalayıp şehrim Assur'a getirdim, ona yemin ettirdim ve sonra ülkesine geri yolladım. Yıllar boyunca, o yaşadığı sürece şehrim Assur'a ödediği haracı gerçekten kabul ettim. Ama daha sonra oğlu Wasaschatta isyan ederek bana düşman oldu (ve) saldırganlaştı. Yardım için Hatti ülkesine başvurdu; Hititli onun rüşvet hediyelerini aldı, ama ona yardım etmedi! Efendim, (...) Tanrı Assur'un kudretli silahlarıyla onun büyük başkenti Taidu'yu fethettim, (ayrıca diğer şehirleri) Amasakku, Kahat, Shuru, Nabula, Hurra, Şuduhu ve Washukani'yi ele geçirdim. Bu şehirlerin ganimetlerini, babasının hazinelerini, sarayının zenginliklerini kendime aldım ve şehrim Assur'a getirdim (...) Büyük tanrılar Taidu'dan Irride'ye, Eluhat'tan Kaşiyari dağlarına, (...) Fırat'ın kıyısına dek hükmedeyim diye (toprakları) bana verdiler. Adamlarının geri kalanını zorunlu hizmet cezasına çarptırdım. Ama O'nu, saray kadınlarını, oğullarını, kızlarını ve maiyetini Irride şehrinde yola çıkardım. Esir ve bağlı halde onları ve zenginliklerini Assur'a götürdüm.

Ancak böylece Mittani'nin kaderi belirlenmişti; Assur egemenlik alanına nihai olarak katılım, haraç

ödeyen vasalların konumu açısından sadece bir ön basamaktı.

Assur hükümdarları için tipik olduğu üzere, I. Adad-nirari'nin metni, raporlama türü için bir örnektir. Bunlar şimdiye kadar genellikle kısa tu-

RESİM 2: III. Kalhu'ya ait, III. Salmanassar'ın, haraç ve (İsrail Kralı Yehu'nun) teslim sahneleriyle birlikte çivi yazısıyla yazılmış eylemlerinin yer aldığı "Siyah Obelisk'i"

tulmuş yapı ve adak yazıtlarıyken, bu tür sefer haberlerinin yer aldığı geleneksel şema dinamik bir genişlemeye uğrar; dinamiktir, çünkü bu kompozisyon türündeki ilk biçimsel ve genellikle pek güvenilir olmayan başlangıçlardan sonraki yüzyıllarda bağımsız bir biçim gelişmişti: Bu, yıldan yıla birbirini izleyen askeri girişimlerin tanımlandığı, kompozisyon olarak düzeltilmiş, geniş kapsamlı Assur yıllıklarıydı. Muhtemelen yazılı metinlere ek olarak resimli tasvirler de vardı. 13. yüzyıla ait envanter listeleri şehirlerin, hayvanların ve insanların resimleriyle süslü duvar halılarından söz eder. Bir düşünce, taşa kazınmış bir rölyef dizisinde nakledilebilir, duvar dekorasyonları ya da bağımsız anıtlar olarak, örneğin obeliskler biçiminde korunabilir. Bunlar, Ninova'da, Nimrud'da ve Khorsabad'da bulunan heykellerdir ve Assurlularla ilgili –gelecek nesillere bile– kalıcı bir izlenim verirler.

Assur, Yukarı Habur bölgesindeki askeri başarılarına karşın siyasi olarak tanınmaktan henüz çok uzaktı. Bu nedenle Hitit Kralı III. Murşili, ön taslağı Hitit başkenti Hattuşas'ta bulunan bir mektupta hırslı I. Adad-nirari'ye saldırmış ve Assurlularla eşit olmayı reddetmişti:

Sürekli Wasaschatta [da kazandığın zafer] hakkında ve Hurri ülkesinin [meseleleri](hakkında) konuşuyorsun. Gerçi silahla yendin, beni[m taraftarlarımı] yendin, yoksa (böylelikle) büyük kral mı oldun? O halde neden sürekli kardeşlikten söz ediyorsun (...)? Hangi sebeple sana kardeşlik hakkında yazayım? Normalde kim kime kardeşlik hakkında yazar?

(Yoksa) dost olmayanlar (da) birbirlerine kardeşlik hakkında mı yazar? O halde ne diye sana kardeşlik hakkında yazayım? Yoksa sen ve ben aynı anadan mı doğduk? [Kardeşlik hakkında] yazmamış olan Assur ülkesi kralı [Büyükbabam] ve babam gibi, ben de sana [kardeşlik hakkında] yazmam, hele büyük kral onuru hakkında hiç yazmam!

Ancak halefi III. Hattuşili, Assur krallarının büyüyen gücü karşısında başka bir dil kullanmak zorunda kalmıştır. Assur kralına yazdığı bir mektupta onun artık ikinci dereceden değil, büyük bir kral olduğunu vurgulu bir şekilde kabullenmiştir. Diplomatik düzeyde nazik mektuplar yazıldığı, ara sıra dostluk ifadeleri kullanıldığı halde iki devlet arasındaki ilişkiler kuşkusuz soğuktur.

Bölgesel Güç Olma Yolundaki Assur

Geçen zaman içinde başkent Assur büyümüştü. Assur kralları ganimetlerin yardımıyla şehri tahkim edip geliştirmiş ve genişletmişti, şehrin kutsal mekânları yenilenmiş, şehir bölge olarak güneye doğru yayılmış, özellikle Mısır'ın altını sayesinde gösterişli saraylar inşa edilmişti. Örneğin I. Assur-uballit bu değerli hammaddeyi elde etmek için firavuna bir mektup yazmıştır. Karmaşık bir girişten, firavunun değerli varlığının sorulmasından ve birkaç hediyenin (iki araba, iki beyaz at ve lapis lazuliden bir mühür) bahsinden sonra Assur kralı konuya girer:

Bana (gönderdiğin) bir kralın mektubu mu? Altın senin ülkende toz gibi, (sadece) toplamak (gerek). Bu

neden benden esirgeniyor? Yeni bir saray yaptırmayı düşünüyorum. Bana süslemesi için gereken 20 talent altın gönder! Dedem Assur-nadin-ahhe Mısır'a yazdığında ona 20 talent altın gönderilmişti. Hanigalbat (Mittani) kralı Mısır'daki babana yazdığında, ona 20 talent altın göndermişti. Artık ben de Hanigalbat kralıyla eşit düzeydeyim ve sen bana (sadece) [. . .] altın gönderdin. Bu, gidiş-dönüş yolculuğuna ve elçilerimin ücretine (bile) yetmez.*

Assur şehrinin imarında ekonomik ve siyasi güç olarak yükseliş gözle görülür hale gelmişti. Krallar iç ve dış siyasi eylemlerini ayrıntılı yazıtlarda övdürüyordu. Bununla birlikte 13. yüzyılın başlangıcında Assur Krallığı henüz güvenceye alınmamıştı. I. Adadnirari'nin ve halefi I. Salmanassar'ın tekrar tekrar çıktığı savaş seferlerine duyulan ihtiyacın da kanıtladığı gibi, genişlemiş krallık topraklarını etkin ve kalıcı bir şekilde kontrol altına almakta hiçbir başarı sağlanamamıştı. Boyun eğmiş tebaalar yeni efendilerine sürekli başkaldırıyordu. Fırat ve Dicle arasındaki bozkır alanda, yine Dicle'nin doğusunda genellikle göçebe yaşayan halk grupları özellikle sorun oluşturunuyordu. Bu nedenle tüm bölgeyi acilen yeniden örgütlemek gerekiyordu. Bir Assur yönetiminin doğrudan varlığı ve askeri birimlerin kalıcı olarak konuşlandırılması çare olmalıydı. Bu süreç nihayet I. Salmanassar hükümdarlığında tamamlanmış görünür. Mittani hükümdarlık örgütlenmesinin hâlâ varlığını sürdüren sistematığı açıkça kul-

* Antik ölçü birimi. Babilliler ve Sümerler tarafından kullanılan bir sisteme göre 60 şekel bir minaya, 60 mina ise bir talente eşitti –çn.

lanılarak özerk Assur yönetimi altında çok sayıda ilçe oluşturuldu. Bu ilçelerin başında bölgesel ekonomiyi idare eden bir bölge valisi bulunuyordu. Bu yönetim biçiminin merkezi kurumu, son derece gelişmiş bir muhasebe sisteminin ve hiyerarşik biçimde örgütlenmiş "memurlar"ın yardımıyla yönetim birimlerinin tüm ürünlerini kontrol eden saraydı.

İlçe içinde kalan daha küçük köyler belediye başkanı ya da köy başkanı tarafından yönetiliyordu. Halk neredeyse sadece tarımda ya da bununla bağlantılı işkollarında çalışıyordu. İşçi kotalarının dağılımı saray tarafından yapılıyordu. İşgücü, statüye ve yapılan işe göre belirli oranlarda ödeniyordu: İşçiler emeklerinin karşılığını ürün ve giysi olarak alıyordu. Üretim mallarının bir bölümü haraç olarak krallığın merkezine, saray (idaresine) ve Assur tapınaklarına yollanıyordu. Bu çok katmanlı yönetim hiyerarşisinde yerel makamları koordine eden ama doğrudan saraya, Assur'daki krala karşı sorumlu kraliyet görevlileri önemli bir rol oynuyordu. İlçe içinde kalan mallar yerel tedarikin teminatına hizmet ediyordu. Sadece yönetim ilçelerinde değil, Assur'da da her ilçeden gelen yıllık haraçlara ait resmi ve ayrıntılı belgelenmeler yapılıyordu. Örneğin kötü hasat nedeniyle yerine getirilmeyen yükümlülükler kapatılmamış açık olarak kaydedilirdi.

Birçok yönetim mevkilerinde yapılan kazılarda bu tür saray arşivleri ortaya çıkarılmıştır; örneğin Habur'da yer alan Dur-Katlimmu (bugün Tell Sheikh Hamad) şehri bunlardan biridir. Burası I. Salmanassar'ın ve oğlu I. Tukulti-Ninurta'nın

hükümdarlığında bir bölge valisinin makam yeri olarak inşa edilmişti; ayrıca Assur Krallığının batı bölümü için stratejik açıdan önemli bir komuta merkezi sayılıyordu. Kraliyet ailesinin bir üyesi olan Assur büyük veziri burada yaşıyor ve krallığın batısı ve kuzeybatısındaki olayları gözlemliyordu. Sınır bölgelerindeki küçük çaplı askeri eylemler buradan yönetiliyordu. Büyük vezir bir tür polis otoritesi uyguluyordu. Krallığın çeşitli yerlerinden kendisine gelen evrak dosyasında sık sık soyguncu çetelerin yağmalarıyla, kaçan suçlularla, kayıp kişilerin yanı sıra yardım dilekleriyle ilgili dilekçelere rastlanır. Örneğin Sîn-mudammek adında biri, büyük vezir Assur-iddin'e yazdığı uzun ve karmaşık mektupta şöyle der:

Çünkü efendim (burada kastedilen büyük vezir-dir) bana (mektubunda) *'Waşukani halkı (kaçakların) peşine neden düşmedi?' diye yazmış. (Durum şöyle:) Ekinlerini çekirgeler yedi. Nohutları da tükettikten sonra şehirde artık hiç kimse kalmadı. Şehirde (sadece) elli Kassitli asker –rehineler ve esirler– ve (hepsi) esir olan elli Hurri askeri bulunuyor. Ama artık onlara bekçilik edecek adam kalmadı. (Sîn-mudammek nispeten başarısız olan takibin biçimini tarif eder ve daha sonra büyük vezire yazdığı bir başka mektupta şöyle der:) Efendimin (mektup tabletini) Si-ki-Papsukkal bana ulaştırdı. (İçinde soruyor) 'Neden (yani Sîn-mudammek) kayıp kişilerin ve Damaya'dan gelen eşeklerin tazminatını karşılamadınız?' Eşeklerin tazminatını karşıladım, ama kayıp kişilerin tazminatını (da) karşılamayı reddettiler!*

Bundan sonrasında kimin nerede kime ne söylediğine dair karmaşık bir açıklama yer alır; açıkçası mesele hemen halledilecek gibi değildir. İçinde birçok şeyin henüz anlaşılmadığı bu tür kaynaklar, kraliyet yöneticilerinin resmi tebliğleri tarafından daha çok gizlenmiş olan toplumun gündelik gerçekliğine yine de bir bakış atmaya izin verirler ve bir uygarlık tarihi yazımının temelini oluştururlar.

Yönetimdeki çeşitli konumları, görüldüğü kadarıyla, sadece Assurlular işgal etmiştir. Aralarında kralın hizmetinde olan ve sadece kendi çıkarlarını izleyen, Assur'un hâlâ nüfuz sahibi olan eski yerleşik ailelerine ait üyelerin bulunmuş olması da mümkündür. Başkente ait arşiv buluntuları bu kişilerin geniş kapsamlı şahsi ticari faaliyetlerini belgeler.

Yeni kazanılmış bölgelerin başındaki yönetimin sürekli uğraştığı sorunlardan biri de daha önce sözünü ettiğimiz göçebe halk gruplarıydı. Bunlar özellikle Cezire'nin bozkır bölgelerinde ve Dicle'nin doğu tarafında yerleşmişti. Suriye-Arap çöllerinde dolaşan göçebe gruplar Fırat'ın öte kıyısından nehri geçerek doğuya doğru sürekli akın ediyordu. Kaynaklarda Ahlamu, Sutu ya da Lullubu gibi çeşitli adlar altında ortaya çıkarlar. Otlak anlaşmaları sayesinde bu gruplardan bazılarını Assur yönetim sistemine bağlamak ve bu şekilde kontrol etmek mümkün olabilmisti. Göçmenler ilçe yönetimleri tarafından hayvan sürülerinin yetiştirilmesi ve bakımıyla görevlendirilmisti. Gözcü ve ulak olarak görev yapıyorlar, ticari girişimlerde ve tarımda, hatta Assurluların askeri eylemleri çerçevesinde paralı asker

olarak alıştırılıyorlardı. Kuşkusuz tüm göçebeler bu şekilde ‘yatıştırılamazdı,’ yerleşim merkezlerine, özellikle yolculara ve kervanlara yapılan soygun saldırılarından sürekli şikâyet ediliyordu.

Göçebeler bu saldırılarla Assur devletinin komşularıyla ilişkilerini tehdit ediyordu. Bu ilişkiler düzenli diplomatik değiş tokuşlar, elçiler ve yazışmalar aracılığıyla korunuyordu. Mevkidaşlar sıklıkla değerli hediyeler veriyordu. Bu değiş tokuş kesintiye uğradığında yanlış anlaşılmalar olabiliyor ve bu da hemen siyasi karışıklıklara yol açıyordu. Ticaret, özellikle uzak mesafe ticareti de bu etkin ilişkilere bağlıydı.

Blgelerst ticaret 2. binyılın ilk yarısı için Assur’daki refahın temelini oluşturmuştu. 2. binyılın ikinci yarısında ticaret bir başka nitelik kazandı. Kr amaçlı takas ve aracı ticaretin yanı sıra yokluğu çekilen şeylerin, hedeflenen ithalat ticareti yoluyla tek taraflı ortadan kaldırılması giderek daha önem kazandı. Burada öncelikle kaynak açısından yoksul olan Assur’a silah üretimi için gerekli olan madenler gibi hammaddelerin, bunun yanı sıra egzotik, seçkin ve prestijli lüks malların tedarikinden söz edilebilir. Bu mal ithalatı, Assur’da üretilen yarı mamul ve mamul ihracat ürünleriyle dengelenmişti. Artık ithal kumaşlar yerine devlet kurumlarının üretim yerlerinde ve Assur’un büyük ailelerinin evlerinde üretilen dokumalar alınıp satılıyordu. Bunun temelini yaygın ve yoğunlaştırılmış tarım oluşturuyordu; tekstilde ise bu, özellikle büyük miktarlarda yn ve deri sağlayan hayvancılıktı. İşlenmeleri saray eko-

nomisine yönelik şematik sistem içinde gerçekleşiyordu.

Bu ticaret, eskisi gibi, ilk aşamada devlet çıkarlarına ve elitlere hizmet ediyordu. Assur Krallığının bu malların kaynaklarının bulunduğu bölgelere doğru ilerleyen genişlemesiyle birlikte bu ihtiyaç gittikçe artan oranda savaş ganimetleriyle ve halktan düzenli olarak alınan vergilerle karşılandı. İhtiyacı karşılamanın bu biçimi önceleri etkiliydi, ama uzun vadeli bir yapısal sorunu gizliyordu. Yüzyıllar içinde bölgesel olarak genişleyerek büyümenin devlet içinde kendine yeten amaç olarak dejenere hale geldiği bir çekim etkisi oluştu.

Toplum içinde de değişimler yaşandı. Antik Assur döneminde ticarete egemen olan Assur şehrinin nüfuzlu tüccar kesimi artık fethedilen bölgelerin yönetimi ve ekonomik gelişimiyle meşguldü. Zenginlikleri ve nüfuzları gittikçe ekonomik alanların kontrolüne dayanmaya başlamıştı. Büyük aileler idari ve/veya askeri görev alanlarında da kendi çıkarlarını gözetme olanağından yararlanıyordu. Assur sarayının yüksek rütbeli bir üyesi olan Babu-aha-iddinna'nın ticari kayıtları, siyasi faaliyetlerinin yanı sıra geniş kapsamlı ticari işlemlerini de belgeler. Bu kişi çok sayıda çalışanın yanı sıra Assur Krallığının çeşitli bölgelerinde işyerlerine ve depolara sahipti. Bir başka aile Assur dışında büyük araziler işletiyordu, ayrıca kredi de veriyordu. Bu varlıklı ve güçlü ailelerin karşısında, kaynaklarda kendi seslerini duyuramayan, muazzam sayıda varlıksız işgücü ve köleler vardı. Durumlarıyla ilgili

sadece dolaylı olarak, küçük ipuçlarından sonuçlar çıkarılabilir.

Her kurumda farklı mesleklerde çalışan işçiler çalışmalarının karşılığını arpa ve baklagiller gibi doğal ürünler ve bazen de giysi olarak alırdı. Devlet kaynakları pratikte kendi çıkarları dışındaki konularla ilgili hiçbir bilgi sağlamadığından, kendi ihtiyaçlarını tedarik edecekleri daha küçük alanları ne ölçüde ve hangi koşullar altında işleyebildikleri bilinmemektedir. Mülk devri ve miras hakkıyla ilgili belgelerden, devlete ait olmayan taşınmaz mülklerin olduğu sonucuna varılabilir.

I. Tukulti-Ninurta

Bir Assur Hükümdarının Tipografisi

Assurlular tarafından kontrol edilen bölge 13. yüzyılın ikinci yarısında o zamana dek görülmemiş bir genişliğe ulaşmıştı. Kuzey ve doğudaki başka bölgeler de I. Salmanassar, özellikle oğlu ve halefi I. Tukulti-Ninurta hükümdarlığında Assurluların eline geçmişti. Böylece Assur ülkesi güneyde sınırı oluşturan Babilliler için ciddi bir tehlike oluşturmaya başladı. I. Tukulti-Ninurta, Babil'in tahtında oturan hükümdar IV. *Kashtiliash'a savaş açmak için* Babilli tüccarların sözde sınır ihlallerini ve başka sudan bahaneleri kullandı. Assur'un muazzam lojistik çabasıyla düzenlenen iki sefer sonucu Babil ordusunu yenmeyi ve Kashtiliash'ı esir almayı başardı. Babil kralı muhtemelen saygın bir rehin olarak Assur hükümdarının sarayında yaşamış olmalıdır.

Hatta Tukulti-Ninurta 1215'te Babil'e kadar ilerleyip başkenti aldı. Aralarında akademik geleneğin tüm alanlarında yazılmış metinlerden oluşan çok sayıda değerli kil tabletin de bulunduğu büyük miktarlardaki ganimet eşyasını Babil'den götürdü. Gösterişli bir kahramanlık destanında Babil'e düzenlediği seferi yüceltti; barışçıl ve dürüst bir kral olarak kendini övdürdü. Ancak görünüşe göre Güney Mezopotamya'nın diğer bölgelerini fethetmeye çalışmadı. Yine –ilk binyıldaki haleflerinden farklı olarak– Babil tahtına oturmadı, bunun yerine şehri “valilerle” yönetti. Kaynaklara inanılacak olursa, Assur Hükümdarlığının Babil üzerindeki egemenliği henüz birkaç yıl sonra sona ermişti. Görünüşe göre Assur'un Babil'deki varlığı zayıftı, öyle ki çok geçmeden Babil muhalefeti işgalcileri kovmayı başarmıştı.

I. Tukulti-Ninurta Babil'e sefere çıkmadan önce yeni bir şehrin kurulmasını planlamaya başlamıştı. Bunun için Dicle'nin doğu kıyısının öte yakasında, nehrin Assur'dan yaklaşık üç kilometre yukarısında bir yer seçti ve şehre Kar-Tukulti-Ninurta, yani “Tukulti-Ninurta Limanı” adını verdi. Assur kralı bu şehri –kendi yazdığı gibi– Tanrı Assur'un emri üzerine onun kült şehri olarak kurmuştu:

O zamanlar efendim, Tanrı Assur, şehrimin (kastedilen Assur) öte yakasında tanrıların ikameti olarak bir kült şehir kurmamı ve O'nın kutsal mekânını inşa etmemi benden talep etti. Beni seven Tanrı Assur'un emri üzerine şehrim Assur'un karşı tarafında (...) ne evin ne de yerleşimin bulunduğu, tepelerin

ve toprağın tümsek olmadığı, bir tek tuğlanın konmadığı çayırılık alanda ve boş arazide, karşı kıyıda Tanrı Assur'un bir şehrini kurdum; Onun adı Kar-Tukulti Ninurta(dır).

Tulul al Aqar harabesinde yapılan kazılar ve yüzey araştırmaları, şehrin en az 240 hektarlık bir alana yayılmış olabileceğini göstermiştir: Şehrin bir bölümü büyük bir duvarla çevriliydi. Ortaya çıkarılanlar arasında ana kapılar; bugünkü bilgimize göre Antik Assur döneminden sonra Assur şehri dışındaki tek yapı olan Tanrı Assur'a adanmış büyük bir tapınak kompleksi, saray binaları ve konutların kalıntıları bulunuyordu. Assur tapınaklarına ve kral saraylarına Ekurmeşarra "Bütünlüğün kutsal mekânı" ve Egalmeşarra "Bütünlüğün sarayı" gibi, her şeyi kapsayan tanrının ve kralın hükümdarlık hakkını kısa ve kesin bir ifadede yoğunlaştıran isimler verilirdi. Assur yönetiminin titiz bir şekilde tutulmuş muhasebesi Kar-Tukulti-Ninurta'daki çalışmalarla ilgili bilgi verir. Diğer şeyler arasında Babil seferinde ele geçmiş savaş esirleri yeni şehrin inşasında çalıştırılmıştır.

Tanrı Assur için Assur dışında inşa edilmiş bir şehir: Şehrin inşası için verilen görev, kurulmuş olan diğer birçok şehir kayıtları gibi derlenmiştir, ama kralın bazı nüfuzlu çağdaşları için tüm bunlar bir hakaret gibi algılanmış olmalıdır. Tukulti-Ninurta'nın yıllar süren bu muazzam projesinin nedenleri hakkında ancak yorum yapılabilir. Antik Assur şehri elbette yeni yapılar için çok az yer sağlı-

yordu, sonuçta şehrin yukarı bölümündeki tüm arazi yoğun bir şekilde imar edilmişti. Gösterişli yeni yapılar ancak daha eski yapıların yıkılmasıyla inşa edilebilirdi. (Yeni saray bununla ilgili tek girişimdi.) Ama tek neden bu olamazdı. Hatta Assur kültürünün Assur’dan Kar-Tukulti-Ninurta’ya nakledilmesi görünüşe göre titiz bir şekilde planlanmıştı ki bu da Assur’daki Assur tapınağının kudretli rahipleriyle yaşanan gerginliklerle ilişkili olabilirdi. Her durumda bu, bir Assur kralının ne daha önce ne de daha sonraki yüzyıllarda atmaya cesaret edebildiği ya da edebileceği bir adımdı: Tanrı Assur’un kültü Assur şehrinde, sadece orada yaşatılmalıydı. Assur devlet dini içindeki önemine karşın bu tanrı tüm ülkede çok sayıda tapınağa sahip olan diğer Mezopotamya tanrılarının aksine, bu şehrin dışında düzenli kült alanlarına sahip değildi.

I. Tukulti-Ninurta’nın Ölümü ve Sonuçları

I. Tukulti-Ninurta yeni başkentinin keyfini fazla süremedi. 1197 yılında oğullarından biri tarafından, kuşkusuz Assur’daki nüfuzlu çevrenin bilgisi ve onayı dahilinde, Kar-Tukulti-Ninurta’da öldürüldü. Tukulti-Ninurta’nın ölümünden sonraki döneme ait resmi kaynaklar kıt ve çelişkilidir, ancak görüldüğü kadarıyla Assur ülkesi bir iç siyasi krizin içine yuvarlanmıştı: Taht kavgaları alevlendi, dış siyaset işleri ihmal edildi. Kısa zaman önce krallığın batısında, Belih yakınlarındaki bir Orta Assur askeri yönetim merkezi olan Tell Sabi Abyad’da yapılan kazı-

larda bulunan çok sayıda metin, krallığın batısında o zamanki duruma dair yeni bilgiler içerir. Özellikle Ubru adındaki Assurlu bir adamın bu yerde görevli olan yönetici Mannu-ki-Adad'a yazdığı mektup oldukça aydınlatıcıdır. Ubru, I. Tukulti-Ninurta'nın ölümü nedeniyle resmi cenaze töreninde ve yeni kralın takdiminde bulunmak üzere Assur'a gitmiştir. (Bu çerçevede herhalde çeşitli makamlarda yeni atamalar ya da değişiklikler yapılmış olmalıdır). Bu devlet törenine sadece Assur yönetiminin tüm yüksek rütbeli kişileri değil –mektup sahibinin yazdığına göre– aynı zamanda diğer krallar da katılmıştı. En az iki rakip tarafın Assur'da iktidarı ele geçirmek için yarıştığı bu mektupta dolaylı olarak bellidir: Bir yanda ölmüş kralın yandaşları, diğer yanda I. Tukulti-Ninurta'nın yeni tahta çıkmış oğlu I. Assur-nadin-apli'yle dışa karşı yönetilen güçlü bir muhalefet vardı. Yeni kral muhtemelen hanedanın krallığın batısında görev yapan kolu tarafından destekleniyordu. Görünüşe göre, henüz belirsiz olan iktidar ilişkileri nedeniyle ilçe yönetimlerindeki valiler –Sabi Abyad'daki Mannu-ki-Adad da– ihtiyatlı davranıyorlardı.

13. yüzyılda kurumsallaştırılmış olan yönetim, en azından egemenliğin Assur Krallığının merkezi kısmı üzerinde kesintisiz korunacağı kadar istikrarlıydı. Assur tahtı birkaç yıl I. Tukulti-Ninurta'nın oğulları arasında el değiştirdi. Üçüncü oğulun da ölümüyle birlikte yeni bir durum ortaya çıktı: Görünüşe göre taht için artık doğrudan bir halef kalmamıştı. Assur hükümdarlık soyunun hükümdarlık

payesini yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktaran ana kol kopmuş gibiydi. Assur’un “krallık mirası”nın esnekliği burada asıl gücünü gösterdi. Ninurta-apil-ekur’la birlikte, geçmiş yıllarda I. Salmanassar’dan itibaren krallığın batı tarafında büyük vezir payesiy-le yöneticilik yapmış, hanedanın bir kolundan gelen bir prens halef olarak tahta çıktı.

Bu kralın hükümdarlığıyla ilgili aktarılacak pek olağanüstü bir bilgi yoktur; Assur genellikle daha önce bilinen biçimde yönetilmeye devam etti. Ancak kıyı bölgelerdeki yapılar değişmeye başlamıştı. Merkezi yönetimin zayıflaması görünüşe göre yerel Assurlu yöneticilerin görevlerini bir tür miras prensibine dayanarak aile içinde devretmelerine neden olmuştu. Böylece hükümdarlığı birçok biçimde taklit ederek temsil eden küçük hanedanlar oluştu. Bu “küçük kralların” yazıtları Assur krallarının yapılar-da kullandığı yazıtların tarzını ve ifade biçimlerini taklit eder. Bu küçük krallar Assur krallarının yaptığı gibi, kurucunun adını taşıyan şehirler kurdular: Assur-ketti-leşir adında biri, yönetim merkezinin yakınında, bugünkü Habur’daki Teil Bderi’de Dur-Assur-ketti-leşir (“Assur-ketti-leşir-kalesi”) adında bir şehir kurmuş ve burada bir saray yaptırmıştı. Kendilerini Assur krallarıyla aynı gerekçelere dayanarak atayan ikinci derecedeki bu beylikler için de meşrulaştırılmış soyağaçları oluşmuştu: Kısacası, Assur Krallığının kenar bölgelerinde hükümdarlarına sadık ama küçük egemenlik bölgelerinde kendi siyasetlerini güdecek kadar bilinçli olan yerel hanedanlıklar kuruluyordu.

12. yüzyılın başlarında uzun bir istikrarsızlık döneminden sonra Hitit İmparatorluğunun nihai çöküşü gerçekleşti; bu olay Suriye'nin kuzeybatısında bir güç boşluğu yarattı. Gerçi I. Tiglatpileser'le birlikte Assur'da selefleri gibi Assur egemenlik alanını genişletmeyi dikkate alan bir kral iktidara gelmişti. Tiglat-Pileser hükümdar olduktan hemen sonra ilk olarak Van gölü bölgesine ve kuzeydeki dağlarda yaşayan kabilelere seferler düzenledi; daha sonra hükümdarlık döneminin ortalarında Akdeniz'e ve yeniden Babil'e kadar ilerledi. Aralarında MS 1857'de Akad çiviyazısı deşifresini kanıtlama yarışmasında kullanılan metnin de bulunduğu eylem raporları bu kralın çeşitli askeri girişimleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Bugün Assur genişleme politikası açısından karakteristik olan bir fenomen burada daha önceki hükümdarlardan çok daha güçlü bir şekilde öne çıkar: Bu, boyun eğdirilmiş halkların sistematik techiri ve yeniden iskânıdır.

MÖ 12. Yüzyılın Sonundan 8. Yüzyılın Ortalarına Kadar Assurlular: Gerileme, Bütünleşme ve Genişlemenin Çeşitli Aşamaları

Aramiler

Assur kralları 2. binyılın sonunda ağırlıklı olarak Bereketli Hilal'in kenarlarındaki bozkırlarda ve çöl bölgelerinde yaşayan göçebe etnik gruplarla yeniden karşı karşıya kaldılar. Bu kabile toplulukları ezelden beri Antik Doğu kültür bölgelerinin bir parçasıydı. Göçebe ve yarı göçebe yaşam biçimleri nedeniyle aslında nüfuslarının yerleşikliğine dayanan çeşitli devlet oluşumlarından büyük ölçüde yoksun kalmışlardı. Uygar şehir sakinleriyle "hükümdar tanımayan," başına buyruk bozkır halk arasındaki zıtlık 3. binyıl edebiyatı ve şiirinde yaygın bir motiftir ve çiviyazısı geleneğinin geç dönemine dek devam etmiştir. Göçebeler –daha önce de belirttiğimiz gibi– Bronz Çağının geniş topraklara sahip bölgesel devletler içinde hayvan yetiştiriciliği, uzak mesafe ticareti, rehberlik, gözcülük ve ulaklık gibi, becerilerine ve alışkanlıklarına uygun olan belli faaliyet alanlarını

işgal etmişlerdi. Bu ortak yaşam nedeniyle muhtemelen bu tür faaliyetlere katılan tüm toplulukların yapıları da değişmişti. 13. yüzyıldan 12. yüzyıla geçişte Hatti ve Mısır hegemon güçlerinin Kuzey Suriye bölgesinden yok olmasıyla ve Assur'un zayıflamasıyla birlikte Kuzey Mezopotamya'da kabile toplumlarına yeni gelişme olanakları sunan bir durum oluştu.

Daha eski araştırmalar, Deniz Halkları adı verilen toplulukların yanı sıra göçebe ve yarı göçebe kabilelerin yoğun akınının büyük bölgesel devletlerinin çöküşünden sorumlu olduğunu ileri sürmüştür. Buna karşın kabile topluluklarının güçlenmesi daha çok hegemon güçlerin yok olmasının bir yan etkisi ve sonucu olarak görülür. "Aramiler"in -bu, Assur metinlerinde bu gruplar için kullanılmış birçok ortak kavramdan biridir- güçlenmesine yol açan etkenler şimdilik sadece yaklaşık olarak kavranabilir. Bu arada Assur ve Babil yazılı kaynaklarındaki çok az bilgiyle yetinmek zorundayız; ancak bu bilgileri çekinceli kullanmak gerekir, çünkü ne çok zengin ne de tarafsızdırlar. Henüz 13 ve 12. yüzyıllarda Dicle ve Fırat arasındaki bölgede yerleşik olmayan halk grupları birçok kez askeri müdahalelere neden olmuştu. Bu kabileler Assur ülkesinin iç siyasetinde açıkça yaşanan istikrarsızlık ve bunun sonucu olan dış siyasetteki zayıflık nedeniyle 12. yüzyıl boyunca Assur'un Dicle yönündeki iç bölgelerine sürekli ilerlemeyi başarmıştı.

I. Tiglat-Pileser

I. Tiglat-Pileser (1114-1076) özellikle ayrıntılı eylem yazıtlarında tasvir edilen dış siyasetteki başarıları nedeniyle Orta Assur'un geç dönem kralları arasında öne çıkar. Gerçi aşağıda yapılmış alıntıdaki gibi zafer bildirileri bu halklarla şiddetli çatışmalar yaşandığını gösterir, ama tarihsel yeniden yapılandırma açısından pek kullanılamazlar: *Arabamı ve savaşçılarımı hazırlayıp bozkırlara doğru yola çıktım. Efendim, Tanrı Assur'un düşmanları olan Ahlamu-Aramilerinin üzerine yürüdüm. Bir tek gün içinde Suhu ülkesinin kıyısından Hatti'deki Karkamış'a dek yağmalarak ilerledim!* Assurluların egemen olduğu bölgenin yenilenen genişlemesinin de gösterdiği gibi, Tiglat-Pileser en azından kabileleri geri püskürtüp yok etmeyi ve geçim kaynaklarını kısıtlamayı başarmıştı. Bununla birlikte göçebe problemi en fazla geçici olarak savuşturulmuş, ama çözülmemişti.

Aşağıda yer alan I. Tiglat-Pileser'e ait bir yazıtın da gösterdiği gibi, askeri baskının yanı sıra ve sonrasında antlaşmaya bağlı düzenlemeler Assur tarihinin bu evresinde de siyasi iktidarın önemli bir aracıydı. Metin, kuzeydeki dağlık bölgede yer alan Nairi topraklarının fethiyle ilgili bildiriden sonra ek olarak şöyle devam eder:

Nairi topraklarının tüm krallarını canlı esir aldım. Bu krallara merhamet ettim ve canlarını bağışladım. Onları efendim, Tanrı Şamaş'ın önünde el ve ayaklarındaki zincirlerinden serbest bıraktım ve günlerin devamında, tüm gelecek için büyük tanrıların huzu-

runda onlara sadakat yemini ettirdim. Krallıklarının mirasçıları olan oğullarını rehin aldım ve haraç olarak 1200 at ve 200 sığır vermeye zorladım. Sonra ülkelere geri dönmelerine izin verdim.

Sadakat antlaşmasındaki ağır yaptırım tehditlerine karşın anlaşmalar sürekli bozuluyor ve Assur hükümdarına karşı isyan ediliyordu. Assur krallarının yıllıklarında gözden düşmüş vasallara yönelik cezai eylemlerden sıkça söz edilir. Yine de yerel yöneticileri ekonomik ve yasal açıdan Assur'a boyun eğdirme, ancak ağırlıklı olarak "yönetici" işlevlerinde bırakma yolu genellikle işe yaramış görünür. Assur kralı bu birleştirme siyasetiyle imparatorluğunun sınırlarında boyun eğmiş ve haraç vermekle yükümlü, ama büyük ölçüde özerk olan vasal devletleri çevresine topladı. Ancak tekrar isyan çıktığında söz konusu bölgedeki halkın büyük bölümüne boyun eğdirildi, muhtemelen aralarında bulunan elitler de sürgün edildi ve bölge Assur ülkesinin eyaletlerine eklendi.

I. Binyılın Başlangıcı

10. yüzyıl genellikle merkez bölgelerinin savunmasıyla biçimlenirken, 9. yüzyılda durumlar değişmişti. Fırat ve Dicle arasındaki bölgeler II. Assurnasirpal (883-859), oğlu ve halefi III. Salmanassar (858-824) hükümdarlığında az çok istikrarlı bir şekilde Assur'un elinde bulunuyordu. Fırat kıvrımındaki Arami küçük devletleri birçok askeri seferde geri püskürtülmüş ya da Assur topraklarına geç-

mişti: Örneğin merkezi Belih ve Fırat arasında yer alan ve Yukarı Fırat'taki bir grup isyancı küçük devletin başını çeken Arami küçük devleti Bit-Adini, III. Salmanassar'ın uzun çatışmalardan sonra prensliğin başkenti Til Barsip'i (bugünkü Tel Ahmar) almasıyla kanıtlanabilir bir şekilde Assur Krallığıyla birleşmişti. Prensi, ailesini ve Arami yüksek tabakasını yanında götüren Salmanassar şehri yerle bir etti. Hemen ardından kendine yeni bir saray yaptırdı ve bir Assur yönetimi kurdu. Hatta bu birleşimi tamamlamak adına Til Barsip'e yeni bir isim verdi: Kar-Salmanassar, "Salmanassar-Limanı."

Assur ülkesinin 9 ve 8. yüzyıllardaki bölgesel gelişimi Assur krallarının devam eden genişleme çabalarıyla biçimlenmişti. Suriye'nin batı bölümündeki -aralarında İsrail'in de bulunduğu- çeşitli kabilelerin oluşturduğu koalisyonlarla ve Fenike'nin kıyı şehirleriyle girilen savaşlar düzenli yapılan askeri seferleri belirliyordu. Fırat bölgesi artık bir sınır bölgesini temsil etmiyordu, bunun yerine gidecek bir köprü işlevi görmeye başlamıştı: Assurlular Akdeniz bölgesine doğru sürekli ilerlemeye devam ettiler ve Suriye-Filistin bölgesindeki irili ufaklı birçok devleti boyundurukları altına aldılar. Ancak büyük alanlar içermeleri ve boyun eğdirilmiş halkların çeşitliliği nedeniyle, yeni kazanılmış bölgeleri kapsamlı bir şekilde kontrol etmenin zor olduğu anlaşılmıştı. Fethedilenlerle fethedenler arasında ilişki nedeniyle çok çeşitli ve kendine özgü durumlar ortaya çıktı. Bazı bölgeler tamamen Assurlaştırıldı, bazıları vergi ödemekle yükümlü vasal bölgeler ol-

dular, yine başkalarında da karşılıklı yapılan antlaşmalarla yetinildi.

Sonunda şiddet içeren ve antlaşmaya dayalı ilişkilerden oluşan bir ağ yapısı, Assur İmparatorluğunun fethedilen bölgelerinin simgesi oldu. Bu bölgelerin sivil ve askeri yönetimi daha önce Assur merkez bölgelerinde başarıyla uygulanan eyalet sistemine dayanıyordu. Belirleyici fark, yeni oluşturulmuş eyaletlerin çok daha geniş alanlara yayılmasıydı. Yani atanan valiler yönetim tekniği açısından zor bir görevin üstesinden gelmek zorundaydılar; öte yandan, yönettikleri bölgeler onları ekonomik ve iktidar siyaseti açısından güçlü kılıyordu. Kuzeydeki dağlık bölgelere tekrarlanan seferlerle oradaki sınırlar da değişti.

Kalhu: Yeni Bir Başkent'in Kuruluşu

Assur hükümdarları bu bölgelerden (ganimet, vergi olarak) elde edilen gelirlerle kapsamlı bir yapı programını finanse ettiler. Güçleri muazzam saray binalarında, kurulan şehirlerde ve zengin donanımlı kült yapılarla etkileyici biçimde temsil edildi. I. Tukulti-Ninurta'dan sonra tekrar yeni bir şehir kurma girişiminde bulunan ilk kral II. Assurnasirpal'dı. Merkez olarak kendine Dicle'deki Ninova'nın 3.5 kilometre güneyinde küçük bir yerleşim olan Kalhu'yu (bugün Nimrud) seçti; burası Assur'un MS 19. yüzyıldaki yeniden keşfinde kilit rol oynayan şehirdi ve 2. binyıldan itibaren genellikle yerleşim yeri olmuştu. I. Salmanassar'ın

Kalhu'da yapılar inşa ettiği bir yazıttan bilinir, ayrıca arkeolojik araştırmalar Orta Assur dönemindeki yerleşim faaliyetlerini doğrular. Ama şehir bölge olarak II. Assurnasirpal hükümdarlığında muazzam boyutlara ulaşmıştı. Çalışmalar 878 yılında başladı. Dev şehir duvarı 360 hektarlık bir alanı çevreliyordu, ama muhtemelen ancak Assurnasirpal'ın oğlu III. Salmanassar (858-824) döneminde bitirilmiş olmalıydı. Buna ek olarak çeşitli tanrılar için saraylar ve tapınaklar inşa edildi. Şehrin açılışı 864 yılında yapıldı; kralın ve saray halkının Assur'dan Kalhu'ya göçü birkaç gün süren şenliklerle gerçekleşti. Üzerinde yazıt bulunan bir stel bu olaydan söz eder. 69.574 davetlinin arasında yeni şehrin 16.000 sakini de yer alır. Bu şenlikte diğer şeyler arasında 1200 sığır, 17.000 koyun, 1000 geyik, 150.000 ördek, 1500 kaz, 31.000 kuş, 10.000 balık, 10.000 yumurta, 10.000 ekmek, 10.000 testi bira, 10.000 tulum şarabın, yanı sıra hububat, her çeşit meyve ve sebze, hurma, zeytin ve her türden süt ürünleri tüketilmişti. Geniş parklar şehre su sağlayan ana kanalın kıyısına kadar uzanıyordu. Zengin hayvan ve bitki türleri bolluk ve bereketi simgeliyor ve "dünyanın dört bucağının" hükümdarı olan Assur kralına boyun eğmiş bölgeleri yansıtıyordu.

II. Assurnasirpal'ın Kalhu'daki sarayında kraliyeti temsil etme sanatının çeşitli biçimleri birleşmiştir. Betimsel rölyef dizileri kralı çeşitli durumlarda tasvir eder, bunlar ağırlıklı olarak kült eylemlerdir. Bunun ötesinde, Assur krallarının daha yeni olan diğer saraylarında savaş sahneleri ve farklı başka

birçok alanlara ait resim dizileri aktarılmıştır. Kralın eylemlerine dair ayrıntılı yazıtlar bu resimlere eşlik eder. II. Assurnasirpal ve III. Salmanassar'ın hükümdarlık dönemlerine ait, benzer tasvirlerin yer aldığı bronzdan yapılmış ana kapı menteşeleri Imgur-Enlil (bugün Balavat) şehriden çıkmıştır. Bu az sayıdaki buluntu bile Assur krallarının güçlerini Assurlulara ve yabancılara nasıl muazzam bir resim repertuarıyla sergilediklerini gösterir.

Kalhu 8. yüzyılın bitimine dek siyasi bir başkent olma işlevini yürüttü. Şehirde, diğer şeylerin yanı sıra yerel yöneticilerin 835 ve 710 yılları arasına ait arşivleri bulunmuştur. 746 yılında burada meydana gelen bir isyan sonucu muhtemelen III. Tiglat-Pileser tahta çıkmış olmalıdır. Bu kral Kalhu'da diğer hükümdarların elçi ve ulaklarını kabul etmiş, yine II. Sargon da Dur-Şarrukin'deki başkentine gitmeden önce ordusunu burada denetlemiştir. Son olarak 672 yılında Assurbanipal'ın veliaht prens olarak atanması nedeniyle Kalhu'da yemin töreni düzenlenmiştir. 614 ve 612 yılları arasında Med akınları sırasında şehir iki kez yıkıldı. I. Tukulti-Ninurta döneminde olduğu gibi, II. Assurnasirpal'in ve oğlunun inşaat politikasına karşı direnişlerin olup olmadığı belirsizdir. Ancak III. Salmanassar'ın oğlu Assur-dain-aplu'nun hükümdarlığında yaşanan Assur'daki iç ayaklanmaları özellikle kralın kaynakları tüketen mali politikası tetiklemiş olabilir. Kalhu dışında, başlarında Assur, Ninova ve Erbil'in bulunduğu, Assur ülkesinin toplam 26 şehri yaşanmaya başlayan krala karşı isyan etmek üzere birleşmişti.

Assur ve Babil

Sonunda III. Salmanassar'ın oğlu ve atanmış halefi V. Şamşı-Adad durumu tekrar kontrol altına almak için 822 yılında Babil kralının desteğini bile almak zorunda kaldı. Babil kraliyetinin Assurluların yararına olan bu müdahalesi ilk başta şaşırtıcı olabilir. Ama daha önce sözünü ettiğimiz *senkronize tarih* farklı öğretir: Assur ülkesi ve güneydeki komşularıyla ilişkiler –ara sıra meydana gelen çatışmalar sayılmazsa– 1. binyılın erken dönemlerinde ağırlıklı olarak barışçıldı. Assur ve Babil kralları 9. yüzyılın başlangıcında hanedan içi evliliklerle bağlarını yeniden pekiştirmişti. Bu tür ailevi bağlar –daha önce 2. binyılda olduğu gibi– askeri yardımlaşmaya, özellikle tahta çıkma sırasının korunmasına yönelik

RESİM 3: Kalhu'daki silahhanede yer alan taht kaidesinin üzerindeki bir rölyeften kesit: Etrafı yüksek rütbeliler tarafından çevrilmiş III. Salmanassar (sağda) ve Babil Kralı Marduk-zakir-şumi (solda)

yükümlülükleri beraberinde getiriyordu. III. Salmannassar da daha önce tahtta hak iddia eden Babilli III. Marduk-zakir-şumi'yi (854-819) küçük erkek kardeşinin taht iddialarına karşı savunmuştu.

Ancak V. Şamşi-Adad birkaç yıl sonra Babil'e saldırdı ve şehri yağmaladı. O zamana dek barış içinde devam eden ilişkilerin kesintiye uğrama nedeni açık değildir, ama bu olaylar Assur krallarının yeni ve son derece saldırgan Babil politikasının başlangıcını oluşturur.

MÖ 8. Yüzyılın İlk Yarısi: İktidarın Yeni Biçimleri

Assur kraliyet sarayının iktidar yapılarındaki ve Assur yönetici tabakasının üyeleri arasındaki değişiklikler, 9. yüzyıldan 8. yüzyıla geçişi işaret eder. Kaynaklar bazı etkili faktörleri ortaya koyar. Assur Krallığının büyük eyaletlerindeki valiler güç kazanmaya başlamıştı. Daha önceden kendini belli eden bu gelişme 9. yüzyılın sonlarında ve 8. yüzyılın erken dönemlerinde hızlanmaya başlamış gibidir ve bu durum 8. yüzyılın ortalarından kısa süre önce Assur yüksek tabakasının bir bölümünün öfke lenmesine neden olmuştur. Genellikle Assur şehrinin eski, yerleşik ailelerinden –özellikle kraliyet soyunun güçlü üyelerinden– gelen yüksek tabaka, eskiden nispeten homojen bir grup oluşturuyordu. Muhtemelen bu çevreye ait olmayan valiler ve nedimler çeşitli girişimlerle ön plana çıkıp Assur Krallığının geniş bölgelerini kendi kontrolleri altına

alarak kral üzerinde etki kazanmaya başladığında gerginlikler ortaya çıktı. Bu grubun öncüleri arasında daha önce III. Salmanassar'a yapılan başkaldırıda önemli bir rol oynayan General Dajjan-Assur, yine General Şamşi-İlu ya da saray elçisi Bel-harran-belususur vardı. Hepsi art arda birçok krala hizmet etmiş, böylece güç ve nüfuz kazanmıştı. Örneğin Şamşi-İlu Til Barsip'te ikamet ediyordu ve V. Şamşi-Adad'ın oğlu III. Adad-nirari 810 yılında tahta çıktığında konumunu sağlamlaştırıp genişletebilmişti. Şamşi-İlu, hükümdarın annesi Şammuramat'la (Semiramis) birlikte onun çevresindeki en nüfuzlu kişilerden biriydi. Başka memurlar da kariyer yapmışlardı, böylece 9. yüzyıl boyunca Assur elitleri içinde geleneksel iktidar yapıları açısından tehlikeli bir güç gelişti. Kralın Assurlular ve Assurlu yüksek rütbeliler yönetimindeki bölgeler üzerindeki mutlak üstünlüğü tartışılır hale gelmişti.

Yüksek tabakanın güçlü bireyleri krallığın kendilerine tahsis edilmiş bölümlerinde "Kral" gibi davranmaya başlamıştı; her şekilde Assur kralının hükümdarlık imajını taklit ediyorlardı: Saraylar inşa ediyorlar, kendi adlarını taşıyan şehirler kuruyorlar, zafer ve sınır stelleri diktiriyorlar, hatta şehirleri ve bölgeleri düzenli vergi ödemekten muaf tutuyorlardı ki bu o zamana kadar tartışmasız bir şekilde sadece krala ait bir ayrıcalıktı. Ancak yüzyıl ortalarından sonra, III. Tiglat-Pileser'le birlikte generallerin yetkilerini azaltacak kadar güçlü olan bir kral tekrar tahta çıktı.

Assur İmparatorluğunun Oluşum Başlangıcı

III. Tiglat-Pileser: İktidar Aracı Olarak Tehcir Politikası

I II. Tiglat-Pileser Assur Krallığını öncelikle güneye doğru genişletti. Assur ve Babil arasındaki barışçıl ilişkiler düzenli olarak yenilenen çift taraflı antlaşmalar sayesinde uzun süre hüküm sürdükten sonra III. Tiglat-Pileser, Babil'deki taht sırasında yaşanan düzensizlikleri fırsat bilip bir süreliğine partneri ve müttefiği olan Babil'e saldırdı. Sonunda Babilli hükümdara boyun eğdirdi. Babil'in özel konumu ve bu yeni, büyük hükümdarlık bölgesini kontrol etmenin zorluğu yeni çözümler gerektiriyordu: III. Tiglat-Pileser Babil'in tahtına bizzat oturdu. Bu eylemle birlikte Babillilerin boyun eğişi Assurluların o zamana dek kalkıştığı askeri ve diplomatik girişimlerin tümünden tamamen farklı bir nitelik kazandı.

Savaşarak genişlemenin önemli bir stratejik aracı, şehirleri ve sağlama alınmış yerleşim yerlerini sistemli bir şekilde tahrip etmektir. Şehir sakinleri

öldürülür ya da götürülür, şehirler yağmalanırdı. Rakipler bu yaptırımların yardımıyla zorlandığında, Assurlular kuşkusuz bu bölgenin ekonomik ve yönetsel örgütlenmesinin yeniden oluşturmalarını dikkate almak zorundaydı. Yeni kaynaklara erişim –bunlar savaş ganimeti ve haraç ödemeleri ya da fethedilmiş bölgelerin uzun vadeli vergiye bağlanması olabilir– Assur yayılcı siyasetinin itici unsurlarıydı. Bu tür bir “vergi siyaseti” fethedilmiş bölgelerin verimliliğinin –ilk aşamada tarımsal ürünlerin– mümkün olabildiğince hızlı bir şekilde yeniden sağlanmasını gerektiriyordu. Böylece yıkılmış yerleşim yerleri tekrar inşa ediliyor; tarımın, hayvancılığın ve işlenmiş ürünlerin tekrar elde edilmesine çalışılıyordu: Bu, eyaletlerle kraliyet sarayı arasındaki yazışmalarla da belgelenmiştir. Şehirden sürgün edilenler de yine bu amaca hizmet ediyordu.

Assur kralları boyun eğmiş halk gruplarının sistematik ve geniş çaplı tehcirine henüz 2. binyılın geç dönemlerinde başlamıştı. Tehcir politikası III. Tiglat-Pileser döneminde yeni ve olağanüstü boyutlar kazandı. Kral kendi ifadesine göre çıktığı bir sefer bağlamında sadece Zagros bölgesinden 65.000 insanı tehcir etmişti. Bu politikayla erişilen iki hedef vardı: bir yandan yerleşik elitlerin yerine geçen Assur hükümdarına bağlı bir yönetimle fethedilmiş bölgeler zayıflatılıyordu; öte yandan bu şekilde Assur krallarının çeşitli inşaat projelerinde çalıştırılacak, tamamen bağımlı işgücü kazanılıyordu. Kimi zaman Doğu Akdeniz’in kıyı bölgelerinden tehcir edilenler kendilerini sonunda Med bölgesinde bulabiliyorlar-

dı. Bu insanların ne muazzam mesafeler kat ettikleri buradan ölçülebilir. III. Tiglat-Pileser'inki gibi kral yazıtlarındaki rakamsal veriler kraliyet yönetiminin muhasebesiyle örtüşür. Yönetim esirlerin sayısı, cinsiyeti, mesleği ve sağlık durumlarıyla ilgili doğru verileri listeliyordu. Tehcir eyleminin süreciyle ilgili düzenli tutulmuş yazılı belgeler ve birkaç resimsel tasvir, bunun tehcir edilenler için ne anlama geldiğini belli eder. Erkeklerin, kadınların ve çocukların birçoğu nakil sırasında ölüyor ya da hastalanıyorlardı; esirler sadece ara sıra kaçmayı başarabiliyordu. Tehcire Assur subayları ve askerler eşlik ediyordu. Bunların görevlerini kötüye kullandıklarına, tehcir edilenlerin ihtiyaçları için ayrılmış kaynakları başka türlü kullandıklarına dair kayıtlar vardır.

Tehcir edilenler sonunda yaptırım aracı olarak da kullanılırdı. Assur krallarının antlaşmaları bozan partnerleri bu eylemlerinin olası sonucuyla ilgili uyarılırdı. Örneğin V. Assur-nirari ve Bit Agusi Kralı Mati-El arasında yapılan antlaşmada şöyle yazıyordu: *Mati-El antlaşmayı ihlal ederse (...) o zaman O, Mati-El, oğulları, kızları, büyükleri ve ülkesinin sakinleriyle birlikte ülkesinden sürülecek, ülkesine geri dönmeyecek ve ülkesini [yeniden elde edemeyecek].*

III. Tiglat-Pileser, hükümdarlığı boyunca Kuzey Suriye'den Zagros dağlarının eteklerine kadar Assur egemenliğine istikrar kazandırmayı başarmıştı. O zamana kadarki tüm rakipler daha küçük ve orta ölçekli devletlerdi; Assur bölgesel devleti onları kendi topraklarına katmış ya da en azından vasal ya da haraç veren devletler haline getirmişti. Babil'in

işgaliyle birlikte “Assur ülkesi” bir imparatorluğun özelliğini kazanmaya başlıyordu.

Assurlu II. Sargon

“Kral (adalet)i yaratır” anlamına gelen Şaar-ru-ukin, daha iyi bilinen adıyla Sargon, III. Tiglat-Pileser’le bir ikinci eşin, muhtemelen bir köle kadının ilişkisinden doğmuştu. Adının 18. yüzyılın aynı adı taşıyan Assur hükümdarlarıyla pek ilgisi yoktur; daha çok, daha eski bir örneğe, yani 23. yüzyıldaki Akad Krallığının kurucusu Akadlı Sargon’a işaret eder. II. Sargon 722 yılının kışında Assur tahtına çıktı. Assur kralının doğrudan halefi olarak bu hak için iddiada bulunabilmişse de tahta çıkış koşulları yine de şüpheliydi. Araştırmalarda uzun bir zaman II. Sargon’un bir taht gaspçısı olduğu ve yeni bir hanedan kurduğu varsayıldığından, kendisine ve haleflerine “Sargonidler” olarak ortak isim de verilmiştir. II. Sargon’un emriyle yazılmış bir savunmada selefinin ölümünü, işlediği kötülükler nedeniyle ilahi olarak istenmiş bir bedel olarak göstermiştir. II. Sargon özellikle selefi V. Salmanassar’ın birçok ayrıcalıktan mahrum bıraktığı Assur şehri sakinleri arasında destek bulmuştu. Hükümdarlığı geniş kapsamlı bir temizlik eylemiyle başladı: Suçlu, yani yasadışı gördüğü 6000’den fazla Assurluyu Suriye’deki Hamat şehrine sürdürdü.

Sargon, hükümdarlığı boyunca birçok cephede savaştı. Burada Sargon’un hükümdarlığı açısından özellikle önemli olan üç farklı faaliyet alanını tanıttı-

mak gerekir: Bunlar, Urartu Krallığıyla çatışmalar, güneyde bulunan Babil’le değişen ilişkiler ve son olarak “Sargon’un kalesi” anlamına gelen yeni başkent Dur-Şarrukin’in inşasıdır.

Urartu

Assurluların kuzeydoğudaki sınır bölgeleri uzun zamandır sorunlara neden olmuştu. Mannaların yanı sıra özellikle 9. yüzyıldan beri kendini geliştiren Urartu Krallığı, Assurlu birçok kralı meşgul etmişti. Urartu adı İncil’de Ararat olarak geçer. Urartuların yerleşim bölgeleri yaklaşık olarak Urmiye, Sevan ve başkent Tuşpa’nın (bugünkü Van) da bulunduğu Van gölüyle birlikte Ermenistan yaylalarını kapsıyordu. Bu bölge tümüyle sarp kayalıklardan oluşur ve aşılması zordur. Yine de Urartu 1. binyılda Assurlular için ciddi bir tehlike oluşturmuyordu. Assur bölgesine düzenli aralıklarla yapılan saldırılar görünüşteki barışçıl komşuluk isteğiyle yer değiştirmişti.

Belki de II. Sargon, hükümdarlığının henüz başlangıcında Urartu’ya haddini bildirmeyi kafasına koymuştu. Assur şehir arşivlerinde hükümdarlığının bu dönemiyle ilgili, Assur-Urartu sınır bölgesindeki istibarat birimlerinin işleyişini aydınlatan kapsamlı yazışmalar bulunur. Sargon’un oğlu ve daha sonraki halefi Sanherib’in yönetimindeki bir muhbir ordusu mektupla iletilen bilgileri topluyordu. Bu mektuplar Urartu’daki olayların ayrıntılarıyla gözlemlendiğini gösterir. Veliaht prens, babasına aşağıdaki gibi özet haberler iletiyordu:

Hizmetkârın Sanherib'den efendim krala. (. . .) Ariya'nın bir ulağı bana (şu haberle) geldi: 'Ukka, Urartu kralına Assur valisinin Kumme'de bir kale inşa ettiğini, bunun üzerine Urartu kralının da valisine 'Birliklerinizi alıp yola çıkın, Assur kralının valisini canlı bana olarak getirin!' diye emir verdiğini yazmış- Ben (yani ulak konuşuyor) henüz doğru bilgiye sahip değilim, ama daha fazla bir şey duyar duymaz veliaht prense olabildiğince çabuk bilgi vereceğim, belki de ordusuyla birlikte onunla da karşılaşabilirim.' (...).

Bunu mektubun devamıyla ilgili ayrıntılı alıntılar izler. Assur krallarının gözcü ve muhbir ağının ne kadar yoğun olduğu bu alıntılardan bellidir, ama karşı taraf da herhalde onlardan aşağı değildi. Haberler de hızlı bir şekilde iletiliyordu, çünkü görünüşe göre Sanherib, ulak gelir gelmez hemen aynı gün özet haberini krala göndermişti. Bu şekilde Assur başkenti sürekli her olaydan haberdar oluyordu ve bu sadece Urartu'yla sınırlı değildi. Sınır bölgelerinde ve Assurluların çıkarlarının gözetildiği yerlerde de böyle ağlar kurulmuştu. Gördüğümüz gibi, bu istihbarat birimleri çok daha önceden geliştirilmişti. Gezinler ve tüccarlar aracılığıyla aktarılabilen bilgiler askeri seferlerin hazırlığına ve gerçekleştirilmesine yetmezdi. 13. yüzyılda Habur, Dur-Katlimmu'daki "gizli istihbarat merkezleri"nin varlığı, casusluğun Assur güç araçları içinde yer aldığı geleneğe dair bir işarettir.

II. Sargon'un Urartu'ya çıktığı seferle ilgili bilgimiz olaylardan hemen sonra yazdirdığı bir eylem

yazıtına dayanır. Yüzlerce satırdan oluşan bu metin Assur kralı tarafından en yüce tanrı Assur'a hitaben yazılmış bir mektup olarak stilize edilmiştir ve başlangıçta herhalde bu tanrının tapınağında korunuyordu. Metin, çıkar odaklı Assur savaşlarının kayıtlarıyla yabancı bir ülkenin yüksek edebiyat tarzındaki tasvirinin ustaca birleşimi olarak kabul edilir. Coğrafya, topografi, gelenekler ve göreneklerle ilgili arasözler Assur savaş eylemlerinin yeterince bilinen tasvirlerinin yanı sıra eşit unsurlar olarak öne çıkar. Vauş dağının (bugün Sahend dağı) aşağıdaki tasviri Urartu ve Assur ordularının karşılaşmasından önce yapılmıştır:

Zirvesi gökyüzündeki bulutlara uzanan, diyarlarında kadim zamandan beri hiçbir canlının geçip gitmediği, hiçbir gezginin bir yol bulmadığı, üzerinde gökyüzünün kanatlı kuşlarının uçmadığı ya da yavrularını yetiştirmek için yuva yapmadığı, yüce Vauş dağı, sivri tepesi bıçağın ucu gibi dimdik, uçuşumları ve nehirleri uzaktaki dağları kesen bu sivri dağ (...), üzerine gece gündüz kar yağan, biçiminin üzeri kat kat buzlarla kaplı, kasırga saldırılarıyla herkesin bedenini ezen, etini soğuğun gücüyle yakan dağ.

Hemen ardından Assurluların bir Urartu ordusu üzerinde kazandığı zafer aynı etkileyici dilde tasvir edilir:

O'nun ordusunu korkunç bir şekilde kılıçtan geçirdim, savaşçıların cesetlerini malt gibi dağıttım,

* Amacı yığın edebiyatı gibi, okuyucuyu eğlendirmek, hoşça vakit geçirtmek olmayan edebi tür –çn.

dağın düzlüklerini onlarla doldurdum. Kanlarını çatlakların aralıklarından, setlerden aşağı nehir gibi akıttım; düzlükleri, açık arazileri ve bayırları anemonlar gibi kızıla boyadım. O'nun savaşçılarını, ordularının seçkin birliklerini, okçularını, mızraklı askerlerini onun ayaklarından tarafa (kastedilen, Urartu Kralı I. Rusa) koyunlar gibi katlettim ve kafalarını kestim.

Assurluların zaferi sarp dağlık bölge ve ayrıntılı tasvir edilmiş diğer tehlikeler nedeniyle farklı bir başarı gibi görülerek yüceltilmiştir. II. Sargon'un bu 8. seferinde kullandığı gerçek yol tam net değildir. Urartu'nun başkenti Tuşpa'yı alamadığı, ancak verimli bölgenin geniş kısımlarını yağmalayıp ateşe verdiği daha kesin gibidir. II. Sargon henüz dönüş yolundayken seçkin savaşçılardan oluşan 1000 kişilik küçük bir müfrezeyle Urartu ve Assur arasındaki sınır bölgesi Musasir'e yürüdü. İddiaya göre, burada hiçbir direnişle karşılaşmamış ve bilindik boyun eğdirme örneğini uygulamış, yani halkın tümünü esir alıp sürdürmüştü. Ama Assurluların peşinde olduğu, Musasir'in hazine odalarıydı. Kraliyet sarayının ve Urartu hava tanrısı Haldi'nin tapınağının yağmalanmasından elde edilenler –aktarılanlara inacak olursak– 1 tondan fazla altın, 10 ton gümüş ve çubuk halinde 100 tondan fazla bronzdu. Kayıtların yanına eklenen bir listeye yazılmış olan 300.000'den fazla münferit eşya da bunlara eklenmişti. Bu listede yer alan bazı ayrıntılar Urartuların o zamanlar Assurluların eline geçen zenginliği hakkında bir fikir verebilir:

Fildişinden bir yatak, gümüşten şezlong, taşlarla ve altınla kaplı tanrı lahdi (...) hafif ve ağır, 305.412 bronz kılıç, (...) Işpuini'nin oğlu Kral Sarduri'nin Hal-di tapınağına adak olarak hediye ettiği, buzağısıyla birlikte bronzdan yapılmış bir inek ve bundan söz eden bir yazıt (...).” II. Sargon’un zaferi efendim, Tanrı Assur’un parlak şanı tarafından yenilen ve kalbini kılıcıyla delerek bir domuz gibi hayatına son veren Urartu kralının ölümüyle taçlandı.

II. Sargonun ifadelerine göre Assurluların kaybı azdı: 1 arabalı savaşçı, 1 atlı, 3 kurye.

Babil

II. Sargon, hükümdarlığının başlangıcında önce Babil Hükümdarı II. Marduk-apla-iddina ile bir antlaşma yapmıştı. II. Marduk-apla-iddina, Babil’in en kuzeyinde yaşayan Bit-Yakin kabilesinden bir prensti. Komşu kabilelerden farklı olarak 731 yılında III. Tiglat-Pileser’e boyun eğmiş, ancak V. Salmanassar’ın ölümü sırasında yaşanan kargaşadan ve Assur kontrolünün Babil’in kuzeyindeki zayıflığından yararlanarak Babil’de tahta çıkmıştı. Marduk-apla-iddina güneydeki Kaldeli kabilelerin arkasında olduğunu biliyordu ve bu nedenle Güney Mezopotamya’nın büyük ve geniş ölçüde özerk şehirlerini baskı altına alabilmişti.

II. Sargon ilk önce Babil’in “kaybını” göz ardı etmiş ve doğrudan bir askeri müdahaleden kaçınmış olmalıydı. Bunun yerine II. Marduk-apla-iddina’yla 720 yılında her iki tarafın da eşit haklara sahip

görüldüğü bir antlaşma imzaladı. Bu istikrar antlaşması II. Sargon'a imparatorluğun içinde düzeni tekrar oluşturmak ve daha sonra kuzey ve kuzeybatıdaki topraklarla ilgilenmek için ihtiyacı olan hareket serbestisini kazandırmıştı. Assur ve Babil arasındaki sahte sakinlik dönemi 710 yılında ansızın son buldu. II. Sargon düzenlediği birçok seferde komşu krallığa boyun eğdirdi ve Assur egemenliğine soktu. Marduk-apla-iddina önce güneye kaçtı, Dur-Yakin'in yıkılmasından sonra ise görünüşe göre Elam Krallığının korumasında kalmaya devam etti ve ancak II. Sargon'un ölümünden sonra Babil'deki güç ilişkilerini kendi yararına değiştirmek üzere yeni bir girişimde bulundu.

Dur-Şarrukin: “Sargon Kalesi”

Assur, II. Sargon'un hükümdarlığında da yeni bir başkent edildi. Sargon “Sargon'un Kalesi” Dur-Şarrukin'i eski Ninova kentinin yaklaşık 15 kilometre kuzeyinde kurdu. Bottà'nın MS 1843 yılında –buranın Antik Ninova olduğu yanılmasıyla– ilk Assur heykellerini bulduğu yer bu kentin (bugün Khorsabad) kalıntılarıydı. Dur-Şarrukin'de çalışmalar 717 yılında başladı. Kral öngörülen inşaat arazisini bedeli karşılığında sahiplerinden satın almıştı. Girişimin finansmanı muhtemelen çıkılan seferlerden elde edilen kaynaklara dayanıyordu; ama kredi alışverişi de belli bir rol oynamış gibidir. Örneğin Salmanu-[...] adında biri II. Sargon'a yazdığı mektupta şöyle şikâyet eder: *Efendim, kral, 'Dur Şar-*

rukin'deki iş bitmeden hiç kimse sana kredini geri *ödemeyecek!* demişti –Oysa (kredi veren) tüccarlara Dur-Şarruki'nin bitmiş bölümleri için *şimdiden* ödeme yapıldı– ama hiç kimse benimkini hatırlamadı! [Mührümle birlikte] 570 gümüş minanın bu yıl vadesi *doldu ve henüz geri ödenmedi!* (...)

II. Sargon, Assurlu kralların hükmedilen toprakları sadece sembollerde ve eylem yazıtlarında değil, bir anlamda *minyatür* olarak da yansıtmaya geleneğini sürdürdü. Kentin planlamasına ve inşasına Assur kralının düzenli olarak başvurduğu tanrısal öneriler de eşlik ediyordu. Sargon büyük yapı projesinde yürütülecek çalışmalar için askeri girişimleri sırasında imparatorluğun her yerinden toplayıp Dur-Şarrukin'e getirdiği savaş esirlerinden yararlandı. Bu şekilde, aralarında dilediği yerde kullanabileceği birçok uzman zanaatkârın ve profesyonel işgücünün bulunduğu tükenmez bir emek kaynağına sahip olmuştu. Bu işgücünün sağlanması, yönetimi ve ihtiyaçlarının giderilmesi, inşaat projesinin kendisi gibi Assur yönetimine büyük ölçüde lojistik talepler getirmişti. Devlet arşivlerindeki bir dizi belge bu girişimin iç örgütlenmesi hakkında bir fikir verir. Daha sonra işgücü ve inşaat malzemeleri sağlamaları için inşaatın bölümleri Assur İmparatorluğunun çeşitli eyaletleri arasında paylaştırıldı. Kraliyet hazinesi de bu girişimi finanse etmiş olmalıydı. Urartu'dan yağmalanan hazineler yine sevindirici bir finans kaynağı olmuştu.

Büyük tanrılar da kült imajları biçiminde yeni başkentin 706 yılındaki açılışı için eski kült şehir Assur'dan yola çıkmıştı. Boyun eğmiş krallar ve

dost olanlar elçiler ve değerli hediyeler göndermiş, Assur'da rütbesi, namı ve nüfuzu olan ya da bunlar için çabalayan herkes törenlerin doruk noktasını oluşturan muazzam şölene katılmıştı. Kral birçok yazıtta yeni kurulan şehrin, evrenin bir yansıması olarak tasarlandığını bildiriyordu. Duvar boyunca yer alan çeşitli kapılar "Kralın hükümdarlığını sürdüren Tanrı Assur" gibi isimler taşıyordu. Kraliyet sarayı, birçok konut ve en önemli tanrıların tapınakları şehrin gerçek seviyesinin üzerinde yapay olarak kurulmuş bir terasta inşa edilmişti. Yazıtlardan çeşitli binaların donanımları hakkında çok şey biliyoruz. Bu yazıtlarda değerli metal işçiliğine, ressamlığa, renkli tuğlalarla yapılan dekorasyona ve taş heykellere dair bilgiler vardır. Kazılarda ortaya çıkarılan cilalı tuğlaların, duvar resimlerinin ve taş heykellerin kalıntıları eski görkeme dair bir izlenim verir. Şehrin tümünde bir yerleşim olup olmadığı henüz belirsizdir.

II. Sargon 705 yılında Güneydoğu Anadolu'daki Tabal'a düzenlediği bir sefer sırasında öldü. Cesedi gömülemedi ve düşmanın elinde kaldı. Assur düşüncesinin ötesinde de utanç verici sayılan bu son, çeşitli çıkar grupları tarafından propaganda aracı olarak kullanıldı. Oğlu ve halefi Sanherib, babasının kurduğu şehri başkent olarak kullanmadı; şehir bu tarihten sonra sadece bir eyalet valisinin ikamet yeri olarak hizmet etti.

Assur Hâkimiyeti

Sanherib

Akad isim türüne göre Sin-ahe-eriba olarak söylenen ve “Tanrı Sin, kardeşlerin yerine geçti” anlamına gelen Sanherib, Sargon’un tek oğlu değildi; adı, büyük erkek kardeşlerinin erken öldüğü anlamına gelir. Tahta çıktığı dönemde yaklaşık 40 yaşındaydı. Hükümdarlığı şimdiye kadar ağırlıklı olarak resmi yazıtlar aracılığıyla yeniden yapılandırılmak zorunda kalmıştır. Tahta çıkmadan önce babası II. Sargon’u desteklediği yıllara ait; enerjisine, ruh haline, titizliğine ve dikkatine dair biraz fikir veren mektuplar en azından korunmuştur. Bu şekilde Sanherib diğer şeyler arasında kuzeydeki sınır bölgelerindeki istihbarat faaliyetlerinin, özellikle Urartu’nun kontrolünün örgütlenmesiyle ilgilendi. Babasının Assur’da olmadığı dönemlerde onu devlet işlerinde temsil etti, büyük ya da küçük meselelerde mektup aracılığıyla kralın tavsiyelerine başvurdu:

Hizmetkârın *Sanherib'den efendim, kralıma. (...)* *Kommagene'den ulaklar geldi. Beraberlerinde haracı ve yedi koşum katırı getiriyorlar. Haraç ve katırlar Kommagene sarayının koruması altında, ulaklar da aynı şekilde oraya ait ve kendi erzaklarından yiyorlar. Onlara (kastedilen haraç ve katırlar) el koyup (görünüşe göre II. Sargon'un o sırada bulunduğu) Babil'e götürmek gerekir mi? –Onlara (yani ulaklara) efendim kralın emrini olabildiğince çabuk iletmeme izin ver. Kırmızı yün de getirmişler. Tüccarlar bana yedi talent (yani yaklaşık 210 kg) seçtiklerini, ama Kommageneli kişilerin bunu kabul etmeyip, 'siz kim olduğunuzu sanıyorsunuz? Burada hiçbir seçim yapamazsınız. Yünler (karşı) tarafa götürülebilir ve kralın dokumacı kadınları kendileri seçebilir' dediklerini anlattılar. Efendim, kral kime gitmesi gerektiğini bana yazsın.*

II. Sargon'un ölümü Sanherib'e zorluklar çıkarmıştı. Kralın onursuzca ölümü onun için bir cezaydı –görünüşe göre birçokları böyle olduğuna inanıyordu– ve Assurlular için kötüye işaretledi. Ölünün cesedi Assur'da layık olduğu törenle gömülemedi. Bu, ölünün (kuşkusuz daha çok ıssız da olması gereken) yeraltı dünyasına girmesinin engellenmesi demekti, ardılları onun ölüsü için düzenli olarak kurban sunamayacaktı. Bunun yerine “ölü ruhu” huzursuzca etrafta dolaşmak zorunda kalacaktı, hepsi bu değildi: Diğer ölü ruhlar gibi canlılara musallat olmasından ve onlara kötülük etmesinden korkuluyordu. Mezopotamya'daki çiviyazısı metinlerinde bu tür durumlar için düşünülmüş bir dizi kovma ritüeli bulunmuştur.

Halefi ve oğlunun, doğrudan üyesi olduğu kraliyet ailesine ve kendi hükümdarlığına gelecek zararı önlemek için bir yol bulmak zorunda olması bu arka planda anlaşılır. Siyasi rakiplerin bu durumdan yararlanacağından korkuluyordu. II. Sargon'un onursuz ölümüyle ilgili nedenlerden söz eden daha sonraki bir metin bu varsayımın asılsız olmadığını gösterir. Açıkça taraf tuttuğu belli olan, anlaşılması zor ve eksik belge muhtemelen II. Sargon'un torunu Esarhaddon hükümdarlığında yazılmıştır. Bu belgede II. Sargon'un, tercihleri, ardından oğlu Sanherib'in de Babilli tanrıları reddetmesi nedeniyle utanç verici bir ölümle cezalandırıldığı iddia edilir. Bunun sonucu olarak –metne göre– iki ülkeye, yani Assur ve Babil'e hükmetmek ve benzer bir kaderden bağışlanmak isteyen bir kral vardır: Babil, onun tanrıları ve kutsal mekânları tıpkı Assur'un tanrıları gibi aynı ölçüde saygın ve değerlidir.

Sanherib her durumda tahta çıktıktan sonra başkenti Dur-Şarrukin'den Ninova'ya kaydırarak önce mekân olarak kendini babasının hükümdarlığından uzaklaştırmıştı. Bu şehir de uzun bir yerleşim geleneğine sahipti. Sanherib buradaki eski sarayı yıktırdı ve 702 yılında daha sonra kazıcılar tarafından "Güneybatı sarayı" olarak adlandırılacak olan yeni sarayının kuruluş çalışmalarına başladı. Kentin alt-yapısındaki kapsamlı çalışmalar aynı döneme rastlar. Ninova'nın şehir duvarları genişletildi şehir 750 hektarlık bir alanı kapsıyordu ve 15 ana giriş kapısı vardı. Hepsi örneğin "Tanrı Assur'un valisi (=Kral) çok yaşasın" gibi isimler taşıyordu. Şehir içinde ve

çevresindeki savunma tesisleri, yol, sulama ve drenaj sistemleri yeniden düzenlendi. Sanherib güneybatı sarayında ve şehrin kuzeyinde, içlerinde Mezopotamya'nın güneyindeki farklı bölgelerden getirilmiş çeşitli egzotik bitki ve hayvanların bulunduğu bahçeler yaptırdı. Zamanla burada Babil'in bir kopyası oluştu.

Sanherib'in hidrolik yapıları bugüne dek hayranlık uyandırmıştır. Assur kralları çok önceden kaptajlar' inşa etmiş ve nehir alanlarında kanallar açtırmıştı. Ama 1. binyılın yeni kurulan başkentleriyle birlikte –(883-859 arası II. Assurnasirpal'ın hükümdarlığındaki) Kalhu, (722-705 arası II. Sargon'un hükümdarlığındaki) Dur-Şarrukin ve (705-612 arası Sanherib'in hükümdarlığındaki) Ninova– Assurlu mühendisler yeni taleplerle karşı karşıya kalmıştı. Tüm şehirlere bulundukları yer nedeniyle ideal biçimde su sağlanamıyordu; planlanmış olan arazinin büyüklüğü ve tarım için gereken su büyük sorundu. Ayrıca 9. yüzyıldan itibaren hükümdarlar tarafından daima yeni rötuşlarla süslenen, prestij için tasarlanmış bahçeler için muazzam miktarlarda su gerekiyordu. Yeterli ve sürekli su tedarikini sağlama almak için dört kanal sisteminin yardımıyla su Ninova'nın kuzeydoğusu ve kuzeyindeki dağlık su havzalarından tüneller ve sukemerleriyle Ninova çevresindeki bölgeye getiriliyordu. Sanherib, şehrin aşırı miktarda sudan

* Termal suların doğal ya da mekanik yolla yeryüzüne çıkması sırasında yeraltı ve yerüstü sularıyla karışmamasını sağlamak amacıyla yapılan toplama havuzu –çn.

koruması için yapay otlaklar oluşturmıştu. Şöyle yazıyordu:

Bahçelere giden suyu yavaşlattım; bir bataklık alan oluşturdum ve oralara saz ekdim. Balıkçıl kuşlarını, sazlık domuzlarını, karacaları oraya saldim.

688 yılına dek binlerce işçi kralın su inşaatı projelerinde çalıştırıldı. En etkileyici başarılarından biri de Erivan'daki büyük sukemeridir. İki milyondan fazla kireçtaşı bloğundan inşa edilmiş suyolu beş kemeriyle 280 metre uzunluğundaki bir nehir vadisinin üzerini kaplıyordu. Assur kralı doğayı evcilleştiriyordu. Sanherib, Ninova'nın yanı sıra Assur ülkesinin çeşitli şehirlerinde de yapılar inşa etti. Bu girişimlerin metin ve resimlerle ayrıntılı tanımları Assur aktarımındaki tasvirli anlatımların başyapıtlarındandır.

Babil'in Yıkılışı

En acil dış siyasi meselelerden biri, Assur'un resmi olarak Assur İmparatorluğuna ait olan Babil'le ilişkisindeki belirsiz konumuydu. II. Marduk-apla-iddina II. Sargon tarafından bastırılmış ve ülkenin güney tarafına çekilmişti. Sanherib'in tahta çıkmasıyla birlikte bir fırsat çıktığını görüp komşusu Elam'la ittifak oluşturdu. Sanherib, Babil'e düzenlediği birçok seferle Marduk-apla-iddina'yı kaçırmaya zorladı; sürgündeki kral Elam bölgesine geri çekildi, ama 695 civarındaki ölümüne dek Assur siyasetine karşı girişimlerde bulunmaya devam etti. Sanherib,

kendisine sadık bir Babilliyi tahta geçirme girişimi başarısız olunca 700 yılında (en büyük?) oğlu Assur-nadin-sumi'yi naip olarak Babil'e atadı. Muhtemelen ilk doğan oğul olarak Assur-nadin-sumi'nin daha sonra Assur tahtında babasını izlemesi gerekip gerekmediği tam açıklığa kavuşmamıştır. Bazı araştırmacılar Sanherib'in Babil'in uzun vadeli çözümü için daha sonra oğlu ve halefi Esarhaddon'un gerçekleştirdiği modeli çok daha önceden tasarladığını düşünmektedir: Bu kral, iki erkek kardeşi Assur ve Babil'e hükümdar olarak atamıştı.

Assur-nadin-sumi 694'te Babil'deki isyancılar tarafından kaçırılıp Elamlar'a teslim edildi ve tahminlere göre onlar tarafından öldürüldü. Bu girişimin bazı nedenleri yıllar sonra, 672/669 civarında, o zamanlar Babil'de hüküm süren Assur prensi Şamaş-şum-ukin'in babası Esarhaddon'a yazdığı bir mektuptan bilinir. Mektupta, görünüşe göre kompoda yer alan Babil'in bazı üst düzey aydınlarının adlarından söz edilmiştir; bunların arasında Assur hâkimiyetine karşı hâlâ güçlü bir çekince ve direnç olduğu açıkça bellidir.

Sanherib'in isyancı güçlere ve özellikle Elam'a karşı girişimleri pek başarılı değildi. Sonuç vermeyen bu tür birkaç girişimden sonra 689'da uzun bir kuşatmanın ardından Babil şehrini fethetmeyi sonunda başarabildi. İçlerinde Şehir Tanrısı Marduk'un en önemli heykelinin de bulunduğu tapınağın kült resimlerini Assur'a götürdü, şehri yakıp yıktı ve nehrin sularını yıkılmış duvarların üzerinden şehre saldı. Şöyle yazıyordu: Şehri (Ba-

bil) ve evleri temellerinden çatılarına dek yıkıp yerle bir ettim, ateşle yaktım. (İç) duvarların, dış duvarların, tapınakların, Ziggurat'ın ('Babil Kulesi' olarak da bilinen basamaklı kule) ne kadar tuğlası ve toprağı varsa kökünden söktüm ve Dicle'ye savurdum. Bu şehrin ortasına kanallar kazdım ve yüzeyini suyla düzleştirdim. Temellerinin yapılarını yıktım ve tufandan daha fazla harap ettim. Gelecekte bu şehrin bulunduğu yer ve tanrının evleri artık bir daha tanınmasın diye onları suda erittim, alüvyonlu arazi gibi yok ettim. Eski bir kült kenti tamamen yok etme eylemi –Babil dışında da– kutsal şeylere küfür olarak algılanmıştı. Sanherib'in daha sonraki kötü sonu Babil'in yıkılmasının ve Babil tanrılarına yapılan saygısızlığın bir tür ifadesi olarak algılandı.

Sanherib'in Din Siyaseti

Elbette durum çok daha karmaşıktı ve şehrin yıkılması sadece kraliyet öfkesinin ifadesi değildi. Sanherib'in diğer girişimleri sadece siyasi değil, ayrıca dinsel olarak da boyun eğdirmeye çalıştığını gösterir. Çünkü Babil yarım yüzyıldan fazla bir zamandır fiili olarak Assur İmparatorluğunun bir parçası olsa da Babil elitlerinin, özellikle rahiplerinin özgüveni kırılmamıştı. Acaba Sanherib Babil'in yıkılmasıyla bu özgüvene ket vurmaya mı ummuştu? Yoksa planı çok daha kapsamlı mıydı? Çünkü Babil'in en yüce tanrısı Marduk'la Assur'un en büyük tanrısını birleştirmeye kalkışmıştı. Tanrısal imajların Assur'a götürülmesi bu programda sadece bir adımdı. Aynı eğilim Akad-

ca sözleri “Yukarıda iken” olarak başlayan, evrenin büyük yaradılış destanı *Enuma Eliş*’teki değişiklikte de kendini gösterir. Destanda genç tanrı Marduk önce kaosun güçlerine karşı savaşır, sonra dünyaya yeniden düzen vermesi diğer tanrılar tarafından onaylanır. Assur versiyonu Marduk adını Assur’la değiştirmiş, böylece Dicle’deki şehrin dağ tanrısı Mezopotamya panteonunun en tepesine çıkmıştı.

Sanherib son olarak Babil’in kült topografyasının bir parçasını Assur şehrine aktarmaya çalıştı. Assur’daki tapınaklar yüzyıllar boyunca kendi özgün yapıları içinde dokunulmadan kaldıktan sonra Sanherib bir dizi yenileme başlattı. Assur tanrısının antik tapınağını doğu tarafında büyük bir su havuzu olan bir avluya doğru genişletti ve şehir dışında Babil örneğine göre bahar şenlikleri sırasında büyük tanrıların alayı için düşündüğü bir festival evi inşa etti. Tüm Antik Doğu şehirlerinde olduğu gibi Assur’da da yeni bir tarımsal döngüyü simgeleyen dinsel törenler yapıldı. Sözde (ya da gerçekten?) “unutulmaya yüz tutmuş” bu ritüel Sanherib hükümdarlığında yeniden canlanmış ve artık Babil örneğine göre biçimlenmişti. Assur ve Ninova’da bulunan çiviyazısı tabletleri şenlik dönemlerindeki dinsel törenlerle ilgili bölümlerin yanı sıra münferit eylemlerin mitolojik yorumlarını aktarır: Assur’da yapılan törenler Babil’den bilinen ritüellerle sıkı bir paralellik içerir. Halefleri, Sanherib’in başlattığı yenileme süreçlerini sürdürdü. Assur ve Marduk en azından devlet teolojisinde bir tek kudretli tanrı olarak bütünleşti.

Haleflik Düzenlemesi

Dış siyasette yeterince stabil bir durum hüküm sürerken Sanherib'in 683'te halef belirleme düzenlemeleri kraliyet ailesi içinde yoğun direnişlere neden oldu. Çünkü kral en küçük oğlu Esarhaddon'u veliaht prens, böylelikle halefi olarak belirlemişti. Esarhaddon'un annesi Nakia'nın kral üzerinde ne ölçüde etkili olduğu tartışmalıdır. Sanherib'in böylece daha eski olan, 700 civarında belirlenmiş düzenlemeyi feshedip etmediği de aynı şekilde belirsizdir. Kral, Esarhaddon'u seçerek her durumda daha büyük olan birçok oğlunu atlamıştı. Muhtemelen Sanherib böylece sadece gelenek ve göreneklere karşı gelmekle kalmamış, ayrıca geçerli olan yasayı da çiğnemişti. En azından davranış biçiminin sıra dışı olduğu, Esarhaddon'un teolojik meşruiyeti ve somut anlamda korunmasıyla ilgili aldığı geniş kapsamlı önlemlerden bellidir. Kapsamlı bir antlaşmada veliaht prensin tüm tehlikelerden, özellikle kraliyet ailesinin haksız iddialardan korunması için yeminli yükümlülük getirilmiştir.

Assur'da en büyük oğlun babasından sonra daima tahta geçeceğini gösteren temel bir düzenleme olup olmadığı bilinmemektedir. Geçmiş yüzyıllarda hızla birbirini izleyen taht değişimleri prensler ve ölmüş kralın oğulları arasında muhtemelen sürekli bir taht kavgası yaşandığını gösterir. Ancak şimdiye kadar son doğan taht varisinin yararına yapılmış antlaşmaya dayalı düzenlemeler sadece 7. yüzyıldan itibaren bilindiği için, burada muhtemelen istisna-

ların söz konusu olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Sanherib'in bu vesileyle oğluna bağışladığı gösterişli taht ismi bu şüpheyi onaylar. Esarhaddon bu payeden sonra artık "Tanrıların kralının mirasçı oğul olarak tayin ettiği Assur" anlamına gelen Assu-retel-ilani-mukin-apli adını taşır. Esarhaddon veliaht prens olmasını geriye yönelik şöyle bildirir:

Ağabeylerimden küçük olduğum halde, beni yaratan babam, Assur, Sin, Şamaş, Bei ve Nabu'nun, Ninova'nın İştâr'ının ve Erbil'in İştâr'ının emri üzerine başımı erkek kardeşlerimin arasından yükseltti (ve şöyle dedi: (Bu benim halefim olacak oğul). Sonra Şamaş ve Adad'a bir kurban görüşünde sorduğunda, ona sarsılmaz bir şekilde evet dediler: 'O senin halefin!' Babam onların ağırbaşlı sözlerine saygı gösterdi ve Assur ülkesinin insanlarını, büyük, küçük erkek kardeşlerimi, baba soyumdan gelenleri topladı ve veliaht prens olarak konumumu koruyacaklarına dair Assur ülkesinin yeryüzünde ve gökyüzünde oturan tanrıları Assur, Sin, Şamaş, Nabu ve Marduk'un huzurunda onlara yemin ettirdi.

Ancak görünüşe göre bu yemin erkek kardeşlerini ona karşı entrika çevirmekten alıkoymamıştı:

Kötü planlar yaptılar. Bana küfrederek, yalan söyleyerek, kötülük ve sahtekârlık ederek (...) iftira attılar. Arkamdan kötülük zehri saçtılar. Bu şekilde babamın iyi niyetli kalbini tanrıların iradesine karşı bana düşman ettiler. Ama O, kalbinin derinliklerinde merhamet hissetti, duyuları benim gelecekteki krallık icraatime yönelikti.

* Kurban edilen hayvanların iç organlarından gelecekle ilgili kehanette bulunma –çn.

Kraliyet sarayında için için kaynayan çatışmalar veliaht prens için fiili anlamda bir tehlike oluşturmuş ya da hakkındaki dedikodular (kronik hastaydı) geçici olarak babasının gözünden düşmesine neden olmuş muydu, bilinmez, ama yine de babası Sanherib, oğlunu 681 yılının ilkbaharında taşradaki ücra bir yere göndermişti; geçmişe bakıldığında Esarhaddon'la ilgili bu süreç, tanrılar tarafından, onun gelecekteki krallığını korumak için bir tür öteleme olarak tanımlanmıştır. Ama halefle ilgili düzenleme değişmemiştir. Öte yandan Sanherib görünüşe göre çatışan tarafları yatıştırmayı da başaramamıştı; tam tersi, sırası atlanan prensler ve sempatizanları bir antlaşma yaparak isyan için yemin etmişlerdi. Çok geçmeden Sanherib Urdu-Mullissu ve bir ya da birkaç oğlu tarafından öldürüldü. Torunu Assurbanipal'ın bir yazıtı, cinayet mahallinin Ninova'daki bir tapınak olduğunu belirtir.

Bu olayla ilgili daha yeni olan bir aktarımda Sanherib'in ölümünün çeşitli çıkar grupları tarafından nasıl yorumlandığı çok iyi gözlemlenir. 6. yüzyılın erken dönemlerindeki Nabonid adında bir Babil Kralı, Sanherib'in cinayetini 689 yılında yıkıldığı Babil şehrinin misillemesi olarak görmüştür. Eski Ahit'teki yazılar da diğerleri arasında Kudüs'ün Assur ordusu tarafından kuşatılmasıyla ilgili tasvirlerde Sanherib'in ölümünden söz eder: (2 Kral 19, 35-37): *Ama aynı gece Tanrı'nın meleği dışarı çıktı ve Assurların ordugâhındaki 185.000 adamı katletti. Ertesi sabah erkenden, bakın işte, hepsi ölmüştü, birçok ceset vardı. O zaman Assur Kralı Sanherib yola koyuldu,*

ülkesine geri döndü ve Ninova'da kaldı. Ve bir keresinde tanrısı Nisroh'un tapınağında dua ederken Adramelek (=Urdu Mullisu) ve Sarezer kılıçlarıyla onu katlettiler. Sonra Ararat (yani Urartu) ülkesine kaçtılar. Ama onun yerine oğlu Esarhaddon kral oldu. Bu bağlamda tarihsel geçmişe bakıldığında Assurlu askerlerin ölümü Yahve'nin yargısının bir parçası olarak görünür.

Esarhaddon

Görünüşe göre Esarhaddon Ninova'daki olaylardan çabucak haberdar olmuştu. Daha sonraki yazıtlarında kendisine sadık birliklerle ve tanrılardan aldığı destekle Ninova yönüne doğru hızla ilerlediğini anlatır. Aralarında (üvey) kardeşi Urdu-Mullisu'nun da bulunduğu, kendisine karşı gelen isyancı birliklerin bir kısmı kaçtı, diğerleri Esarhaddon'un birliklerinin kararlılığı karşısında seçilmiş olan veliaht prensten yana taraf değiştirdiler. Esarhaddon önce Ninova'da kaldı, birkaç gün sonra resmi olarak Assur tahtına oturmak üzere Assur'a doğru yola çıktı. Bu dönemin belirsizliği Tanrıça İştar'ın, Esarhaddon'un korunmasını güvenceye alan bir dizi kehanetinde kendini yansıtır.

Esarhaddon tahta çıktıktan sonraki aylarda önce iç siyaset ilişkilerini yeniden düzenlemekle meşgul oldu. Aralarında Assur sarayındaki yüksek rütbeli birçok kişinin de bulunduğu, erkek kardeşinin çok sayıda taraftarını öldürttü. Ama görünüşe göre bazıları komploya katıldıklarını gizlemeyi başarmıştı. Çünkü muhtemelen Esarhaddon'a yazılmış bir mek-

tupta, en yakın iki sadık adamının da komploya katılmış olduğu iddia edilir.

Esarhaddon hükümdarlığı süresince Assur İmparatorluğunun sınırlarını daha fazla genişletmeye çalıştı. Akdeniz kıyısındaki Fenike şehirleri ve Kıbrıs kralları yıllık vergilerini ödemeye devam ettiler, Mısır'ın bazı yerleri işgal edildi. Ancak birkaç yıl önce Urartulara büyük bir yenilgi yaşatmış olan Kimmerler, Assur için yeni bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Güneyde bulunan Babil buna karşın Assur İmparatorluğunun bir parçasıydı ve bu nedenle daha çok iç siyasetle ilgili bir sorundu. Ancak fethe dilmiş diğer bölgelerde başarıyla uygulanmış olan entegrasyon ve idare yöntemleri, görünüşe göre, Babil için yeterli olmamıştı. Sürekli meydana gelen yerel ve bölgesel ayaklanmalar Esarhaddon'u askeri müdahalelerde bulunmaya zorluyordu.

Babil'in Yeniden İnşası

Esarhaddon yine de 70'li yıllarda yıkılmış Babil'in yeniden inşasına başladı. Burada ve Güney Mezopotamya'nın diğer büyük şehirlerinde yapılan tadilat ve inşaat projelerinin ekonomik temeli öncelikle Mısır seferinden elde edilmiş ganimetlerdi. Babil'deki bu çalışmaların sürecini, Esarhaddon'un inşaat dönemi boyunca kaydettiği ilerlemeleri, çekinceleri ve eksiklikleri açıkladığı kendi yazıtlarından ve mektuplarından biliyoruz. Bu mektuplar yükümlülüklerle, katı bürokrasiyle, bunun yanı sıra projede yer alan kişilerin ya da kurumların kıskanç-

lıklarıyla ilgili birinci ağızdan canlı bir izlenim verir. Örneğin aşağıdaki mektubun sahibi yeni tapınağın temel çalışmalarıyla ilgili şöyle yazar:

(...) *(Ana tapınak) Esagila'daki çalışmalardan sorumlu mimar Didi burada. Ona şöyle dedim: 'Benimle birlikte temelleri atmaya başla.' Ama o, 'Kralın talimatı olmadan hiçbir şekilde başlayamam. Esagila'daki çalışmalarla ilgili saraya bir mektup gönderdim (...) ama şimdiye kadar bana hiçbir emir verilmedi,' dedi. Artık onun için bir emir verilmeli ki benimle birlikte (işe) koyulabilsin. O olmadan temelleri atamam!*

Bu ve diğer aksiliklere karşın çeşitli binalarıyla birlikte tapınak alanının inşaatı sonunda bitirilebildi. Kral yine bu konuda da görev bilincine sahip çalışanları tarafından bilgilendiriliyordu:

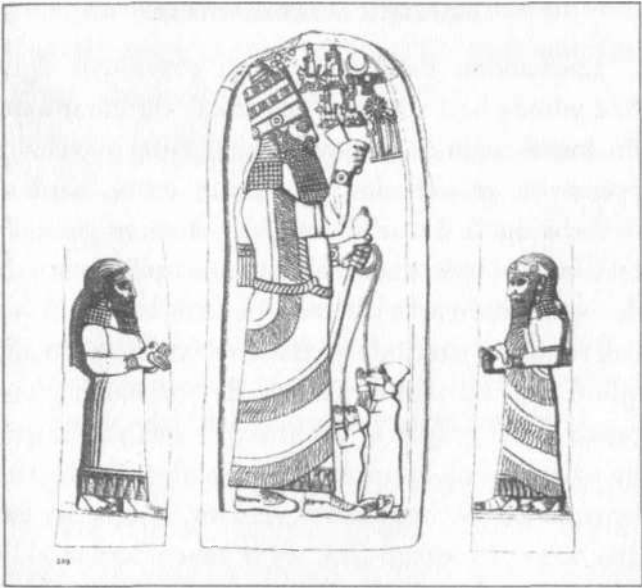
Efendim, krala; hizmetkârın Urdu-aheşu (böyle diyor). (Kralla ilgili ayrıntılı hayır dualarından sonra şöyle devam ediyor:) Tanrı Bei ve Tanrıça Beltia'nın ikametgâhı olan Esagila tapınağının yukarısındaki avlu, şapelleri, Tanrıça Taşmetu'nun sellasıyla' birlikte, aşağı avlu şapelleriyle birlikte; hepsi tamamen yeniden yapıldı. Taş döşemeler (... metin burada ağır tahribata uğramış...), drenaj boruları tamamlandı. Tüm tapınaklardaki zift kaplamaları ve yanmış tuğlaları çıkardık. Artık kutsama ritüellerini bekliyoruz (?) Efendim, kralın bilgisine!

* Antik tapınaklarda Naos adı verilen ve mitolojik tanrı heykelinin bulunduğu kutsal mekânın önünde yer alan bir giriş bölümü –çn.

Haleflik Düzenlemesi

Esarhaddon Babil sorununun çözümüyle ilgili 672 yılında bazı sonuçlar doğuracak bir karar aldı. En büyük oğlu Şamaş-şum-ukin'i Babil'in veliaht prensi ve gelecekteki kralı, onun erkek kardeşi Assurbanipal'ı Assur'un veliaht prensi ve gelecekteki kralı olarak atadı. Esarhaddon özellikle kendi deneyimlerinin arka planında bu çözümün uzun vadeli sonuçları üzerinde gerçekten düşünmüş müydü bilinmiyor. Bu taht sıralaması da –öncekiler gibi– çeşitli siyasi grupların yeminleriyle pekiştirilmişti. Bu eylemle ilgili ayrıntılı bilgiye sahibiz: Bu düzenlemenin birçok kopyasının yanı sıra, buna ait bir dizi objektif mektup gibi, diğer kaynaklardan elde edilen tanımlamalar korunmuştur. İktidardaki kral 672 yılında muazzam bir tören düzenler. Assurbanipal çok daha sonra yazıtlarından birinde bu olaya değinir: *Assur ülkesinin sakinlerini, büyük küçük, bir kıydan ötekine bir araya topladı, tanrıların huzurunda onlara yemin ettirdi; veliaht prensliğimin ve Assur ülkesine hükmedecek olan gelecekteki krallığımın korunması için bir antlaşma yaptı.*

Antlaşmanın başında tarafların adları zikredilmiştir, daha sonra bu antlaşmanın imzalanmasında tanık olarak bulunan tanrıların adları sayılır ve bunu Assur'un, Babil'in ve tüm ülkelerin, yeryüzünün ve gökyüzünün tanrılarını kapsayan yemin izler. Ardından yemin hükümlerinin taht varisinin korunmasını ayrı ayrı somutlaştırdığı 36 bölüm gelir; giriş niteliğinde olan en genel bölüm şöyledir:

RESİM 4: 671 yılına ait, Sam'al* kökenli Stel: Esarhaddon ortada boyun eğmiş iki düşmanla görülür. Kralın başındaki semboller çeşitli tanrıları temsil eder. Sağ ve sol yanlarda iki veliaht prens tasvir edilmiştir.

Bu, Assur Kralı Esarhaddon'un, gökyüzünün ve yeryüzünün büyük tanrıları huzurunda senin efendin, Assur Kralı Esarhaddon'un veliaht prens olarak tayin ettiği oğlu, halefi, veliaht prens Assurbanipal hakkında seninle yapılmış antlaşmadır: Assur Kralı Esarhaddon, kaderine doğru yürüdüğünde (yani kral öldüğünde) kraliyet sarayının veliaht prensi Assurbanipal'ı krallığın tahtına çıkaracaksın ve o krallığında ve hükümdarlığında sana hükmedecek.

* Gaziantep il merkezinin batısında Zincirli Höyük. Antik adı Aramice'de Sam'al'dır; geç Hitit döneminin en önemli metropollelerinden biri ve bir kraliyet merkezi olarak bilinmektedir –çn.

Ama sen onu şehirde ve ülkede korumalısın, onun için şehit olup ölmelisin. Onunla dürüst bir kalple konuşmal, ona güvenilir tavsiyeler vermelisin (...) Onu azletmemeli, ister büyük, ister küçük olsun, erkek kardeşlerinden birini onun yerine tahta geçirmemelisin.

Bunu taht sırasıyla ilgili düzenlemeye, veliaht prense ve onun ailesine vb yapılabilecek olası muhalefetle ve yemin edenin sözü edilen durumlardaki yükümlülükleriyle ilgili çeşitli biçimlerde yapılmış ayrıntılı tanımlar izler. Metin, yemini korumakla ilgili düzenlemelerin yanı sıra yemini bozanın uğrayacağı bir dizi lanetle son bulur.

Kralın Bilginleri

Esarhaddon'un hükümdarlığından, kral ve danışmanları arasında geçen birçok yazışma kalmıştır; bu nedenle bu hükümdar ve danışman çevresiyle ilgili çok sayıda ayrıntılı bilgi bulunur. Bunlar, askeri yöneticilerin yanı sıra özellikle krala tavsiyelerde bulunan ve onu koruyan çeşitli bilginlerdi. Bu bilginlerin ana grubu doğrudan Ninova'daki kraliyet sarayında çalışmış gibidir, diğerleri Assur İmparatorluğunun tüm büyük şehirlerinde yaşayan gruplara aitti. Kralın tek başına bir bilgini sık sık özel görevle gönderdiği de olurdu. Danışmanın krala yazdığı mektuplarda günlük işlerinin ve gösterdiği özenin geniş yelpazesi kendini yansıtır. Zor diplomatik görüşmeleri, genç prensin ishal hastalıklarını, diş ağrısını, tapınaklarda meydana gelen büyük küçük hırsızlık olaylarını, hukuksal sorunları, dalkavuklukları, ko-

rumacılığı, endişe uyandıran alametleri; hatta görünüşe göre, kralın nükseden hastalıklarını bile bu mektuplardan öğreniriz. Bu metinlerin çeşitliliği şaşırtıcıdır ve aktarılması zordur. Bir örnek verelim: Esarhaddon'un iki sadık adamı ve genç veliaht prens Assurbanipal'ın öğretmenleri olan Balasi ve Nabu-ahhe-eriba saygı dolu selamlama faslından sonra kralın sağlığıyla ilgili endişelerini dile getirirler:

Efendimiz, kral bizi bağışlasın –ama kralın ürkek olduğu (ve) yemeğini yemediği bir gün yeterli değil midir? Bu ne kadar sürecek? Bu, kralın yemek yemediği üçüncü gün: Kral– yoksul bir adam mı?!!! Aybaşında ve Ay'ın ortaya çıktığı zamanda olduğu gibi– (kralımız o zaman umarız der ki) 'oruç tutmak istemiyorum. Artık aybaşı oldu. Ekmek yemek ve şarap içmek istiyorum!'

Bilginlerin kral üzerindeki etkisi, verdikleri tavsiyelerden ve haberdar ettikleri bilgilerden daha büyüktü. Esarhaddon gözlemlenen sözde ya da gerçek uğursuzluk işaretleri hakkında sürekli bilge adamlara danışırdı. Uygun olmayan günlerde tüm resmi randevular, kabuller, resmi yemekler, görüşmeler, seyahatler iptal edilir ve gerektiğinde ötelenirdi. Güneş tutulması en uğursuz işaretlerdendi. Güneş, yani Güneş tanrısı, kralın kudretli koruyucusu ve doğru düzenin bekçisi olarak adaletin simgesi sayılırdı. Kral ve Güneş tanrısı, Assur ülkesinin dışında da yargıç, düzenin koruyucusu ve dünyanın hâkimi olarak eşitti. “Tüm halkların güneşi” gibi gösterişli sözcükler Assur krallarının unvanlarında sık sık yer

alır. Güneş tutulması adaletin ve düzenin yokluğu demekti; kaosun hüküm sürdüğünü simgelerdi, sadece bu değildi: Seher yıldızının, yani güneşin tutulması eskiden beri bir hükümdarın öleceğine delaletti.

Ama bu uğursuzluktan kaçınmak için yollar bulunmuştu. Bir güneş tutulması beklendiğinde, halkın arasından bir sahte kral seçilir, üzerine nişanlarıyla birlikte kraliyet giysileri giydirilir ve gerçek kralın yerine tahta oturtulurdu. Kral ise –yüz gün boyunca– “çiftçi” takma adıyla saklanarak tehlike savuşturuluncaya kadar rahatsız edilmeden yaşardı. Güneş tutulmasının ardından sahte kralın akıbeti belirsizdir; muhtemelen öldürülmüştür. Ayrıca her güneş tutulması Assur kralı için bir tehlike değildi: Açıklamasını sadece uzmanların anladığı, karmaşık koşullardan oluşan bir sistem yorumlamaya rehberlik ediyordu. Bu nedenle kolayca manipüle edilebilir bir kralla bilginlerin eline nasıl bir güç geçtiği göz ardı edilemez. İyi saptanmış birkaç işaret siyasi kararları etkilemeye, bu kararlarda çekimser kalmaya ya da hızlı davranmaya yetiyordu.

Assurbanipal

Assurbanipal, babası Esarhaddon'un ölümünden sonra 669 yılının Kasım ayında tahta çıktı. Bu, kraliyet soyuna ait üyelerin, ilk başta “eşit düzeydeki” erkek kardeşi Şamaş-şum-ukin'in yanı sıra bir başka erkek kardeşi Şamaş-metu-uballit'in adlarının geçtiği– tüm yüksek rütbelilerin ve tüm Assur ülke

sakinlerinin uymak zorunda olduğu, yenilenmiş, kapsamlı bir sadakat yeminine vesile oldu. Bu tür yeminli bir antlaşmanın tahta çıkma çerçevesinde sıra dışı olup olmadığını bilmiyoruz; geçmiş yüzyıllarla bir karşılaştırma yapılamaz. Sıra dışı olan, bu antlaşmanın Assurbanipal'ın aynı zamanda antlaşmanın tarafı olarak adı geçen büyükannesi, Nakia-Zakutu'nun teşvikiyle yapılmış olmasıdır.

Esarhaddon gibi Assurbanipal de çeşitli disiplinlerde aldığı yüksek derecede eğitim ve geniş bilgi birikimiyle karakterize edildi. Kendi yazıtları sayesinde eğitimi ve öğrenimiyle ilgili ayrıntılı bilgilere sahibiz. Bu yazıtlarda eğitim düzeyini ve bilgeliğini sürekli över. Assur ve Babil'in çeşitli bilgileriyle en zor konular hakkında yaptığı yazışmalar bunun sadece propaganda olmadığını kanıtlar. Mezopotamya'nın yazılı geleneğine olan ilgisi, sonunda Ninova'daki sarayında, bugün hâlâ bize bu zengin geleneği öğreten –Assurbanipal kütüphanesi olarak bildiğimiz– muazzam kil tablet koleksiyonunun inşasına neden olmuştur. Kral bu metinlerden birkaçını daha eski örneklerden kendi eliyle kopya etmiş olabilir.

Assurbanipal tahta çıktıktan sonra daha çok babasının sağduyulu siyasetini izledi ve önce Babil'deki durumu yatıştırmaya çalıştı. Özellikle Sanherib hükümdarlığında Assur'a getirilmiş olan Babil tanrısı Marduk'un kült imajlarını Babil'e geri getirterek Babil tanrılarına saygı duyduğunu gösterdi. Babil'de hâlâ erkek kardeşi şamaş-şum-ukin atanmış veliaht prens olarak Babil'in imparatorluk topraklarına

hükmediyordu. 668 yılında resmen Sümer ve Akad ülkesinin kralı olarak taç giydi. Assurbanipal diğer erkek kardeşine de uygun unvanlar verdi. Biri Harran şehrinde Ay tanrısının en yüksek rahibi oldu. Bu önemli şehir imparatorluğun kuzeyindeydi ve Assur İmparatorluğunun yıkılışında talihsiz bir rol üstlenecekti.

Assurbanipal'ın Dış Siyasetteki Başarıları

Assurbanipal aile içi sürtüşmeleri bu şekilde bertaraf edip özellikle Babil'i kapsayan imparatorluk topraklarının kontrolünü az çok güvenceye aldıktan sonra genişlemeye yönelik bir fetih siyasetine ağırlık verdi. İlk önce babasının daha önce başlatmış olduğu Mısır'ın askeri işgaline devam etti. Başkaldıran eski Assur vasalları bastırıldı, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs krallarıyla yapılmış antlaşmalar yenilendi. 664 yılında Mısır'daki Theb nihayet Assurluların eline geçti. Assurbanipal, Firavun I. Necho'yla ve Mısır'daki bir dizi güçlü komutanla antlaşma yaptı. Birbirlerini karşılıklı gözetlediler ve I. Psammetik firavun babasının ölümünden sonra ancak Assur egemenliğinin desteğiyle firavunun halefi olarak tahta çıkabildi.

Assurbanipal doğuda, Elam'daki kraliyet ailesi içinde yaşanan rekabette ilk kaybeden taraftaki birçok kişiye sığınma hakkı vererek bu karışıklıktan yararlanmaya çalıştı. Yeni Elam Kralı Teumman tarafından getirilen, sığınmacılarla ilgili iade talepleri Ulai nehrinde kanlı bir savaşa neden oldu ve Assur-

luların zaferiyle sonuçlandı. Assur orduları Elam Krallığının başkenti Susa'yı yıktı. Teumman üzerinde kazanılmış zafer –doruk noktasını düşmanın kafasının kesilmesi oluşturunuyordu– Assurbanipal'a ait yıllıkların ve Ninova'daki sarayda yer alan rölyef dizilerindeki ayrıntılı tasvirlerin nesnesidir. Elam hâkimiyeti artık kraliyet ailesinin Assur tarafından desteklenen bölümüne geçmişti. Mısır'da olduğu gibi burada da siyasi iktidarı Assur kralı yerine Assur'un desteklediği, geleneksel hükümdarlık hanedanı soyuyla meşru olan yerel bir hükümdar üstlendi.

Bu arada kuzey ve kuzeydoğuda, zaman içinde İskitler tarafından baskıya uğramış olan Kimmerler, gittikçe daha fazla tehlikeli olmaya başlamıştı. Anadolu'daki çeşitli, küçük halk grupları Assurluların desteğini istiyordu; aralarında bir elçisini yardım ricaıyla Ninova'ya gönderen, Lidyalıların Kralı Giges de vardı.

Assur İmparatorluğu artık Bereketli Hilal'in tümünü kapsıyordu, Mısır'ın bir bölümünü işgal etmişti ve Assur kralı gerçekten de "Dünyanın dört bucağının kralı" olarak Antik Ön Asya'nın süper gücü haline gelmişti. Ama tam da bu "Dünyanın dört bucağının krallığı" kendi içinde yapısal bir sorun barındırıyordu, çünkü "Assur ülkesi" coğrafi olarak muazzam bir şekilde genişlediği için artık hükmedilmesi gittikçe daha zor olmaya başlamıştı. Sadece sınırlardaki dış tehlikeler değil, kıyı bölgelerdeki boyun eğmiş halkların Assur yöneticilerinden kurtulmak için sürekli girişimde bulunması da

imparatorluğun örgütsel olanaklarını sınıra dayandırmıştı. Assur'un çöküşü, gücünün zirvesindeyken, Assur ülkesinin bölgesel olarak en çok genişlediği zamanda imparatorluk topraklarından fire vermesiyle başladı. Bunlar başlangıçta kuşkusuz kısmi kayıplardı.

Boyun eğmiş halkları antlaşmalarla, askeri baskıyla ve Assur yönetimiyle ya da Assur yanlısı yerel hükümdarların desteğiyle bir arada tutmakla ilgili, o zamana dek uygulanmış hükümdarlık şeması toprakların genişlemesi nedeniyle artık işlevselliğini yitirmişti. İmparatorluk içindeki etnik ve kültürel çeşitlilik, baskının çeşitli biçimleri ve entegrasyona yönelik bir ideolojinin olmaması gerçek anlamda bir "imparatorluk kimliği" edinmeyi engelliyordu. Haraç ve savaş ganimetlerinin sürekli akışına odaklı olan Assur ekonomisi, yeni askeri seferlerin finanse edilmesiyle aşırı boyutta yüklenmişti. Bu nedenle imparatorluğun Babil kesiminde uzun yıllar bir ölçüde istikrarlı süren yapı bozulduğu sırada, 7. yüzyılın ortalarından önceki Babil'in durumu yeterince kritikti.

Kardeş Savaşı

Babil'de kraliyet itibarını korumak, muhtemelen ilk aşamada Güney Mezopotamya halkına taviz vermek, Assur krallarının Babil'in tamamen boyun eğmesiyle ilgili çekincelerine karşılık gelen bir uzlaşma demektir. Henüz o zamanlar bile insanlığın kutsal beşiği olan Babil hiçbir zaman sıradan bir rakip

olmamıştı. Mezopotamya'nın, dolayısıyla Assur'un büyük, eski kült şehirleri, en yüce tanrıların tapınakları burada bulunuyordu. Sümer ve Akad kralları burada hükmetmişlerdi, Mezopotamya'ya ait sayısız mit, destan ve kahramanlık öyküsünün anavatanı burasıydı, bilgeliliğin merkezi asırlardır burada bulunuyordu. Bu arada Assur'un görünüşte bağımsız bir Babil Krallığını koruyarak sonunda güney halklarını da kazanmayı ümit edip etmediği şüphelidir. Mezopotamya'nın güneyinde bulunan çeşitli çıkar grupları, Assurluların hegemonyasının ve Babil tah-tında bir Assurlunun oturduğu gerçeğinin daima bilincindeydi. Gerçi Şamaş-şum-ukin Babil kralı olarak kendisine verilen kült görevleri devralmış ve bu şekilde en azından biçimsel olarak din adamlarının bir bölümünü yatıştırmak istemişti. Ama iktidar si-yasetiyle ilgili önemli kararları Assur kralı veriyordu ve sadece bu durum bile Babil'de huzursuzlukların çıkmasına neden olabilirdi. Eşit düzeyde iki erkek kardeş olarak Şamaş-şum-ukin ve Assurbanipal'ın sadakat yeminiyle onaylanmış konumları sonunda kendini kötü bir tasarım olarak belli etmişti.

İkili monarşi 16 yıl dayandıktan sonra Şamaş-şum-ukin 652 yılında erkek kardeşinin ve onun yerel yöneticilerinin Babil'in kutsal mekânlarına gir-mesini açıkça yasakladı ve attığı bu adımla Babil'in içindeki ve dışındaki nüfuzlu muhalif güçlerin başına geçmiş oldu. Ağabeyi Assurbanipal'e karşı sürekli yeni orduları seferber etmek için sadece Babillilerin değil, aynı zamanda boyun eğmiş diğer halkların da beslediği nefreti kullandı. Başta Elam ve güneydeki

Arap prensleri olmak üzere diğerleri amansız savaşa katıldılar. Ancak böylelikle liderleri olan Assurlu krallarına ettikleri yemini de bozmuşlardı. Assurbanipal yazıtlarında sürekli bu konudan söz eder: *Yine o da* (kastedilen, bir Arap kabilesinin kralı) *tıpkı Elam gibi Akad ülkesinin* (Babil'in) *sadakatsiz sözlerine kulak verdi ve benimle yaptığı antlaşmaya uymadı. Beni, Assurbanipal'i (...) Assur'un ellerinin varlığını terk etti.* Güneydeki krallığın isyanı dört yıl sonra, 648'de Babil'in Assur orduları tarafından alınmasıyla son buldu. Ancak Assurbanipal yine bu kez de Babil tahtına çıkmadı, bunun yerine Kandalanu adında, pek tanınmamış birini yönetici olarak Babil tahtına oturttu.

Erkek kardeşinin Babil'in yanı sıra Güney Mezopotamya'daki yandaşları, güneydeki bazı Kaldeli kabilelerin yaptığı gibi, çatışmalar sırasında taraf değiştiren ve yapılan antlaşmalarla yeniden Assurbanipal'e bağlananlar dışında sistemli bir şekilde takip edildi ve cezalandırıldı. Assur kralıyla yapılmış antlaşmayı bozmak, Assur bakış açısına göre sadece siyasi bağlılığın bozulması değil, aynı zamanda antlaşmada tanrılara olan yeminli yükümlülüğün de ihlali demekti. Antlaşmayı bozmak, tanrısal düzene karşı gelmekle eşdeğerdi. Kendini tanrılar tarafından bu düzenin koruyucusu olarak gören ve böyle davranan Assur kralı, kendini tanrıların emriyle kötülük edenleri cezalandırmakla yükümlü ilan etmişti. Bu ceza akla gelebilecek en katı biçimde verildi. Assurbanipal isyancı Arap krallardan birinin boynuna tasma takıp bir ayı ve köpek eşliğinde

Ninova'nın iç duvarında yer alan "Dünyayı sinama girişı" adlı ana kapıya bekçi koydu. Diğerleri kraliyet saray yapılarının inşaatlarında zorunlu hizmete mahkum edildi, yine başkaları son derece acımasız biçimde öldürüldü.

Finis Imperii

Assurbanipal'in Halefi

Assurbanipal'in son hükümdarlık yıllarıyla ilgili çok az şey bilinir, eldeki bilgilerden güvenilir ifadeler çıkarılamaz. Özellikle işlev açısından 630 ve 616 arasındaki kaynaksız yıllar tarihçilere büyük sorun çıkarır. Ama Assur ülkesinde nispeten aniden başlayan ve Babil üzerindeki hâkimiyetin elden gitmesiyle sonuçlanan siyasi zayıflığın en azından bazı nedenlerini özellikle bu yıllarda aramak gerekir. Assurbanipal'in son yılları, yine Assur ve Babil için kendi tasarladığı haleflik düzenlemeleri hakkında henüz hiçbir şey bilinmemektedir. Assurbanipal'in oğlu Assur-etel-ilani belki 631/30 yıllarında Assur tahtına çıkmış olabilir. Yeni bir hükümdarlığın başlangıcında düzenli olarak yapıldığı üzere, genel bir vergi muafiyetine dair işaretler bu dönemde bir hükümdarlık değişikliği olduğunu doğrulayabilir. Ama durumlar karışıktır ve bazı kaynaklar belirsizdir. Bir ara yüksek rütbeli bir Assurlu, Sin-şumu-leşir adın da hadım bir memur hükümdarlık iddiasında bulunmuş gibidir.

627 yılında Babil’de Assurbanipal’in bir başka oğlu, Sin-şar-işkun tahta çıktı. Ancak başlangıçta Sin-şar-işkun ve Babil şehirleri arasında bir hükümdarlık antlaşması yapıldıysa da paralel krallık modeli bir kez daha işe yaramaz olduğunu gösterdi. Güneydeki kabilelerden Kaldeli Nabupolassar kendini kral ilan etti ve 626’dan sonra Babil’e sürekli yeni saldırılarda bulundu. Böylece çeşitli çıkar grupları arasında savaşa neden olan bir dizi çatışma yaşandı. 623 yılında Assuretel-ilani’nin ölümünden sonra erkek kardeşi Sin-şar-işkun, Assur kralı olarak taç giydi, ama hemen ardından (621/20) Assur-Babil İmparatorluğunun güney bölümünü Babil’de daha sonra hüküm sürecek olan Kalde Hanedanının kralı Nabupolassar’a nihai olarak kaptırdı.

Assur Devletinin Sonu

Bir Akad yıllığına inanılacak olursa, Nabupolassar kral olarak Babil’e girdikten hemen sonra her yıl kuzeye doğru seferlere çıkmaya başladı. Fırat’ın yukarısındaki Assur bölgelerine akınlar düzenledi ve Dicle boyunca Assur’un içlerine doğru ilerledi. Bunlar el değiştiren zaferler ve yenilgilerle karakterize edilen çatışmalardı. Ama genel olarak bakıldığında kayıtlar, inatla direnmelerine rağmen gittikçe artan baskıya karşı dayanma gücünü kaybeden Assurluların yavaş ama istikrarlı bir şekilde geri çekildiğini belgeler. Babil orduları takviye almıştı, çünkü Medler Zagros tarafından Assur’a saldırıya geçmişti. Assur kralı saldırganları geri püskürtmek için orduları-

nı sürekli bir araya topladı, ancak sonuç başarısızdı: Assur 614 yılında düştü, 612 yılında Ninova üç aylık bir kuşatmadan sonra alındı; kazılarda birçok yerde şehri savunanların iskeletleri çıkarılmıştır. Sin-şar-işkun muhtemelen savaş sırasında ölmüştü. Veliaht prens, Assur sarayının bir bölümü ve ordudan geriye kalan birlikler çok uzağa, batıdaki Harran şehrine çekildi.

Harran Fırat'ın yakınında, Suriye, Yukarı Mezopotamya ve Anadolu arasındaki önemli bir bağlantı güzergâhıydı. Daha önce I. Şamşi-Adad ekonomik, stratejik ve dinsel açıdan önemli olan bu yerleşimi kontrol etmek amacıyla Harran bölgesini fethetmişti. Harran'ın baş tanrısı sadece Mezopotamya'da değil, tüm Ön Asya'da büyük saygı duyulan Ay tanrısı Sin'di. Daha önce Hititler, Mittani ve Assur Harran'ı kendi güç bölgeleri saymış, ancak 2. bin yılın sonlarında Harran'ın içinde ve çevresinde bir Arami devleti oluşmuştu. Ama III. Salmanassar'ın hükümdarlığında tüm bölge Assur eyaletine geçmiş ve ordu komutanına tabi olmuştu. Assur kralları Ay tanrısının tapınak bölgesindeki inşaatlar ve restorasyon çalışmalarıyla şehre olan ilgilerini sürekli dile getirmişlerdi. Esarhaddon da burada kendisinin ve iki veliaht prensin heykellerini yaptırmış, son olarak Assurbanipal küçük erkek kardeşlerinden birini buraya Ay tanrısının rahibi olarak atamıştı. Babil'in daha sonraki kralı Nabonid'in annesinin, Assurbanipal'in bu küçük erkek kardeşinin kızı olduğu tahmin edilmektedir. Yani kraliyet hanedanının -Assur merkez bölgesi düşmanın eline düştük-

ten sonra– son başkent olarak Assur hükümdarına hizmet edecek olan bu şehirle iyi ilişkileri vardı.

Nabupolassar'ın hükümdarlığının 14. yılında burada bir kez daha bir kral seçildi, muhtemelen tahta da çıkarıldı. Adı herhalde bir düstur olarak anlaşılabilir ve öyle olmalıdır, çünkü bu ad “Tanrı Assur hayat buluyor” anlamına gelen II. Assur-uballit’i ve her durumda kralın sekiz yüzyıl önce ilk Assur bölgesel krallığının kurulmasına öncülük eden aynı adlı atası I. Assur-uballit’i hatırlatıyordu. II. Assur-uballit ironik bir şekilde Assur İmparatorluğunun son kralı olacaktı. II. Assur-uballit’in konumu tam olarak belli değildir. Assur kralları genellikle kapsamlı bir ritüel eşliğinde şeklen Assur şehrindeki Tanrı Assur’un tapınağına atanırlardı. Harran’da da benzer bir ritüel yapılmış mıydı yoksa bunun daha sonraki bir zamanda Assur’da telafi edileceği mi varsayılmıştı, bilmiyoruz. Gerçekten kral unvanını alıp almadığını ve bu nedenle meşru bir şekilde atanmış bir hükümdar olup olmadığını açıkça belli eden kaynaklar şimdiye kadar ele geçmemiştir.

Kısa süre sonra, 610 yılında Babil-Med ittifakının orduları Harran’ın kapısına dayandı ve sonunda şehri aldılar. Görünüşe göre II. Assur-ballit yine de ordusunun bir kısmıyla kaçıp Mısır’ın desteğini garantiye alabilmişti. Mısır’da 26. Hanedan’ın hükümdarları 7. yüzyılın ortalarından itibaren Mısır’ın Suriye-Filistin bölgesindeki varlığını yeniden genişletmişti. Ağır basan, Assur ve Firavun Hanedanı arasındaki eski bağlar mıydı yoksa ilerleyen Babil ve Med ordularının Mısır’ın Doğu Akdeniz’deki çıkar-

ları için de tehlike oluşturmaması mı mıydı, bilinmez ancak II. Necho, Assurlular'ı desteklemek üzere hızlıca Fırat'a doğru ilerledi. Ama yardım geç gelmişti. Gerçi Assur ve Mısır koalisyonu 609'da Harran'ı geri almayı başardı, ama II. Assur-uballit muhtemelen bu arada ölmüştü. Geç gelen bu zafer her durumda sonuçsuz kaldı.

Son Assur kralının ölümü, sadece yüzyıllar boyunca Assur krallarını belirlemiş olan bir hanedanın sonunu simgelemez. Aynı zamanda Assur'un bağımsız bir devlet ve siyasi bir güç olarak sona erişini de temsil eder. Medler İran'ı, Ermenistan'ı, Anadolu'nun bazı bölümlerini ve Kuzey Mezopotamya'yı kontrolleri altına aldılar. Babil kralı Güney Mezopotamya'nın yanı sıra Suriye-Filistin'e de egemen oldu.

Assur İmparatorluğunun sonu, bir zamanlar gücün merkezi olan yerlerin -Assur, Dur-Şarrukin, Kalhu, Ninova ve son olarak Harran'ın- yıkılışı, çağdaşları derinden etkilemişti. Nahum peygamber geçmişe bakarak Yahve'nin hükmünün Ninova'ya erişeceğini haber verir. Miletli Phokylides'in muhtemelen 6. yüzyıldaki küçük vecizesi İncil'deki ateşli kehanetlerden çok daha etkilidir: *Bir tepe üzerinde düzenli bir şekilde inşa edilmiş küçük bir şehir bu, bu dala Ninova'dan daha iyidir.*

Assur Devletinin Yıkılışının Ardından

Assur özerk ve siyasi bir oluşum olarak artık yoktu. O halde artık "çökmüş" müydü? Bugün de bilin-

diği gibi, bir dizi yapı ve gelenek varlığını korumaya devam etti. Gerçi –Kaldeli kralların hükümdarlığında bir kez daha önemli bir rol oynayan Harran dışında– Antik Assur başkentlerinden hiçbiri tekrar eski ününe ve etkisine kavuşamamıştı, ama fatihler tarafından yıkılmamış evlerde oturulmaya devam edilmişti. Arkeolojik bulgular farklı ölçülerde devam eden ya da tekrar kullanılmaya başlayan yerleşimler olduğunu belgeler.

“Taşrada” durum farklı gelişmiş gibidir. Örneğin görünüşe göre, Orta Assur döneminde valilerin ikameti için inşa edilmiş olan Habur’daki Dur-Katlimmu siyasi merkezin yıkılışını fazla hasar almadan atlatmıştı. Bazı nüfuzlu kişilerin evleri yağmalanıp yıkılmıştı, ama metinlerin de kanıtla-dığı gibi, kamusal ve özel yaşam devam ediyordu. Şehrin eski, yerleşik aileleri işlerine devam ediyor, en azından yerel yönetim işliyordu. Ancak bölgesel ve bölgeler üstü bir bütünlük ilk başta yoktu. İktidarın çöküşünden sonra eski imparatorluğun birçok yerinde yerel tarihleme sistemlerine rastlanmıştır; ancak merkezden öngörülen ve tüm imparatorluğu bağlayan yıllık tarih artık yoktu. Yeni hükümdarlar ancak yıllar sonra Assur idari yapılarının temel özelliklerini devralarak başarılı olabildiler. Bu eğilim 7. yüzyılın son yıllarından itibaren mülk satışıyla ilgili sözleşmelerde kendini belli eder. Bunlar Assur sözleşme biçimlerini izler, Assur diyalektiğinde yazılmışlardır, yani yerel gelenekleri uygulamaya devam ederler; bir tek farkla: Assur tarih kuralının yerine Babil tarihleme biçimi geçer. Metinler hüküm süren

Babil Kralı II. Nabukadnezar'ın hükümdarlık yıllarına göre tarihlenir. O halde görünüşe göre sözleşme tabletlerinin düzenlenmesinden sorumlu olan devlet yönetiminin (burada yerel) yazıcıları görev yerlerinde kalmışlardı. Ancak Assur iktidar yapısının bu son kalıntıları da birkaç yıl sonra yok oldu, idari metinlerin dili ve biçimi büyük ölçüde Babil geleneklerine bağlandı. Babil kralları, Medler ve Persler, Kuzey Mezopotamya'nın Assur yönetimi altında deneyimlediği standartlaşmadan büyük ölçüde yararlandı.

Hükümdarlık ve Toplum

“**G**üç, hâkimiyet, ihtişam, gaddarlık” –bu tür yaftalar antikçağlardan günümüze dek “Assur”un adına yapışık kalmıştır. Bu imaj sadece düşmanca propagandanın bir sonucu değildir, anıtsal yapılar ve metinler açık bir dil konuşur. Assurlular çağdaşlarında “korku ve dehşet” uyandırmıştı, korku ve dehşet uyandırmak onların fethetme ve boyun eğdirme stratejilerinin bir parçasıydı. Assurluların kültür ve tarihinin portresini çizmek isteyen herkes bu önyargıyla yüz yüze gelme zahmetine girecektir. Hâkimiyet ve krallık kaynaklarda fazla baskındır; iktidar savaşlarının, fetihlerin, bağımlılıkların, stratejilerin, hiziplerin, entrikaların anlatımlarına çok fazla yer verilmesi gerekir. Büyük isimler, isimsizlerin varlığını bile inkâr etmekle tehdit eder. Bu büyük gücün yükselişi ve çöküşüyle ilgili varsayımların ve koşulların içinde yol alma görevi sabırlı ve ayrıntılı bir incelemeyi, bunun yanı sıra toplum teorisi ve bilgi sosyolojisi öğrenmeye hazır olmayı gerektirir.

Tebaalar

Assurlular ciddi anlamda (örneğin Hindistan'daki kast sistemi gibi) bir "sosyal sınıf" tanımasa da, "Assur ülkesi insanları"nın toplumsal statüsünde yine de belirgin farklar vardı. Şehir ve kırsal bölge sakinleri yaşam alanları ve bununla bağlantılı olan (örneğin yerleşiklik ve göçebeliliğin çeşitli biçimleri gibi) yaşam tarzları nedeniyle ayırt edilirdi. Hukuki ve idari metinler bir tarafta özgür erkekler ve kadınlarla, diğer tarafta çeşitli biçimlerde bağımlı kişiler arasında temel bir ayrım olduğunu gösterir. Özgür birine verilmiş sınırlı özerkliğe sahip olmayanlar bağımlıydı. Metinlerde *urdu* olarak tanımlanan bu kişiler özgürlükleri en fazla kısıtlı olanlardı.

Urdu tanımı yine süreye ve koşullara göre farklı özgürlük ve bağımlılık durumlarını içerir; bu nedenle geleneksel, ancak vazgeçilmez de olan "köle" tercümesi hatalıdır. Kalıcı bir köle statüsü temel olarak bir köle ailesine ait olmanın, kaderin bir cilvesi sonucu savaşta esir düşmenin, bunun yanı sıra savaş ganimetinin ya da ödenen haracın insani boyutu olmanın sonucu olabilir. Ayrıca ülke dışındaki insanlar da köle olarak Assur'a satılmışlardı. Borçlanmak ve rehin vermek aile üyelerinin belirli bir süre köle olarak hizmet etmesine neden olurdu. Borç ödenmediği takdirde köle kalıcı olarak alacaklının mülkiyetine geçerdi. Bununla birlikte köleler –sahiplerinin rızasıyla– mülkiyet hakkına sahiptiler. Mülk ya da kendilerine başka köle satın alabilir, bunlara sahip olabilir ya da satabilirlerdi. Köleler tüm işkol-

larında faaliyet gösterirdi; devlete ait büyük ekonomik kurumlarda, saray ve tapınaklarda, özel ya da yarı özel alanlarda çalışabilirlerdi. Assur halkının en geniş anlamda varlıksız (yani mülk sahibi olmayan) ve bağımlı işgücü olarak devlette ya da daha büyük ailelerin yanında çalışan kısmından ayrılmaları her zaman belirgin değildir.

Bu sınıfın karşısında Assur toplumunun ekonomik bağımsızlığa ve/veya siyasi nüfuza sahip kesimi yer alıyordu. Devlet yönetimindeki önemli konumların bu kesimin üyeleri tarafından işgal edilmiş olması, en azından başlangıçta hükümdarın güçlü konumu karşısında belli bir telafi sağlıyordu. Ancak kraliyet soyu zamanla merkezi konumların büyük bölümünü tekeline almış gibidir. Bu memurlar özellikle 2. binyılın geç dönemlerinden itibaren görevleri gereği sadece siyasi nüfuz elde etmekle kalmamış, ayrıca görevlerini icra ederken ekonomik güç de kazanmışlardı. Kral bu makamlara yaptığı atamaları iktidar siyasetinin başlıca enstrümanı olarak kullanmıştı.

Tüm toplumsal gruplarda ve sınıflarda (büyük) aile, yani (erkekler, kadınlar, çocuklar, evin özgür olmayan üyeleri, vb) altyapılarıyla (geniş) ev hanesi ana yapıyı oluştururdu. Sınıflar içinde yine örneğin zanaatkâr loncaları gibi, çeşitli meslek gruplarının özgün (çoğunlukla hiyerarşik) örgüt biçimleri vardı. Assur İmparatorluğunun tüm sakinleri, sosyal konumlarına bakılmaksızın Assur kralına ve onun otoritesine tabiydi. Devlete, yani krala vergi vermek ve (zamanla sınırlı olan) belli görevleri yerine getirmekle yükümlüydüler.

Kral

Hükümdar devletin siyasi lideriydi. Assur tarihinin farklı aşamalarında çeşitli kurumlar ona destekti. Assur kralları geleneksel olarak kendilerini ülkenin “valisi” –resmi hükümdarlık unvanları böyleydi– Tanrı Assur tarafından atanmış yönetici olarak görürlerdi. Bu ilişki muhtemelen Assur krallarının atama kutlamalarında da yer alan, aşağıdaki gibi bir düsturla ifade edilir: “Tanrı Assur kraldır, NN’ Assur’un temsilcisidir.” Ülkenin asıl sahibi ve Assur kralının lideri olarak Tanrı Assur’a yapılmış bu gönderme onun dünyevi temsilcisinin eylemlerini meşru kılıyor, dışarıdan bakıldığında ona sınırsız bir yaptırım gücü kazandırıyordu. Kral aynı zamanda Tanrı Assur’un en yüce rahibi işlevini görüyor, böylece insanlar ve tanrılar arasındaki ilişkiyi dinsel açıdan da kontrol ediyordu.

Henüz Antik Assur döneminde bile bir ailenin sosyal statüsü, ekonomik gücün yanı sıra siyasi etki açısından da önemli bir koşuldu. 2. binyılın ilk yarısında genellikle şehrin siyasi ve ekonomik kaderini yöneten bu tür bir yüksek tabakanın, elit bir kesimin varlığından söz edilebilir. Assur şehrinin hükümdarı kuşkusuz yüksek tabakanın bir üyesi, bir bakıma şehrin en önde gelen soylu adamıydı. Hükümdarlar I. Şamşi-Adad tahta çıkana kadar hiçbir zaman “Kral” unvanını taşımamıştır: Bu tanım sadece şeh-

* Lat. Nomen nescio, “adı bilinmiyor” bazen de “adı saklı” anlamında bir terim. Tarihsel ve soya ait tasvirlerde varlığı bilinen ancak somut adı bilinmeyen kişiler için kullanılır –çn.

rin asıl hükümdarı, Tanrı Assur'a aitti. Yani tanrı ve dünyevi hükümdar arasındaki ilişki ilk başta idari olarak düzenlenmişti. Antik Assur döneminin siyasi oluşumunu karakterize eden bir başka özellik daha vardır: Sadece Assur şehri değil, aynı zamanda ona ait olan ticari yerleşimler de idare ve yargının çeşitli alanlarında bağımsız faaliyet gösteren birçok organa sahipti. Hükümdar gerçi siyasi lider olarak işlev görüyordu, ama görünüşe göre doğrudan yaptırım gücü şehir sakinlerinin temsil edildiği kurumlar tarafından sınırlandırılmıştı.

2. binyılın ortalarından sonra durumlar değişmişti. Siyasi hükümdarlık miras yoluyla geçen bir kurum haline geldi. Şehir devleti bölgesel devlet olarak gelişti, Assur kralları "Kral" unvanı aldı, krallık giderek mutlak otokrasi biçimine dönüştü. Bu gelişmenin I. Şamşi-Adad hükümdarlığında başladığı ve Assur'un bölgesel devlet olarak genişlemesiyle birlikte güçlendiği ya da hızlandığı varsayılabilir. Kral o zamana dek yönetici ve Tanrı Assur'un rahibi olarak görevleriyle tanımlanır ve meşrulaştırılırken artık başka bir özellik ortaya çıkmıştı: Hanedan düşüncesi monarşinin egemen ilkesi haline geldi. Görevi nesilden nesle aktaran *bir* soya dayalı hükümdarlık düşüncesi, tanrının çocuğu olma ve tanrıya benzerme tasavvuruyla ilişkilendirildi. Assur hükümdarları kendilerini bir tanrının ya da tanrıçanın "varlığı" olarak tanımladılar. Hükümdara yazılmış bir mektupta şöyle der: *Efendim, kral, büyük tanrılar tarafından seçilmiştir. Efendim, kralın gölgesi herkes ve her şey için makbuldür (...)* Meşhur özdeyiş şöyle der:

‘İnsan, Tanrı’nın bir gölgesidir.’ Ama bir insan hiçbir insanın gölgesi (olabilir) mi? Kral, Tanrı’nın suretidir. Kral böylece diğer insan kitlesinden sıyrılır: Güçte, bilgelikte ve fiziksel güzellikte üstün olur, ama tanrı değildir!

Saray

Kralın yaşadığı bina kompleksi geleneksel olarak (Sümerce) “Büyük ev” anlamına gelen” E-GAL terimiyle tanımlanırdı. Modern bilimsel literatürde “saray” terimi genellikle temsili-işlevsel karakteri belirtmek için kullanılır. Ama –aslında Antik Doğu’da olduğu gibi– Assur sarayı konumu, mimarisi, boyutu ve dekoruyla vurgulanan bir bina kompleksinden, kral ve ailesinin yaşadığı seçkin bir konuttan fazlasıydı: Topluluğun ekonomik ve işlevsel merkezini oluşturuyordu. Yani “saray” öncelikle merkezi anlamda bir ekonomi ve yönetim kurumunu, deyim yerindeyse genişletilmiş bir bütçeyi temsil eder. Devlet bütçesinin gelir ve giderleri “sarayın” malları olarak belirtilir ve hesaplanır. Hükümdar en yüksek yönetici, yani fiili olarak Assur ülkesinin sahibi, aynı zamanda saray bütçesinin başkanıdır. Krallığın daha büyük yönetim makamlarına ait sarayların işleyiş mekanizması idari kurum olarak sarayın işleyiş biçimiyle açıklanır. Bu eyalet sarayları yönetim merkezleriydi, aynı zamanda Assur Hükümdarlığının açıkça görünür simgesiydi.

Kraliyet konut(larının) geniş saray binaları, kral ve ailesinin bir bölümüne ayrılmış alanları, temsilci

odalarını, çeşitli tanrıların şapellerini, ayrıca atölyeler, mutfaklar, kilerler, ahırlar vb, her türde işlevsel olan odaları içlerinde barındırırlardı: Sarayda kralın yanı sıra kadınları, çocukları, erkek kardeşleri, amcaları, yeğenleri, maiyeti ve saray hizmetkârları yaşardı. Sarayın idaresi, tüm personelin hizmetinde olduğu bir saray amirinin elindeydi. Bu “merkezi saray”ın yanı sıra büyük şehirlerde bir dizi başka saray da bulunuyordu: Buna göre Yeni Assur döneminde veliaht prensin ve kralın nüfuz sahibi eşlerinin kendi sarayları vardı ve her biri kendi personeline ve arazisine sahipti. Sınırlı kazı faaliyetleri nedeniyle 2. binyılın durumu hakkında henüz çok az şey bilinmektedir.

Kralın Kadınları

2. binyılda Assur krallarının kadınları hakkında hiçbir bilgi yoktur; isimleri bile bilinmez; bunun nedeni aktarımların tesadüf olması mı yoksa alt konumda olmanın bir ifadesi midir? Assur hükümdarlarının eşleri “Kraliçe” unvanı almaz, bunun yerine “saray kadını” olarak tanımlanırdı. Assur kralları genellikle çokeşliydi. Kadınların hükümdara –ilk aşamada erkek– çocuk doğurabilmeleri ve böylelikle veraset hakkını garantiye almaları, kralın sağladığı ayrıcalığın yanı sıra kraliyet kadınlarının hiyerarşisi içinde konumlarını belirlemiş olabilir.

1989 yılında Kalhu’da yapılan kazılarda 9 ve 8. yüzyıllardaki Assurlu kralların eşlerine ait birçok mezar yeri bulundu. Bu arada II. Assurbanipal’ın

Mullissu-mukannişat-Ninua adlı eşinin, hükümdarın ölümünden sonra daha önceki evliliğinden olan oğlu ve halefi III. Salmanassar'la evlendiği ortaya çıkmıştır. Mullissu-mukannişat-Ninua, II. Assurnasirpal'in sakilik görevini yapan yüksek rütbeli bir saray adamının kızıydı. III. Tiglat-Pileser'in eşlerinden Yaba, V. Salmanassar'ın eşlerinden Bannitu, II. Sargon'un eşlerinden Atalia yine Kalhu'da gömülü olanlar arasındaydı; bu kadınlar hakkında daha fazla bilgi yoktur.

Yunanlaştırılmış adı Semiramis'le ünlü olan Şammu-ramat'ta durum farklıdır. Efsanelerdeki süslemelerin ötesinde, Semiramis'in kendi dönemine göre şaşırtıcı bir güce sahip, sıra dışı bir kadın olduğu görülebilir. Güçlü konumu, başka şeylerin yanı sıra kendi yazdırdığı ve tören alayında Assurlu kralların stelleriyle birlikte dikilen taş stelle de belgelenmiştir. Şammu-ramat bu stelde "Şamşi-Adad'ın saray kadını," "Adad-nirari'nin annesi" ve "Salmanassar'ın büyükannesi" olarak üç krala ilişkisini tanımlar. Daha önce sözünü ettiğimiz Esarhaddon'un annesi ve Assurbanipal'in büyükannesi Nakia-Zakutu da daha sonra benzer şekilde güçlü bir konuma sahip olmuştu.

Bilindiği kadarıyla "saray kadınları" saray içinde muhtemelen daha yeni çağlardan bilinen haremle kıyaslanabilecek bir kapalı topluluk oluşturuyordu. Metinler haremde ana kraliçenin, başkadınların ya da hükümdar gözdelelerinin ve çok sayıda ikinci eşin yaşadığını belgeler. Kadınların birbiriyle ve dış dünya ile ilişkisi sıkı kurallara düzenlenirdi. Sadece özel

bir personelin yanlarına girmesine izin vardı ve kadınlar gerektiğinde sadece bir kişinin eşliğinde haremde çıkabilirdi.

Orta Assur dönemi boyunca Assur kralları kraliyet sarayındaki –içlerinde harem de bulunduğ– çeşitli grupların davranışlarını belirleyen birçok kararname yayımlamıştı. Birçok yüzyıla ait olan bu kararnamelerin koleksiyonu *Saray ve Harem Kararnameleri* başlığı altında bilinir. Bu kararnamelerden birinde I. Tiglat-Pileser (1112-1074) şöyle emreder:

Bütünlüğün kralı, Assur ülkesinin kralı Assur-resha-iş’ nin oğlu, Assur ülkesinin kralı Tiglat-Pileser saray mensuplarının uymaları için (aşağıdakileri) emreder: Bir saray kadını kendisi gibi bir kadınla küfürleştğinde ya da kavga ettiğinde hadımlardan, saray mensuplarından ya da (saraydaki) hizmetkârlardan biri (olduğu yerde) durup onları dinlediği takdirde 100 sopa yiyecek ve bir kulağı kesilecektir.

Saray: Kurumsal Bir Yapı

“Kralın karşısında duranlar,” yani saray mensupları (hadımlar ve “sakallılar”), kraliyet ailesinin üyeleri –özellikle kralın erkek akrabaları–, krallığın büyük küçük memurları, saray görevlileri, saygın rehiner ve konuklar, hepsi sarayın sosyal bütünlüğünü oluşturuyordu. Sıkı uygulanan görgü kuralları saraylardaki işbirliğini düzenliyordu.

Biri krala ne kadar yakınsa etkisi o kadar büyüktü. Saraydaki en önemli pozisyonlar kralın danışmanlarının elindeydi. Bunlar, beş ila on adamdan oluşan,

idari işler ve törenlerle ilgili görevleri üstlenen, bunun yanı sıra çoğunlukla askeri işlevlere de sahip olan bir gruptu. Ülkenin bu “Büyük”leri kimi zaman öyle etkili olurlardı ki güçleri kralın konumunu bile tehdit edecek boyuta ulaşırdı. Araştırmalarda kimi zaman hazinedar olarak da geçen bakan, saray teşrifatçısı, başsaki, haremağası, “imparatorluk valisi,” vezir ve başkomutan ilk binyıldaki “büyükler”den sayılıyordu. Bu yüksek rütbeli devlet memurlarının neredeyse hepsi Orta Assur döneminde belgelenmiştir; bu görevlerin 2. binyılın ortalarında krallık ve devlette yaşanan kavram değişikliğiyle bağlantılı olarak ortaya çıktığı varsayılabilir. Bu arada resmi görevlerle ilgili önemli soruların ucu açıktır: Bir konuma ulaşmak için belli bir eğitim gerekiyor muydu? Sosyal köken nasıl bir rol oynuyordu? Bu görevler için belirlenmiş bir kariyer var mıydı? Görevlerin miras yoluyla devri nasıl gerçekleşiyordu? Ve son olarak: Görevlerde birçok kez kanıtlanmış olan birikme hangi koşullarda meydana geliyordu?

Farklı idari alanların siyasi-örgütsel etkileşimi kaynakların durumu nedeniyle ancak sınırlı zaman dilimleri için daha doğru gözlemlenebilir. Bu nedenle imparatorluğun en yüksek rütbeli kişilerinin sorumlulukları Sargonidler arasında nispeten iyi tanımlanabilir. Bu adamlar kralla birlikte Assur İmparatorluğunun hükümetini oluştururlar. Bu “Kabine”yle bağlantılı, olası ideolojik kavramlar araştırmada tartışmalıdır. Hükümdarın çevresinde yer alan danışmanlar grubu siyasi kurum olarak karşılığını “Büyük tanrılar konseyi”nde bulur. Bu,

Mezopotamya'da 3. binyıldan itibaren kanıtlanan bir mitolojik modeldir. Saray meclisinin üyeleri ti-tizlikle seçilirdi. Görevler kimi zaman bir aile içinde nesilden nesle aktarılırdı. Burada istisnaların söz konusu olup olmadığını bilmiyoruz. Ama devlet idaresindeki ve dini kurumlardaki tüm önemli makamlar özellikle sadık kişiler, sıklıkla kraliyet ailesinin üyeleri tarafından işgal edilirdi.

Mektuplarda, özel bilgi ve becerilerine işaret edilerek belirli kişilerin seçilmesi rica edilirdi. Kralın en saygın maiyetine alınmak ayrıcalıklarla ilişkiliydi: Hükümdara somut taleplerde bulunmak isteniyorsa, sarayla iyi ilişkiler kurmak önemli bir koşuldur. Bir kişi –bir gider ödeneğiyle ilgili olarak– kendi talebini hükümdar huzurunda temsil etmesi için ya bir saray mensubuna ricada bulunabilir ya da kralla bizzat görüşmeyi talep edebilirdi. Yeni Assur dönemi devlet arşivlerinde kraliyet lütfundan mahrum kalmış kişilerin mektupları bulunmuştur. Urdu-Gula adında biri iltifatlarını sıraladığı bir mektupta şikâyetini şöyle dile getirir:

Ah, efendim, kral, hizmetkârının durumuna kulak versin (...) Başlangıçta, kralın babası zamanında yoksul bir adamın yoksul oğluydum, ölü bir köpek, bayağı bir varlık, bir hiçtim. Ama o beni (...) yükseltti, ondan saygın hediyeler aldım, adım centilmenler arasında anıldı. Zengin artıkların keyfini çıkardım, ara sıra bana bir katır ya da bir öküz verirdi, yıldan yıla bir ya da iki mina gümüş alırdım. (...) Pencerede durur, etrafı gözlerdim. Her günümü onun hizmetinde geçirdim. (...). Artık efendim, kral, babasının halefi olarak iyi isim

yaptı, ama ben hizmetlerimin karşılığına göre muamele görmedim. Daha önce olmadığı kadar sıkıntı çektim (...) İki hayvanım öleli iki yıl oluyor. Üç kez Erbil'e, bir kez de Assur'a gittim, ama biri bana acıyıp (ve) elimden tutup beni efendim, krala götürdü mü? (...).

Kral sadık adamlarını doğal ürünlerle, dokumalarla, canlı hayvanlarla ve kimi zaman da değerli madenlerden yapılmış hançer, kap ya da süs eşyası gibi pahalı hediyelerle ödüllendirirdi. Ama kralın en önemli, adeta tükenmez kaynağı, içinde yaşayan insanlarla birlikte arazilerin tahsisiydi. Bu, Urdu-Gula'nın mektubunun da gösterdiği gibi, hükümdarın lütfuna dayalı bir bağımlılık ilişkisinden ileri geliyordu. Bunun sonucu olan "sadakat" satın alınabilirdi, bu nedenle bazı saray ayaklanmaları kıskançlık ve huzursuzluktan çıkmış olabilir.

Hadımlar Orta Assur ve özellikle Yeni Assur döneminde kralın yakın çevresi içinde farklı bir öneme sahipti. Diğerleri arasında kraliyet haremiyle ilgilenmek görev alanları içindeydi. Hadımlar ilk bin yılda kraliyet sarayında özerk gruplar olarak ortaya çıkmıştı. Rölyeplerde –"sakallılar"dan farklı olarak– sakalsız tasvir edilirler. Genellikle hükümdara olan özel bağlarını dile getiren isimler taşırlardı. Yüksek ve en yüksek makamlar onlara tahsis edilir, kralın güveninden yararlanırlardı. Sosyal kökenleri belirsizdir. Ancak kesin olan, kendi ailelerinin çıkarları doğrultusunda hareket edemedikleri için krala karşı farklı bir şekilde sadakat göstermiş olmalarıdır. Kralın bir hadıma tahsis ettiği arpalık ve arazi, ölümünden sonra kraliyete geri dönerdi.

Din ve Hükümdarlık

Assur hükümdarı sadece siyasi lider değil, aynı zamanda Tanrı Assur'un, şehrin ve daha sonraki imparatorluk tanrılarının başrahibiydi. Ancak Tanrı Assur, Assur'un tek tanrısı değildi; şehir daha çok 18. yüzyılda "birçok tanrının şehri" sayılıyordu; en azından Mari şehrinde bulunan bir mektuba göre böyleydi. Tanrıların sayıca fazlalığı, Antik Doğu'nun çok tanrılı sistemi açısından karakteristiktir, Assur bir istisna oluşturmaz. Muhtemelen henüz 3. binyılda Assur önce Akad Hükümdarlığına, daha sonra Ur Krallığına bağlı olduğu sırada yerel olarak tapılan tanrıların yanı sıra Mezopotamya'nın bölgelerüstü panteonunda yer alan merkezi tanrılar ve tanrıçalar da Assur'da temsil edilmişti. Bu nedenle İhtar tapınağının öncü yapıları 3. binyıla dek izlenebilir; şehrin diğer kült kompleksleriyle ilgili araştırmalar henüz yapılmamıştır. Ama 7. yüzyıla dek Assur tapınağında tüm büyük tanrılara ilgi gösterilmiştir. O halde tanrılarla ilgilenen personel açısından Assur'da Mezopotamya'nın geri kalanından ayrı bir gelişme yaşanmış olması söz konusu değildir.

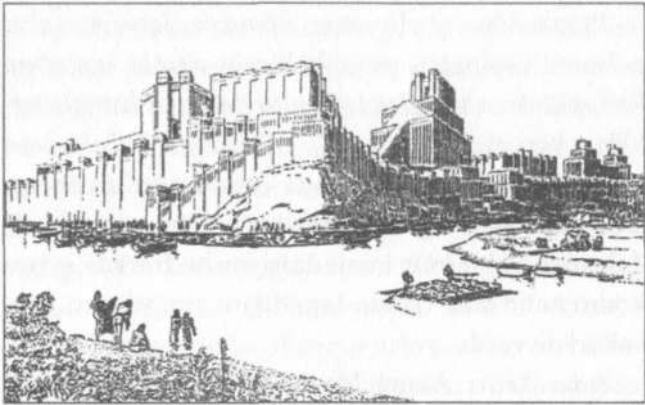
Dicle'deki tapınakta ikamet eden çok sayıda tanrının arasında Tanrı Assur öne çıkar. Tapınağı Dicle'nin tepelik alanında, bir kireçtaşı seti üzerindedir (Bkz. Resim 1. s. 43: Assur şehrinin planı Resim 5 s. 149). Güneye doğru uzanan büyük avlu ve merkezi bir kült yapıdan oluşan etkileyici kompleksin yerleşimi arazinin koşulları gereği düzensizdir. Tapınağın adı "Evrenin evi" anlamına gelen

Ishara'ydı; bu, düstur olan bir isimdi. Şehir tanrısının öne çıkan konumu başka bir açıklamaya gerek bırakmaz, prensipte tüm şehir tanrılarına denktir. Ama Tanrı Assur muhtemelen yerel bir dağ-şehir tanrısından bölgelerüstü bir imparatorluk tanrısına yönelik "gelişme" göstermesiyle ilişkili olarak Mezopotamya'nın zengin tanrılar dünyasında gerçekten farklı bir konum alır. Bu gelişmeye olanak veren ya da eşlik eden koşullar ve etkiler bugüne dek pek bilinmemektedir. Ancak kaynaklardaki Assur imajının değişimi ışığında bazı evrelerin izi sürülebilir:

Şehir tanrısı, Assur'un ticari metropolü açısından merkezi anlamda ilahi otoriteyi temsil ediyordu; aynısı elbette Assur'un uzağında yer alan ticaret merkezleri için de geçerliydi. 18. yüzyılın erken dönemlerinde Assur'u fetheden I. Şamşi-Adad, Nippur teolojisini Assur'a getirdi. Nippur (bugün Nuffar), Uruk ve Ur'un yanı sıra Güney Mezopotamya'nın büyük dini merkezlerinden biri sayılıyordu. Nippur şehrinin baştanrısı, Mezopotamya panteonuna ait tanrılar arasında en büyüklerinden biri olan, ("Rüzgâr[ın] Efendi[si])" Enlil'di. Hâkimiyet alanı yeryüzü ve üzeriydi, dolayısıyla Mezopotamya düşüncesine göre dünyevi ilişkiler de onun alanına gırıyordu ki bu nedenle krallığın hâkimi sayılıyordu. Nippur teolojisini I. Şamşi-Adad için çekici kılan sadece ideolojik nedenler miydi, bilinmiyor. Yine de araştırmada "Assur-Enlil Senkretizmi" olarak tanımlanan bu durum onun inisiyatifine dayanıyor gibidir. Tanrı Enlil'in bazı özellikleri, öncelikle kral-

lığın hâkimi ve yeryüzünün hükümdarı olarak konumu Assur'a aktarıldı; Assur, Enlil'in daha sonra Assur ülkesinde Mullisu tanımı altında tapılan tanrısal eşi Ninlil'i de kabullendi. Bu "senkretizm" Nipur'daki Enlil tapınağından Assur tapınağına aktarılan Ekur "Ev-Dağları" ve Ishara "Evrenin Evi" tanımlarında kendini özellikle belli eder.

Assur devleti 2. binyılın ortalarından sonra bir bölgesel güç olarak geliştiğinde Tanrı Assur da buna uygun yan adlar edindi. Kuşkusuz, Tanrı Enlil'le eşitlenmenin de avantajıyla bölgelerüstü bir önem kazanması Mezopotamya'da yeni bir durum değildi: Akad Krallığının hükümdarları döneminde (23. yüzyıl civarı) Tanrıça İnanna/İştar, Babil Kralı Hammurabi döneminde (18. yüzyıl) Şehir Tanrısı Marduk panteonun zirvesine çıkmıştı. Bu tür tanrısal kariyerleri genellikle büyük imparatorlukların

RESİM 5: W. Andre'ye ait, Assur'un kuzey ucunun hayali çizimi

oluşumuyla ilişkilendirmek tesadüf değildir. Siyasi iktidarın bu biçimlerinin böyle bir “yüce tanrıya” tabi olması mümkündür. Bu nedenle Assur ülkesinde de krallık oluşumunun Tanrı Assur’un “değerinin yükseltilmesiyle” yakından ilişkili olması şaşırtıcı değildir. 8 ve 7. yüzyıllarda Tanrı Assur’un özellikle Sargonid hükümdarları tarafından Babil panteonunun zirvesinde bulunan Tanrı Marduk’la sistematik bir şekilde eşitlenmesi, Tanrı Assur’un konumunu güçlendirmek adına yapılmış bir başka girişimdi. Tanrı Assur böylece dünyanın yaratılış destanı *Enuma Eliş*’te anlatılan kozmogonik mitolojinin başaktörü olmuştu. Tanrı Assur’un Mezopotamya panteonunda zirveye çıkması -1. binyılda tanrıların babası Anşar’la bilgece eşitlenerek yaratılışın en başına konmuştu- görsel olarak da simgelenmişti: Evrenin evi Ishara’da tüm büyük tanrıların şapelleri bulunuyordu. Ama içlerinde en görkemlisi Tanrı Assur’unki idi.

Esarhaddon şöyle yazar: *Efendim, Tanrı Assur’un sellasını (tapınağın en iç bölümü) altınla kapladım. Parlak kırmızı altından koruyucu cinleri ve kanatlı varlıkları yan yana koydum. (...) Duvarları balçık sıvası gibi altınla sıvadım.* Bu sellada Tanrı Assur’un önemli bayramlarda yapılan tören alayı sırasında şehirde dolaştırılan bir kült imajı duruyordu. Burada ayrıca kralın kendisine daima tapıldığını simgeleyen heykelleri de vardı.

Ama Tanrı Assur Mezopotamya genel panteonuyla bilinçli olarak bütünleştirilmesine karşın Sümer-Babil tanrılarının tüm özelliklerini taşı-

mıyordu: Marduk mitolojisinin devralınmasının dışında, özgün bir Assur mitolojisi yoktu. Kartukulti-Ninurta'daki açıkça başarısız olan girişim sayılmazsa, kült tapınma yeri 2. binyılın ortalarından sonra Assur şehriyle sınırlı kalmıştı. Başka şehirlerde ya da başka tanrıların tapınak komplekslerinde Assur şapelleri yoktu. Ama özellikle bu nedenle Assur tapınağı Assur şehrinde imparatorluğun merkezi ve merkezileştirilmiş kurumu haline geldi. Tapınakta bulunan kurban yöneticisine ait arşivin de gösterdiği gibi, tüm eyaletler düzenli olarak tapınağın bakımına katkıda bulunmakla yükümlüydü. Çeşitli kurban bağışları –deniz hayvanları, kuşlar ve yabani hayvanların yanı sıra tarım ürünleri– Assurluların boyun eğdirdiği kozmosun bütünlüğünü de temsil ederler.

Tanrı Assur'un kültü genellikle Antik Doğu tapınakları açısından da kanıtlanmış olan geleneklere göre düzenlenmişti. Kendi rahibi tanrının bakımıyla ve ritüellerin yapılmasıyla görevliydi. Doğrudan tapınma, tanrının kendi sureti olan kült imajının düzenli bakımından oluşuyordu. Assur şehrinin hükümdarı aynı zamanda Şehir Tanrısı Assur'un (en yüce) rahibiydi ve buna göre kapsamlı görevleri vardı. Ancak şehirde bulunmadığı zamanlarda kendi varlığını bir temsilciyle, hatta resmi giysilerinden bir parçayla, örneğin mantosuyla "temsil" ettirebilirdi. Kral tapınak binalarının bakımından ve ibadetlerin yapılmasını güvenceye almaktan sorumluydu. Bu nedenle tapınak komplekslerinin restorasyonu, büyütülmesi ve yenilenmesi hükümdarın eylem ra-

porlarında önemli bir konudur. Kral ve tanrı arasındaki sıkı bağ Assur tapınağının eski kral saraylarına bitişik olan mekânsal komşuluğunda kendini açıkça ifade eder. Assur'un yanı sıra diğer tanrılar da kralı sarayında düzenli olarak "ziyaret" etmişlerdir. Ancak henüz Orta Assur döneminin sonlarına doğru özellikle saray konutunun Assur'un dışına taşınmasıyla birlikte tanrısal ve dünyevi hâkimlerin bu aleni yakınlığı ortadan kalktı.

Kral Öldü: Yaşasın Kral!

Mezopotamya düşüncesine göre ülkenin refahı hükümdarının refahına bağlıydı. Bir hükümdarın ölümüyle birlikte tehlikeli ve kestirilemeyen bir durum oluşurdu. İnsanlar ve tanrılar arasındaki ilişkinin bozulması korku yaratırdı. İç ve dış siyasette istikrarın bozulacağı korkusu da buna eklenirdi. Çünkü Assur sarayında her zaman iktidarı ele geçirmek için bekleyen çeşitli çıkar grupları vardı. Bir kral genellikle çok sayıda çocuk sahibi olduğundan, tahtta hak iddia edenin meşruiyeti için tek yol olan kraliyet soyuna dayanmak yeterli değildi. Yani her hükümdar henüz hayattayken bir taht varisi belirlemek ve böylece iktidarın intikali ni güvenceye almakla yakından ilgilenirdi. Yeni bir hükümdar atamasının nasıl gerçekleştiğine dair henüz net bir tablo sağlayamayız. Her durumda eski hükümdarın ölümüyle birlikte doğrudan iktidara gelmekle, resmi olarak tahta çıkmak arasında bir ayrım olmalıdır.

Assur şehrinin sakinleri ölümlerini evlerinin zemininde basit ya da duvarla çevrilmiş mezarlara gömerlerdi. Assur kralları da aynısını uygulardı: Kazıcılar eski saray adı verilen yapıda toplam altı mezara rastlamıştır. Mezar odaları, bu odalara giden geçitler yıkılmış, tonlarca ağırlıktaki görkemli lahitler paramparça edilmiştir, mezarların yanına koyulan eşyalar da büyük ölçüde kayıptır. Assurbanipal'ın, mezarını hayattayken yaptırdığını biliyoruz. Kurbanların mezarlara bölüştürülmesiyle ilgili metinlerin de kanıtladığı gibi, mezarların kült bakımı normal kült yönetimi içinde düzenlenirdi.

Cenaze törenlerinin bölümleri Yeni Assur dönemine ait küçük bir metin sayesinde yeniden yapılandırılmıştır. Hükümdarın ölümünde resmi yas ilan edilirdi. Naaşı bir tören alayı eşliğinde mezar yerine götürülür, burada resmi giysileri içinde, tüm nişanları ve değerli mezar eşyalarla birlikte katafalka konur, daha sonra mezara gömülürdü. Halktan kişilerin ölümlerine yapıldığı gibi, ölmüş hükümdara da düzenli olarak kurban içeceği ve yiyeceği sunulurdu. Muhtemelen belli dönemlerde ölünün adını anmak amacıyla geniş kapsamlı seremoniler yapılırdı. Assur krallarının adlarının yer aldığı *Assur krallar listesi* bu bağlamda bir rol oynamış olabilir. Esarhaddon ve Assurbanipal'ın mezarları da Assur şehrinde yer aldığı için ölmüş Assur krallarının çeşitli şehirlerin sarayları yerine düzenli olarak burada gömülmüş oldukları varsayılabilir. Assurluların kendi ölümlerinin layıkıyla gömülmesine gösterdiği özen II. Sargon'da olduğu gibi, kendi ölüsünü gömme izni vermeyerek

ya da mezarını tahrip ederek düşmana ölümün ötesinde hakaret etmekte karşılığını bulur. Assurbani-pal Elam'da kazandığı zaferden sonra Elam kraliyet sarayındaki mezarların kutsallığını bozmaktan ve bu şekilde Elam'ın kraliyet soyuna en kötü cezayı vermekten çekinmemişti: *Eski krallarının mezarlarını (...) yıktım, yerle bir ettim (ve) onları güneşin ışığına çıkardım. Ama kemiklerini yanıma alıp Assur ülkesine götürdüm.*

RESİM 6: 9. yüzyıla ait bir Assur bronz miğferi üzerindeki taç giyme sahnesi

Yeni kralın resmi atanması düzenli olarak Assur'da gerçekleşmiş olabilir. Orta Assur döneminde bildiğimiz bir metin ya kralın ilk kez atanmasını ya da muhtemelen her yıl tekrarlanan bir töreni tanımlar. Bu metinde kralın Assur tapınağında nişanlarıyla birlikte donatıldığını ve daha sonra saraya taşındığını, burada krallığın "büyükler"ini karşılayıp

onları görevlerine atadığını ya da onayladığını okuruz. Bu tören muhtemelen yeni yıl şenlikleri çerçevesinde yer alıyordu. Bir Assur kralının atanmasıyla ilgili tek görsel tasvir 9. yüzyılın ortalarına ait bir Assur bronz miğferinin üzerindedir. Miğferin alınlığı üzerindeki orta alanda beş figürden oluşan bir grup bulunur: Merkezde dini giysisi içindeki seçilmiş hükümdar durur. Sağında duran Tanrı Assur'a dönmüştür. Tanrı sol elinde kral şeridini tutar. Seçilmiş hükümdarın arkasında tacı başına oturtmak üzere olan Tanrıça İştar yer alır. Kuş başlı iki küçük koruyucu cin, grubun çerçevesini oluşturur. Ortadaki grubun üzerinde kanatlı güneş süzülür. Miğferin daha küçük olan figürlü şeritleri bir Assur kralını hükümdarlığını icra ettiği, örneğin boyun eğen bir düşmanı teslim aldığı ana sahnelerde gösterir. Yeni Assur dönemine ait, bir hükümdarın atanmasıyla ilgili tasavvurlara dair izlenim veren metinler korunmuştur. Seçilmiş hükümdar öncelikle fiziksel arınma gibi, kapsamlı bir ritüelden geçmek zorundaydı; yapımları aynı şekilde kapsamlı ritüellerin korunması altında gerçekleşmiş olan görev nişanları da –taht, taç, Signum adı verilen silah, yay, asa, kordon– hazırlanırdı. *Hükümdarlığın ve krallığın iyi koruyucu ruhu, iyi koruyucu cini kralın bedeninde kalıcı olsun*, düsturu çağdaşlarının gözünde krallığın, kralın tüm bedenine geçtiğini açıkça belli eder. Ancak bu düşünce şimdiye kadar sadece Yeni Assur döneminde, tam olarak 7. yüzyılda kanıtlanabilmiştir. Bununla birlikte genelde geçerli olan şudur: Hükümdarlık nişanlarının teslimi, kralın görünür-

de de meşrulaştırılmasıydı; kral, tanrılardan aldığı hükümdarlık yetkisiyle yasal açıdan meşru olurdu. Bu yetki ona tüm tanrılarının onayını alarak halefi belirleyen babası tarafından verilir, o öldüğü zaman yürürlüğe konurdu.

Ekonomik Yaşamın Temel Özellikleri

Antik Doğu'da aileden ya da genişletilmiş bir çekirdek aileden oluşan topluluk genellikle en küçük ekonomik bütünlüktü ve "hane halkı" olarak tanımlanırdı. Hane halkının başı genellikle ailenin erkek reisiydi. Antik Doğu toplumlarının merkezi kurumları –saray ve tapınak– ekonomi ve sosyoloji tarihinin perspektifinde hükümdarın ya da tanrının reislik konumunu üstlendiği, hane halkının çok daha büyük boyutlu, farklı biçimleri olarak ortaya çıkmıştır.

2. binyılın ilk yarısında kalay ve dokuma ticareti Assur şehrinin önemli, belki de en önemli ekonomik kaynağıydı. Tüm ticari işletmeler prensipte takasa yönelikti. Ancak standartlaştırılmış madeni miktarlar para benzeri bir işlev görmüş gibidir. Özellikle Assur tarihinin daha yeni dönemlerinde bunun sadece gümüş için değil, bronz ve bakır için de geçerli olduğu kanıtlanmıştır. Kralın burada –genellikle ölçü ve ağırlıklarda olduğu gibi– ne ölçüde garanti sağladığı belirsizdir. Örneğin gümüşün saflığı resmi görevlilerce denetlenirdi. Metinler çeşitli standartlar için kesin belirlenmiş oranların (fiyat tarifelerinin) varlığını kanıtlar. Her tek ürün grubuyla ilgili

fiyat sistemi kısmen daha uzun zaman dilimlerinde gözlemlenebilir. Burada, en önemli ithal malı olmasının yanı sıra aynı zamanda para birimi olarak da iş gören gümüş ilk sırada yer alabilir. Gümüş karşılığında günlük ihtiyaç için gerekli olan malların yanı sıra mülk de satın alınırdı.

Saray, Assur tarihinin daha yeni dönemlerinde ticaretin büyük bölümünü kontrol ediyordu. Kraliyete bağlı ticari temsilciler kral adına sadece ticari değil, diplomatik konularla ilgili de seyahat ederdi. Çoğunlukla askeri işlemlere de sahiptiler ve haraçların tahsilatında orduyla yakın işbirliği içindeydiler.

Antik Assur döneminde tarımın önemi hakkında az şey bilinmesinin nedeni bununla ilgili kaynakların yokluğudur. Assur tarihinin daha yeni dönemlerinde tarım arazisi olarak kullanılan alanların sakinleri, aldıkları ürünün belirli bir kısmını vergi olarak saraya ya da tapınağa gönderirlerdi. Vergi oranları hasattan önce belirlenirdi. Bunun ötesinde, belli zaman aralıklarıyla yerine getirilen bir tür zorunlu hizmet görülmesi gerekti. Sevk belgeleri, yedek kişiler aracılığıyla kefarete ödeyerek bu görevden muaf olunabildiğini belgeler. Mülk satışlarının da gösterdiği gibi, bu hizmet yükümlülüğü muhtemelen mülklerle ilgiliydi. 14. yüzyılda Assur çevresinde küçük çiftçiler bilmediğimiz bir nedenle git-tikçe artan bir şekilde borçlanmış gibidir. Vergiler artık ödenemez olmuş, tohum ve yiyecek maddesi yokluğu çekilmişti. Şehrin varlıklı aileleri faizcilik yaparak o zamana dek köy cemaatlerine ya da küçük çiftçilere ait toprakları ele geçirmek amacıyla bu

durumdan yararlandılar. Ama alınan borçların geri ödenmesi bir yana, toprakla ilgili külfetli hizmetleri de yine borçlular görüyordu. Borç senetleri bu süreci belgeler. Kraliyet ailesi de bu yolla büyük toprakları ele geçirmiş olabilir. Ancak bunun devlet ekonomisiyle nasıl bir ilgisi olduğunu, özel kişilere, kraliyete ve devlete ait varlıklar arasında bir ayırım olup olmadığını bilmiyoruz. Çok sayıda ekonomik ve idari belge, hem özel hem de kurumsal yapılarda büyük miktardaki varlıkların üretim ve pazarlama muhasebesinin nasıl bir titizlikle tutulduğunu yüzyıllar boyunca ayrıntılı bir şekilde belgelemiştir.

Assur İmparatorluğunda ekonomi ve idarenin işleyişindeki önemli bir etken, bağlantı yollarından oluşan gelişmiş bir ağıdır. Kuryeler yol üzerlerindeki istasyonlarda taze erzak ve seyahat gereçleri bulabilirdi. Görünüşe göre hükümdar da –sefere çıkmadığı ya da dinsel görevleri nedeniyle Assur’da bulunmadığı dönemlerde– düzenli olarak yolculuğa çıkardı. Büyük şehirlerdeki saraylar gecelemesi için hizmetine sunulur, hükümdarın ve kendisiyle birlikte seyahat maiyetinin konaklama masrafları kaldığı şehrin valisi tarafından karşılanırdı. Kral bu gibi durumlarda yörenin resmi görevlilerini kabul eder, zorlu yasal meselelerin çözümünde karar veren kişi olurdu.

Yasa Sistemiyle İlgili Açıklamalar

Hükümdar temel olarak Assur’da en yüksek otoriteydi. Yasama ve yargıyı kendi kişiliğinde

bütüleştirmişti. Hukuk ve düzenin korunması, Mezopotamya'da geleneksel olarak tanrıların hükümdara verdiği görev olarak görülür. Bu görev örneğin "Adaletin kralı" gibi unvanlarda benimsenmiştir ve adeta Assur'da dolaysız olarak toplumsal hukukun ötesinde etki eder: Kral, tebaası için kendini sadece yasanın ve adaletin kefilisi olarak değil, aynı zamanda kozmik düzenin koruyucusu olarak görür. Başkaldıran düşmana boyun eğdirmek anlamında bu düzeni korumak için gerekli bir önlem olarak ortaya çıkmıştır.

Alt yargı teşkilatı ve olağan anlaşmazlık durumlarının düzeni Assur'da yargıç işlevi gören resmi yöneticilerden oluşan üyelerle çalışırdı. Davalar tanıklar aracılığıyla, aynı şekilde bu kişilerin yasal belge yerine geçen yazılı metinleriyle onaylanırdı; bu belgelerde tanıkların adları kayda geçirilir, her iki tarafın katılımcıları belgeyi mühürlerdi. Mühür yoksa tırnaklar yumuşak kile bastırılırdı. Assur tarihinin çeşitli dönemlerine ait satış sözleşmeleri, vasiyetler, dava dilekçelerinin yanı sıra yasal hükümlerden ve kararnamelerden oluşan derlemeler gibi birçok hukuki belge korunmuştur.

Zamanı Ölçme ve Hesaplama

Ekonomi, hukuk ve yönetim işlevsel bir zaman hesaplama sistemine bağlıydı. Yasal ve idari belgelerin yanı sıra kraliyet yazıtlarının kesin tarihleri de Assur tarihinin kronolojik olarak yeniden inşası için modern araştırmanın güvenilir yardımcı

araçlarıdır. Assur şehrinde geleneksel olarak ülkenin geri kalanında 3. binyılın ve 2. binyılın erken dönemlerinde Mezopotamya'dakinden farklı bir yıllık adlandırma sistemi kullanılmıştır. Sümer ve Akad şehirlerinde her yıl (örneğin: "Kralın NN şehri yıktığı yıl" gibi) önemli siyasi ve dinsel olaylara göre adlandırılırdı. Assur'da ise yıldönümlerinde toplumun ya da yönetimin (muhtemelen nüfuzlu) bir üyesine; bir eponime göre isim alırlardı. Bu sistemin kökeni bilinmemektedir; bunun, her soya ya da kabileye belli bir dönem için yönetici rol verildiği göçebe geleneğine dayandığı tahmin edilmektedir. Her eponimin yıldan yıla belirlendiği ölçütler de en azından erken dönem için belirsizdir. Eponimlik, 1. binyılın, muhtemelen 2. binyılın ikinci yarısında da –Assur sarayının hiyerarşisini izleyerek– her yıl başka bir memur tarafından uygulanan saygın bir makamdı. Yeni hükümdar iktidara geldiğinde ilk eponim periyodunu üstlenirdi. Antik Assur döneminden itibaren yıllık eponim periyodlarının sırasıyla ilgili daha geniş zaman dilimlerinin doğru hesaplanmasına olanak veren listeler tutulmuştur.

Tanrısai Görev Olarak Siyasi İktidar

(Dünya) Düzenin(in) korunmasına ya da oluşturulmasına yapılan atıf, Assur hükümdarlık ideolojisinin merkezi bir unsuruydu. Kralın tüm eylemleri –çıktığı savaş seferleri de– "Tanrı Assur'un ve büyük tanrıların emri üzerine" gerçekleşirdi. Başka bir meşruiyet gerekli değildi. Diğer halkların

ve bölgelerin boyun eğdirilmesi hükümdarlığın göreviydi; bu nedenle eylemlerinin tüm sonuçlarında haklı sayılırdı. Assur hükümdarları “düzenlerini,” saraylarının anlatıya dayalı rölyeflerinde, stellerde ve “dünyanın dört bucağının” –imparatorluklarının sınırlarının– kenarlarında yaptıkları ya da diktirdikleri kaya rölyeflerinde sergilemişlerdi. Bu hükümdarlık imajları Assur krallarının gücüne ve boyun eğenlerin acizliğine bugün bile tanıklık eder.

Ancak tanrıların emriyle meşrulaştırılan boyun eğme, dini baskıya eşlik etmemiştir. Gerçi tapınaklar yıkılır, tanrı imajları götürülürdü, fethedilmiş bölgelere Assurlu tanrı imajlarının yerleştirildiğine dair kanıtlar da vardır, ama bu yaptırımlar dinsel anlamda kasıtlı bir Assurlaştırmanın parçası olmamış gibidir. İmparatorluk oluşumunun çeşitli evrelerinde Tanrı Assur’un Assur şehri dışında hiçbir tapınağı yoktu. Sistematiği biçimde örgütlenmiş bir “hükümdarlık kültü,” örneğin Roma’nın imparatorluk kültüyle kıyaslanabilecek türde hükümdara yönelik bir kült tapınmayla ilgili inandırıcı kanıtlar yoktur. Bu nedenle Assur krallarının dinsel anlamda bir emperyalizmi söz konusu olamaz. Assur’un ticaret metropolünden Assur İmparatorluğuna yönelik gelişimi daha çok tarihi değişimlere tabi olan siyasi-sivil ve askeri etkenlerin bir karmaşıklığı olarak kendini belli etmiştir. Tek nedene bağlı olan açıklayıcı örnekler tarihsel koşulların çeşitliliğini ve karmaşıklığını gizler.

Alıntı Resimler

- Resim 1: M. Roaf, Mesopotamien. Bildatlas der Weltkulturen-Mezopotamya. Dünya Kùltürleri Resimli Atlası, Bechtermünz, Augsburg 1998, s. 149 yukarıda, solda
- Resim 2: H. A. Layard, The Monuments of Nineveh, Bd. 1; Ninova'nın Anıtları, 1. cilt (Londra 1849), 53. Tablet
- Resim 3: M. Roaf, Mesopotamien. Bildatlas der Weltkulturen. –Mezopotamya. Dünya Kùltürleri Resimli Atlası– Bechtermünz, Augsburg 1998, s. 165.
- Resim 4: J. Börker-Klähn, Altvorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs. (Antik Önasya Resimli Stelleri ve Karşılaştırılabilir Kaya Rölyefleri) Foto: v. Zabern, Mainz, 1982, Cilt. 2, Resim 219.
- Resim 5: W. Andrae, Das wiedererstehende Assur. – Yeniden Dirilen Asur– C. H. Beck Münih, s. 54, Nr. 37
- Resim 6: H. Born, U. Seidl, Schutz Waffen aus Assyrien und Urartu –Asur ve Urartu Savunma Silahları– Cilt IV (A. Guttmann koleksiyonu) Foto: v. Zabern, Mainz, s. 24, Resim 22 (Kesit).
- Kapak içlerindeki harita çizimleri: Angelika Solibieda cartomedia, Karlsruhe.

Zaman Çizelgesi I

Assur tarihine genel bakış

Zaman dilimi	Güney Mezopotamya	Assur
28-24. yy.	Erken Hanedanlık şehir devletleri	Assur?
23./22. yy.	Akad hükümdarları	Assur Akad Krallığının parçası
22./21. yy. sonu	III. Ur Hanedanının kralları	Assur Ur krallarının eyaleti
21. yy. sonu- 17. yy. sonu	Isin, Larsa, Eşnunna, Uruk, Babil, Mari şehirlerinin hanedan hükümdarları çeşitli alanlarda siyasi haritayı belirliyor	Assur da kendi hanedanını kuruyor <i>Eski Assur devri</i> 20./19. yy. Asur ülke çapında ticaret ağının merkezi
16.-12. yy. başı	Kassit Hanedanı Mezopotamya'nın güneyine hükmediyor	16. ve 15. yy. Mittani yukarı Mezopotamya'nın büyük bölümüne hükmediyor. Assur'un konumu belirsiz <i>Orta Assur devri</i> 14. yy. başından sonra Assur "Assur" bölgesel devletin merkezi Arami kabilelerinin istilası
12. ve 11. yy. ortası	II. Isin Hanedanı Arami kabilelerinin istilası	
1. Binyıl	Babil'e hükmeden çeşitli hanedanlar	<i>Yeni Assur devri</i> Assur bölgesel devletin stabilizasyonu ve genişlemesi
8. yy. ortasından sonra	Babil'in başka yerleri de Assur kralları tarafından fethediliyor	Assur imparatorluk oluyor
7. yy. geç dönem	Assur hegemonyasından kurtuluş, Genişleme, Babil'de Kalde Haneadı kuruluyor	Assur'un son hükümdarı Babil –Med koalisyonuna yeniliyor– 609: Assur olarak varlığını yitiriyor

Zaman Çizelgesi 2

Orta ve Yeni Assur dönemindeki krallar

(Metinde yer alanlar **kalin** yazılmıştır)

II. Assur-nirari 1414-1408
Assur-bel-nişeşhu 1407-1399
Assur-rim-nişeşhu 1398-1391
Assur-nadin-ahe 1390-1381
I. Eriba-Adad 1380-1354
I. Assur-uballit 1353-1318
Ellil-nirari 1317-1308
Arik-den-ili 1307-1296
I. Adad-nerari 1295-1264
Salmanassar
(Salmanu-aşared) 1263-1234
I. Tukulti-Ninurta 1233-1197
Assur-nadin-apli 1196-1193
III. Assur-nirari 1192-1187
Ellil-kudurri-usur 1186-1182
Ninurta-apil-Ekur 1181-1169
I. Assur-dan 1168 –1133
Ninurta-tukul-Assur 1133 ?
I. Assur-reşha-işhi 1132-1115
I. Tiglatpilesar Sargon
apil-Eşharra 1114-1076
Aşhared-apil-Ekur 1075-1074
Assur-bel-kala 1073-1056
II. Eriba-Adad 1055-1054

II. Tiglatpilesar (Tukulti-
apil-Eşharra) 966-935
II. Assur-dan 934-912
II. Adad-nirari 911 –891
II. Tukulti-Ninurta 890-884
II. Assurnasirpal
(Assur-nasir-apli) 883-859
III. Salmanassar
(Salmanu-aşared) 858-824
V. Şamşi-Adad 823-810
III. Adad-nirari 809-783
IV. Salmanassar
(Salmanu-aşhared) 782-772
III. Assur-dan 771-755
V. Assur-nirari V. 754-745
Tiglatpilesar (III. Tukulti-
apil-Eşharra) 744-727
V. Salmanassar
(Salmanu-aşhared) 726-722

II. (Şarru-ukin) II. 722-705
Sanherib
(Sin-ahe-eriba) 704-681
Esarhaddon

IV. Şamşı-Adad 1053 –1050

I. Assurnasirpal 1049-1031

II. Salmanassar 1030-1019

IV. Assur-nirari 1018-1013

II. Assur-rabî 1012-972

II. Assur-reşha-işhi 927-967

(Assur-ahu-iddina) 680-669

Assurbanipal

(Assur-bâni-apli)

668-631/27?

Assur-etel-ilani 627-625?

Sîn-şar-işkun 629/7-612

II. Assur-Uballit

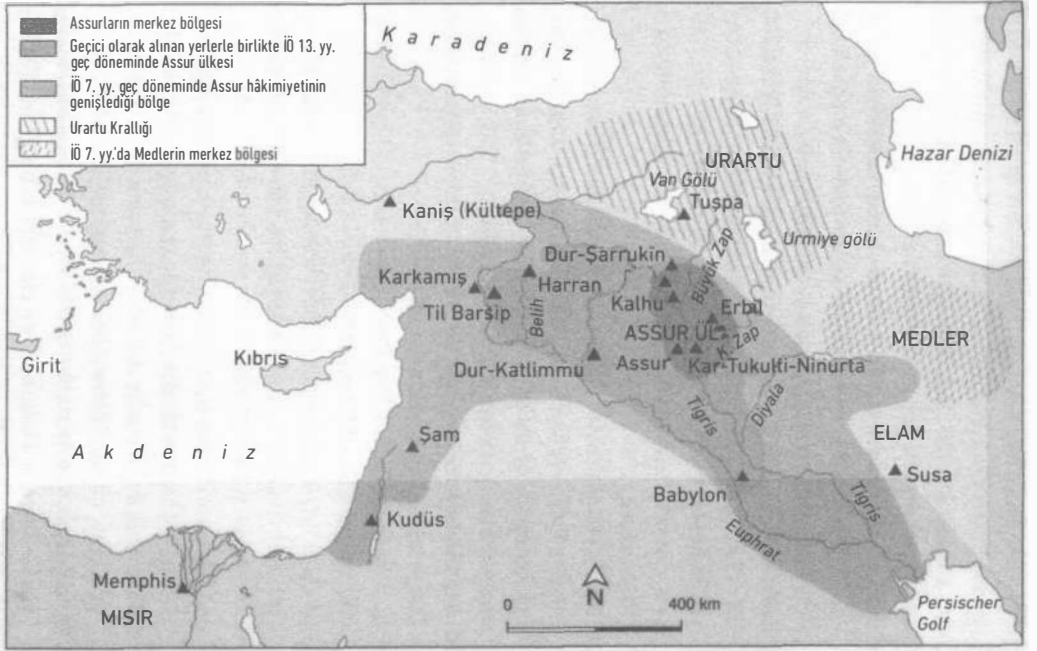
Kaynakça

Kitap başlıklarının seçimi genellikle bu kitabın okur kitlesi göz önüne alınarak Almanca düzyazı edebiyatıyla sınırlıdır. Aşağıdaki liste bu konuda yazılmış daha kapsamlı eserleri içerir.

- W. Andrae, *Das wiedererstandene Assur* –Yeniden dirilen Assur.– Revize edilmiş ve genişletilmiş 2. Baskı. Ed. V.B. Hrouda, Münih, 1977.
- W. Andrae, *Lebenserinnerungen eines Ausgräbers*. –Bir kazıcının anıları– 2. Baskı, Berlin, 1988.
- A. Bagg, *Assyrische Wasserbauten*- Assur sulama yapıları- Mainz, 2000.
- M. S. B. Damerji, *Gräber assyrischer Königinnen aus Nimrud*. –Assur kraliçelerinin Nimrud'daki mezarları– Mainz, 1999.
- G. Dercksen (Ed.), *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia*. –Antik Mezopotamya'da ticaret ve finans– Leiden, 1999.
- E. Heinrich, *Tempel und Heiligtümer im alten Mesopotamien*. –Antik Mezopotamya'da tapınaklar ve kutsal mekânlar– Berlin, 1984.
- E. Heinrich, *Die Paläste im alten Mesopotamien*. –Antik Mezopotamya'daki saraylar– Berlin, 1984.
- B. Hrouda (Ed.), *Der Alte Orient. Geschichte und Kultur des alten Vorderasien*. –Antik Doğu. Antik Ön Asya'nın tarihi ve kültürü– Gütersloh, 1991.

- H. Klengel (Hrsg.), *Kulturgeschichte des alten Vorderasien. –Antik Ön Asya'nın kültür tarihi–* Berlin, 1989.
- H. Kühne (Ed.), *Die rezente Umwelt von Tall Seh Hamad und Daten zur Umweltrekonstruktion der assyrischen Stadt Dur-Katlimmu. Berichte der Ausgrabung Tall Sei Hamad/Dur-Katlimmu-Tell Sheikh Hamad'ın son durumu ve Assur şehri Dur-Katlimmu'nun çevre düzenlemesiyle ilgili veriler. Tell Sheikh Hamad/Dur Katlimmu'daki kazı raporları – i.* Berlin, 1991.
- A. Kuhrt, *The Ancient Near East ca. 3000-330 BC. – İÖ 3000-330 civarında Antik Yakındoğu*, Londra, 1995.
- M. T. Larsen, *The Conquest of Assyria. Excavations in an Antique Land 1840-1860. –Assur'un fethi. 1840-1860'ta antik ülkedeki kazılar–* Londra, New York, 1996.
- S. Maui, *Die Inschriften von Tall Bderi. Berliner Beiträge zum Vorderen Orient Texte 2. – Tel Bderi yazıtları. Ön Asya metinleriyle ilgili Berlin makaleleri 2. –* Berlin, 1992.
- S. Maui, 1903-1914: Assur. *Das Herz eines Weltreiches*, in: G. Wilhelm (Ed.), *Zwischen Tigris und Nil. 100 Jahre Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Vorderasien und Ägypten. – Assur. Bir dünya imparatorluğunun kalbi, G. Wilhelm'de (Ed.): Dicle ve Fırat arasında. Alman Doğu Cemiyeti'nin Ön Asya ve Mısır'daki kazılarının 100 yılı. –* Mainz, 1998.
- H.-J. Nissen, *Grundzüge einer Geschichte der Frühzeit des Vorderen Orients. – Ön Asya'nın erken dönem tarihinin özellikleri –* Darmstadt, 3. Basım 1995.
- H.-J. Nissen, *Geschichte Alt-Vorderasiens. – Antik Ön Asya'nın tarihi –* Münih, 1999.
- H. Onasch, *Die assyrischen Eroberungen Ägyptens. – Assur'un Mısır fetihleri –* Wiesbaden 1994.
- W. Orthmann, *Der Alte Orient. Propyläen Kunstgeschichte Band 14. – Antik Doğu, Propyläen yayınevi, Sanat tarihi 14. Cilt.* Berlin, 1975.
- S. Parpola, R. M. Whiting (Ed.), *Assyria 199J. Proceedings*

- of The 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project. –Yeni Assur Metin Külliyesi Projesi'nin 10. Yıldönümü Sempozyumu– Helsinki 1997.
- K. Radner, *Die neuassyrischen Privatrechtsurkunden als Quelle für Mensch und Umwelt*. – İnsan ve çevre kaynağı olarak Yeni Assur özel yasal belgeleri – Helsinki, 1997.
- P. Matthiae, *Geschichte der Kunst im Alten Orient 1000-330 v. Chr. Die Großreiche der Assyrer, Neubabylonier und Achämeniden* – İÖ 1000-330 arası Antik Doğu sanat tarihi. Assur, Yeni Babil ve Akhameniş imparatorlukları – Darmstadt, 1996.
- M. Roaf, *Mesopotamien. Kunst, Geschichte und Lebensformen*. In der Reihe: Bildatlas der Weltkulturen. – Mezopotamya, sanat, tarih ve yaşam biçimleri. Seri halinde: Dünya uygarlıklarının resimli atlası, Augsburg, 1991.
- M. Salvini, *Geschichte und Kultur der Urartäer*. – Urartuların tarihi ve kültürü – Darmstadt, 1995.
- R.-B. Wartke, *Urartu. Das Reich am Ararat*. – Urartu. Ararat'taki krallık – Mainz, 1993.
- G. Wilhelm, *Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter*. – Hurrilerin tarih ve kültürünün temel özellikleri – Darmstadt, 1982.
- Assur aktarımlarının tüm önemli metin tipleriyle ilgili örnekler O. Kaiste tarafından yayımlanmış seride yer alır: *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments*. – Eski Ahit çevresine ait metinler – 1982'den sonra Gütersloh, 1982:
- Cilt I: *Rechts- und Wirtschaftsukunden. Historisch-chronologische Texte*. – Hukuksal ve ekonomik belgeler. Tarihi-kronolojik metinler –
- Cilt II: *Orakel, Rituale, Bau- und Votivinschriften. Lieder und Gebete*. – Kehanet, ritüeller, yapı ve adak yazıtları, ilahiler ve dualar. –
- Cilt III: *Weisheitstexte, Mythen und Epen*. – Bilgelik metinleri, mitler ve destanlar –

HARİTA 2: 2 ve 1. binyıllarda Asur İmparatorluğunun genişlemesinin farklı aşamaları

ASSURLULAR

Yaklaşık 1400 yıl varlığını sürdüren Assurlular, Önasya ve Mezopotamya uygarlıklarının bıraktığı yönetim ve kültür mirasını geliştirerek pek çok uygarlığa da katkı sağlamıştır. Bu kitap, hakkında farklı ve çelişkili bilgilere sahip olduğumuz Assur İmparatorluğunun karanlık dönemlerini aydınlatan kısa bir rehber. Assur kral listeleri, yönetim biçimi ve kurumları, kralların kadınları, saray yapısı ve gündelik hayata dair pek çok şeyi inceleyen Eva Cancik-Kirschbaum, Assurluların siyasi tarihine ışık tutuyor; toplum yapısından ekonomisine, coğrafyasından kültür hayatına, bir toplumu daha yakından tanımamıza olanak sağlıyor.

